

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 2 (296) 2015
березень – квітень

Київ, 2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬЄВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 2, 2015. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 року)

- © Державна архівна служба України, 2015
- © Український інститут національної пам’яті, 2015
- © Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2015
- © Державний центр збереження документів НАФ, 2015

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Майстренко А. А.</i> Проблеми архівної справи та документознавства на сторінках зарубіжної періодики за 2009–2013 рр. (науково-аналітичний огляд)	7
<i>Прилепішева Ю. А.</i> Розширення міжнародного співробітництва в архівній сфері	43
<i>Бабенко В. В., Бобрицький С. М., Бондар Р. В., Дубина О. М., Козирев В. М., Кривулькін І. М.</i> Вибір наповнювача для виготовлення архівного безкислотного картону	52

З історії архівів та архівних зібрань

<i>Кравченко М. В.</i> Фонди Архіву давніх актів міста Львова від 1939 року і до сьогодні: місця зберігання та засади організації	57
---	----

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Березовська О. В.</i> Павло Чубинський у громадівському середовищі другої половини ХІХ ст. (за спогадами сучасників)	69
<i>Білоусова Л. Г.</i> Метричні книги Державного архіву Одеської області як джерело для дослідження міграцій та етноконфесійної історії Півдня України	80
<i>Ємельянова Т. О.</i> Кінодокументи з колекції хореографа і кінематографіста Василя Авраменка – джерела з історії української діаспори	125
<i>Музичко О. Є.</i> Внесок грузинських учених у розвиток історичної науки на території Південної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	137
<i>Нестерчук Д. В.</i> Особовий фонд літературознавця Олександра Могілянського як джерело вивчення наукової та епістолярної спадщини філософа Миколи Лосського (з фондів ЦДАМЛМ України)	147
<i>Николаєва Т. О.</i> До бібліографії праць відомого українського військового діяча і письменника Осипа Думіна (за документами Центрального державного архіву зарубіжної україніки)	154
<i>Пономарьов О. М.</i> Ногайський заколот 1758 року та сходження Крим-Гірея на ханський престол (за документами Архіву Коша Нової Запорозької Січі) .	157
<i>Решетченко Д. В.</i> Українське національне об'єднання в Канаді (за документами Центрального державного архіву зарубіжної україніки) .	169
Фотодобірка. Голос, який долає кордони (до 90-річчя Дмитра Гнатюка). Упорядник <i>Любарська Л. В.</i>	178

Публікація архівних документів

<i>Григорчук Н. В.</i> Документи ЦДАВО України про організацію зберігання військових архівів колишніх Південно-Західного та Румунського фронтів	187
---	-----

Архівна справа за кордоном

<i>Палієнко М. Г.</i> Архівна система Туреччини: становлення, еволюція, сучасна організація	209
---	-----

Інформація і рецензії

<i>Місюк М. Д.</i> Будні співпраці закарпатських та угорських архівістів	229
<i>Берковський В. Г.</i> Джерелознавче дослідження пергаментних документів	233
Оприлюднення відомостей, зазначених в деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру керівника Укрдержархіву та його заступників	236

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Maistrenko A. A.</i> The problems of Archival Affairs and Document Studying in the Publications of Foreign Periodic of 2009–2013	7
<i>Babenko V. V., Bobrytskyi S. M., Bondar R. V., Dubyna O. M., Kozyrev V. M., Kryvulkin I. M.</i> The Choice of a Filler for Making Archival Acid-free Cardboard	43
<i>Prylepisheva Y. A.</i> The Expansion of International Cooperation in the Field of Archives	52

From the History of Archives and Archival Collections

<i>Kravchenko M. V.</i> The Collection of Archives of Ancient Acts of Lviv City from 1939 till Today: Storage and Arrangement	57
---	----

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Beresovska O. V.</i> Pavlo Chubynskyi in the Society in the Second Half of 19 Century (on the Contemporaries Memoirs)	69
<i>Bilousova L. H.</i> The Metric Books of the State Archives of Odessa Region as the Source of Studying of Migrations and Ethnic and Religious History of the South of Ukraine: Collections, Scientific Apparatus, Finding Aids and Using ...	80
<i>Yemelianova T. O.</i> The Film Documents of the Collection of Choreographer and Film-maker Vasyl Avramenko – Sources on the History of Ukrainian Diaspora	125
<i>Musychko O. E.</i> The Georgians Contribution to the Development of Historical Science in South Ukraine at Late 19 – Early 20 Century: Source Study, Personalities, Activities	137
<i>Nesterchuk D. V.</i> The Personal Collection of Literature Critic Olexandr Mohylyanskyi as the Source of Studying of Scientific and Epistolary Heritage of Philosopher Mykola Losskyi	147
<i>Nikolaeva T. O.</i> To Bibliography of Works of Osyp Dumin, Ukrainian Military Leader and Writer (on to the Documents of the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica)	154
<i>Ponomaryov O. M.</i> The Nogai Rebellion in 1758 and Ascent to Power of Khan Qırım Geray (on the Documents Archives of New Sich Kosh)	157
<i>Reshetchenko D. V.</i> The Ukrainian National Federation of Canada (on the Documents of the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica)	169
Photocollection. Voice that Overcomes the Borders (to the 90th Anniversary of Dmytro Hnatyuk). Compiler <i>Lubarska L. V.</i>	178

Publication of archival records

<i>Hryhorchuk N. B.</i> The Documents of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine on the Organization of Storage of Military Archives of Former Southwestern and Romanian Fronts	187
---	-----

Archival Affairs Abroad

<i>Palienko M. H.</i> The Turkey Archival System: Formation, Evolution, Modern Organization	209
---	-----

International Relations

<i>Misuk M. D.</i> The Development of International Regional Collaboration in the State Archives of Transcarpathian Region	229
<i>Berkovskyi V. H.</i> Study of Sources of Parchment Documents	233
The Publication of Information of the Declarations of Assets, Revenues, Expenses and Financial Obligations of the Head of the State Archival Service of Ukraine and His Deputies	236

УДК [930.25+930.22]:050(100)

А. А. МАЙСТРЕНКО*

ПРОБЛЕМИ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА НА СТОРІНКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕРІОДИКИ ЗА 2009–2013 рр. (науково-аналітичний огляд)

Опрацьовано і проаналізовано наукові досягнення та зарубіжний досвід з архівної справи та документознавства за фаховими виданнями інших країн.

Ключові слова: зарубіжна періодика; архівна справа; архівознавство; документознавство; керування документаційними процесами.

У сучасних умовах першочерговим завданням для України є входження до європейського простору, гармонізація законодавства в різних сферах діяльності з європейським нормативним полем, вивчення наукового досвіду європейських країн, у тому числі в галузі архівознавства та документознавства. Тому актуальною проблемою залишається визначення провідних зарубіжних періодичних видань з архівознавства та документознавства, які оперативно інформують про події, ідеї, знахідки; оприлюднюють результати наукових пошуків; слугують засобами, здатними забезпечити галузеві й міжгалузеві зв'язки наукової спільноти; репрезентують досягнення однієї галузі перед іншими, сприяючи встановленню міжгалузевих контактів. Фахові періодичні видання виступають носієм галузевої інформації, а також фіксують здобутки науки і сприяють їх поширенню¹.

Значення фахових видань для розвитку кожної галузі важко переоцінити. Сучасну науку неможливо уявити без періодичних видань у традиційному й електронному форматах, а неодмінною умовою її становлення є розвиток фахової періодики. Вона залишається носієм актуальної галузевої наукової інформації, надійним засобом комунікації зацікавлених дослідників, учасником оперативного обговорення нагальної проблематики галузі.

У статті аналізується зміст та проблематика зарубіжних періодичних видань з питань архівної справи та документознавства за 2009–

* *Майстренко Анжела Андріївна* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

2013 рр. Для аналізу змісту зарубіжних періодичних видань було обрано: видання міжнародних архівних організацій (Міжнародної ради архівів та Міжнародного інституту архівних наук) (“Comma”, “Atlanti”); зарубіжні видання з архівної справи та документознавства, що посідають найвищу сходинку у світовому рейтингу журналів у галузі архівознавства та керування документаційними процесами (“Archival Science”, “Archivaria”, “American Archivist”, “Archives and Records”). Рейтинг укладено австралійськими архівістами за участі викладачів архівознавства провідних вищих навчальних закладів світу та головних редакторів основних міжнародних журналів світу в цій галузі; періодичні видання країн, що мають тісні професійні та історичні зв’язки з Україною в галузі архівної справи та документознавства (Білорусь, Польща, Росія) (“Archeion”, “Отечественные архивы”, “Архіви і справоводства” тощо).

Першу групу складають зарубіжні періодичні видання міжнародних архівних організацій (Міжнародної ради архівів “Comma” та Міжнародного інституту архівних наук “Atlanti”).

Часопис “Comma” є міжнародним архівознавчим друкованим органом Міжнародної ради архівів (МРА), який засновано у 2001 р. внаслідок об’єднання часописів МРА “Янус”, “Архівум” та матеріалів Круглого столу архівів. Часопис виходить чотири рази на рік (деякі номери подвійні). Статті публікуються англійською, французькою, іспанськими мовами (подаються розширені резюме статей 7 мовами).

До складу редколегії входять знані світові фахівці архівної справи та суміжних галузей знань, а саме: редактор – Маргарет Проктер (Великобританія), Розана де Андрес Діаз (Іспанія), Тереза Брітані (США), Кіріл Черненко (Росія), Андріан Куннінгхем (Австрія), Норма Феногліо (Аргентина), Наталія Флорент (Франція), Верне Харріс (Південна Африка), Йорк Людвіг (Німеччина), Ніе Манінг (Китай), Анна Свенсон (Швеція) та ін.²

За 2009–2013 рр. вийшло в світ 9 номерів часопису, підготовлених до друку авторами з різних країн світу (Європи, Латинської Америки, Африки). Аналізуючи склад авторів, зазначимо, що він об’єднує провідних фахівців у галузі архівної справи та архівознавства³.

У часописі висвітлюється широкий спектр проблем, актуальних для світового архівного співтовариства. Його номери, здебільшого, присвячені певній тематиці. Так, у 2009–2012 рр. підготовлено ряд тематичних випусків часопису, присвячених питанням архівів архітектури в Європі, архівам спорту, освіти й навчання, архівам в іberoамериканському світі, керуванню документаційними процесами, стандартам і культурі стандартів, розвитку архівознавства в Тропічній Африці, архівам у цифровій добі та питанням управління в архівній справі.

Зазначимо, що у часописі “Comma” (2009, № 1) особлива увага приділяється основним принципам управління архітектурною докумен-

тацією і архівам у двох регіонах світу: Європі та Латинській Америці (Бразилія). На сторінках журналу розглядалися питання державного фінансування архітектурних архівних центрів (в європейських країнах та Бразилії), які тісно пов'язані з музеями архітектури. В статтях особлива увага приділяється питанню управління й архівному зберіганню архітектурної документації: створенню, доступу, експертизи цінності, комплектуванню й опису, електронним архівам, інтелектуальній власності, співпраці та взаємодії. Інтерес становлять дослідження, присвячені питанням удосконалення описування, доступу до архітектурних архівів та документації (створення керованих довідників та правових баз даних). Цікавими є такі статті: “Архітектурні архіви в Європі” *Давіда Пейсере*; “Женці і я”, “Архітектура в архівах” *Рікардо Агареза*; “Обробка та опис архітектурних документів: шановані віками принципи і новітні технології” *Мейгена Даніельса*; “Архітектурні документи в університетських архівах: архів проектів – бібліотечна і документальна система в Архітектурному університеті в Венеції” *Анни Тонічелло*; “Архітектурна документація в музеях архітектури : Музей фінської архітектури” (2009, № 1) *Тімо Кейнайнен*.

Важливе значення для фахівців мають матеріали, присвячені освіті та навчанню в галузі архівної справи та документознавства. Статті висвітлюють широкий діапазон проблем, пов'язаних з освітою, навчанням та продовженням професійного розвитку. Марія Тереза Бермудес, Марієлла Гуерчо, Анна Марія Таммаро і Андре Порто Анкона Лопес проаналізували недоліки у навчанні та освіті, нові погляди на навчання архівістів і бібліотечних фахівців.

Відтак, ці статті дають уявлення про світові погляди на освіту, навчання і продовження професійного розвитку у Швеції, Бразилії, Мальті, Нідерландах, Франції, Ірландії, Великобританії, Австрії. Зазначимо, що наведений матеріал містить рекомендації, що можуть бути корисними для викладачів і студентів архівних, документознавчих й інших дисциплін, тому що сучасні навчальні плани пристосовуються до цифрового середовища. В статтях наведено багато прикладів із практики різних країн, які показують необхідність зміни ролі традиційних архівів і застосування новітніх технологій.

Примітно, що автори часопису не залишили поза увагою архіви ібероамериканського світу (2010, № 2). Зазначений номер надає інформацію про архівну теорію та практику в країнах ібероамериканської мовної зони міжнародному архівному співтовариству, про архіви та фахівців, які там працюють. Так, наприклад, у спеціальному випуску опубліковано статті: “Чи існують ібероамериканські архівні традиції?” *Луїса Реал Мануеля*; “Архіви в ібероамериканському світі” *Хосе Марії Хардіма*, *Марії Луїзи Конде*; *Вісенте Северіано Ернандеса*, *Луїса Рамона Енсеньят Кальдерона* “Міністерство культури Іспанії та професійна

архівна освіта в Ібероамериці: оцінка 20 років безперервної професійної освіти”; “Проект з оцінювання документів в Ібероамериці” *Фенольо Норми Каталіни*. Аналіз публікацій номера дає змогу зробити висновок, що автори статей сконцентрувалися на питаннях стану архівів тих країн, які були раніше частиною іспанської та португальської імперії, а також про проекти та дослідження, які здійснили іспанські та португальські фахівці.

Важливим джерелом для вивчення розвитку архівознавства, документознавства на островах Тихого океану став № 1 часопису “Comma” за 2011 р., присвячений таким темам: зв’язок між документознавством та ефективним управлінням, архівне законодавство, архівна освіта, використання архівів у підтриманні пам’яті, ідентичності і відповідальності, розвиток електронних архівів, а також важливість архівних товариств. Слід відзначити, що публікація статей цього випуску відчиняє вікно до ізольованого, недостатнього фінансованого, але професійного товариства архівістів Тихоокеанського регіону.

Інформативно насиченим був № 2 часопису “Comma” за 2011 р., присвячений проблемам стандартизації. Він вміщує матеріали про дослідження в рамках проекту RAMP (RAMP – ініційовані ЮНЕСКО дослідження в галузі управління архівами і документами), стандартах описування і принципах доступу, авторами яких є Майкл Кук, Вітор Мануель Маркес да Фонсеки і Труді Пітерсон. У випуску представлено огляд розвитку цих важливих стандартів, від їх зародження до затвердження як офіційних стандартів Міжнародної ради архівів, досліджуються умови, в яких вони створювалися, а також роль МРА у цій роботі.

Зазначимо, що на сторінках журналу “Comma” (2012, № 1) обговорювались питання розвитку архівознавства в Тропічній Африці: історія державного управління та колоніальної спадщини; сучасні архіви та їх нормативна база; електронні документи та концепції професійної солідарності, управління та звітності (*Абіоїе Абіола* “Хронологія адміністрації архівів в Нігерії”; *Бантон Менді* ““Втрати” і “здобутки”: засекречення і розсекречення “переміщених архівів” іноземних архівосховищ та архівосховищ у країнах Співдружності”; *Магайя Чарльз, Лоурі Джейм* “Національний архів Танзанії п’ятдесят років після доповіді Марсія Райта про урядові документи і державні архіви Танганьїки”; *Мурамбіва Іван* “Архівування до останнього архівіста: Національний архів Зімбабве під санкціями” тощо).

Новизна, актуальність, доступність, культура вживання професійної лексики, термінології наук – такі основні ознаки видання, які вигідно увиразнюють його з-поміж подібних.

Науково-практичний архівознавчий журнал “Атланти” – друкований орган Міжнародного інституту архівної науки (МІАН) в Маріборі.

Заснований 1992 р. спільно з Міжнародною радою архівів, Міністерством культури Словенії та Міністерством науки і технології Словенії.

До складу редакційної колегії входять провідні європейські фахівці в архівній галузі: відповідальний редактор – П. Класинц (Словенія), шеф-редактор – Л. Ауер (Австрія).

Статті публікуються німецькою та англійською мовами, з 2005 р. – італійською та англійською. Від 2003 р. журнал видається в електронному вигляді (CD) двічі на рік.

Авторський колектив переважно складають члени МІАН (представники європейської наукової еліти): У. Кова та Г. Тато (Італія), Й. Ханус (Словаччина), М. Ларін (Росія), М. Мароч (Польща), Е. Шьогль-Ернст (Австрія), Б. Хаспел (Ізраїль) та ін.

На сторінках “Атланти” публікуються статті українських архівістів.⁴

Зауважимо, що кожен номер журналу присвячений лише одній актуальній темі (проблемі) в галузі архівознавства. Так, з 2009 р. було підготовлено номери журналу, присвячені таким темам: “Архіви в 20-му столітті: технічні аспекти”; “Архіви в 20-му столітті: професійні аспекти”; “Історія і архіви”; “Архівне законодавство”; “Веб сайти, присвячені архівам”; “Європейські проекти по архівах (досвід, плани, майбутнє)”; “Архіви в сучасному суспільстві (роль, розвиток і майбутнє)”; “Сучасні архівні будівлі”; “Управління документами у новому середовищі”; “Історія архівів і архівознавства з 1950 р.”; “Взаємодія з молодими поколіннями і між установами культурної спадщини”.⁵

Розгляд змісту науково-практичного журналу “Атланти” дозволяє визначити, що основну увагу авторів було сконцентровано на ключових питаннях розвитку архівної галузі та керування документаційними процесами. Так, у 2010 р. обговорювались питання законодавства в галузі архівознавства різних країн Європи. Аналізуючи зміст статей, можемо визначити спільні тенденції в розвитку законодавства країн Європи, а також виокремити специфіку кожної країни. Авторами публікацій є провідні науковці, фахівці галузі своєї країни, наприклад: Кук М. (Великобританія) “Свобода інформації: Законодавство, яке докорінно змінило архівну практику” (2010, № 1); Дубовскі І. (Ізраїль) “Етичні та законодавчі міркування з приводу приватних архівів в ізраїльських державних”; Рубаков А. (Білорусь) “Доступ до архівної інформації в Білорусі: законодавство та практика” (2010, № 1); Аратимау Спирідоула (Греція) “Архівне законодавство Греції” (2010, № 1).

Незмінною залишалася посилена увага до проблематики дослідження сучасних технічних та професійних аспектів розвитку архівної справи. Зазначену проблему досить детально, з різних позицій було представлено на сторінках журналу в 2009 р. в №1, №2: “Архіви в 20-му столітті: технічні аспекти” та “Архіви в 20-му столітті: професійні аспекти”. Так, наприклад, опубліковано статті: “Огляд технічних про-

блем з архівними документами у 20-му столітті” (2009, № 1) *Павела Класінца Пітера* (Словенія); “Створення документознавчих метада-них” (2009, № 1) *Пекки Хенттонен* (Фінляндська Республіка); “Архіви 20-го століття в Греції. Технічні та професійні питання” (2009, № 1) *Спирідоули Агатимоу* (Греція); “Феномен 20-го століття: становлення і розвиток місцевих архівних служб: Приклад Сполученого Королівства” (2009, № 1) *Майкла Кука* (Великобританія); *Агуардо Франциско Олівер Жозе Марна Морелл* (Іспанія) “Архівна система Іспанії у ХХ столітті. Сторіччя змін” (2009, № 2); *Ларін Михайло* (Росія) “Архівна справа в Росії на рубежі століть” (2009, № 2).

Видається цікавим ознайомлення з проблемами архівів у сучасно-му суспільстві (роль архівів, їх розвиток та майбутнє), які стали про-відними темами одного із номерів журналу. Було визначено широкий спектр проблем розвитку архівної справи та керування документацій-ними процесами, серед яких науковий і культурно-освітній проект На-ціонального архіву Франції (*Делмас Марі-Клод*, Франція), оцифровка мікрофільмів (*Порубович-Відовіч Олівера*, Сербія), культурні проекти та заходи на європейському рівні (*Максімофф Керолайн*, Австрія), еволюція архівної освіти (*Б'янки Христин*, Швейцарія), маркетинг в архівному обслуговуванні (*Бранкович Даніел*, Сербія), загальна струк-тура архівів і документації та їх оцінка в сучасному суспільстві (*Гердей Мар'ян*, Словенія)

Практичне значення мають матеріали, присвячені веб-сайтам ар-хівів: веб-сторінки в архівній теорії і практиці, доступ до архівів у Канаді: мережі і інтегрованість (функціональна сумісність); Дер-жавний архів Баварії у світовій мережі Інтернет; доступ до державного архіву: політика і практика з посиланням на контроль доступу і контен-ту; інтегровані архівні веб-служби. Приклад Естонії тощо (2010, № 2). Своім досвідом поділилися представники різних країн, а саме: *Класінк Петер Павел* (Словенія), *Спарті Альдо* (Італія), *Нагуєт Роберт* (Кана-да), *Марош Магдалена* (Польща), *Крузе Крістіан* (Німеччина), *Маркес Маджелла* (Малайзія), *Теннасілм Хеліна* (Естонія).

Звертає увагу те, що на сторінках науково-популярного журналу розглядалися питання не лише розвитку архівної справи, а й питання керування документами у новому середовищі (теоретичні та практич-ні аспекти) в різних країнах Європи: Білорусі, Італії, Канаді, Словенії, Хорватії, Швейцарії та багато інших.

Важливе значення має ознайомлення з проблемами історії архівів та архівознавства, які стали провідними темами одного з номерів журналу “Atlanti” (2013, № 1). Не залишились поза увагою європейських фахів-ців питання архівознавства, архівів і архівістів на межі ХХ–ХХІ ст., формування і розвиток архівознавства в країнах світу (Республіці Біло-русь, Південній Кореї, Індії, України, Росії та ін.).

Видається привабливим ознайомлення з проблемами взаємодії молодого покоління й установами культурної спадщини в галузі архівної справи, які стали провідними в журналі “Atlanti” (2013, № 2). Так, наприклад, згадані теми розглядались у таких статтях: “Співпраця Центрального державного електронного архіву України з науковими установами та університетами в сфері тривалого зберігання електронних документів і підготовці фахівців для роботи з електронними документами” *Олени Ус* (Україна); “Архів Сабаха та програми підтримки музеїв: Краща практика” *Маджелли Маркес, Кайтінген Джейн Детук* (Малайзія); “Архіви і школа: Встановлення та розвиток відносин з культурною спадщиною” *Даніели Бранкович* (Сербія); “Навчання в архіві: досвід Естонії” *Хеліни Теннасілм* (Естонія); “Де говорить минуле: діти і молоді люди в архіві” *Кристіана Крузе* (Німеччина); “Вивчення радянського побуту як напрям для співпраці Центрального державного архіву громадських організацій України з науковими та освітніми установами” *Марії Кагални* (Україна).

Привертає увагу №1 журналу “Atlanti” за 2012, на сторінках якого зустрічаємо статті, присвячені проблемам сучасних архівних будівель, їх перевагам і недолікам, архівним правилам для будівництва архівних споруд, сучасний стан і перспективи в Чорногорії, Словенії, Чеській Республіці, Боснії та Герцеговині, Сербії тощо.

Отже, журнал “Atlanti” можна визначити як видання, яке є міжнародною науковою платформою для розвитку теорії та практики архівної справи, архівознавства та керування документаційними процесами.

Другу групу зарубіжних періодичних видань складають зарубіжні видання з архівної справи та документознавства, що мають найвищу оцінку у світовому рейтингу журналів у галузі архівознавства та керування документаційними процесами (серед них “Archival Science”, “Archivaria”, “American Archivist”, “Archives and Records”).

Журнал “Archival Science” – незалежний міжнародний журнал з архівної справи, що охоплює всі аспекти архівної теорії, методології і практики.

Журнал сприяє розвитку архівної науки як автономної наукової дисципліни. Крім того, журнал стимулює вивчення різних культур, сприяє обміну поглядів, уявлень і понять у світовому масштабі.

Головними редакторами журналу є відомі фахівці Карен Андерсон (Середньошведський університет, Швеція), Ерік Кетелаар (Університет Амстердама, Нідерланди) і Елізабет Якель (Університет Мічигану, США). Авторський колектив видання складають провідні фахівці в галузі архівознавства багатьох країн світу.

За 2009–2013 рр. вийшло в світ 15 номерів часопису.⁶ Серед основних тем, які розглядалися на сторінках журналу у 2009–2013 рр., були: визначення місця і ролі архівознавства у процесі наукового пізнання,

системі міждисциплінарних зв'язків; дослідження природи архівознавчих знань; філософія архівів; історія архівної справи та архівної науки; правові та етичні проблеми, пов'язані з архівами; значення архівів для колективної або соціальної пам'яті; професія архівіста в сучасному світі; відносини архівів та суспільства; архіви корінних народів; проблеми електронних документів та архівів; використання інформації архівних документів та доступ до архівів; архівне описування тощо.

Серед публікацій журналу слід відзначити статті, присвячені дослідженню природи архівознавчих знань: *Д. Ео* “Немає двох однакових речей”: суттєві властивості та уявлення про однаковість та оригінальність (2010, Volume 10, Issue 2), *Б.Бротман* “Ідеальний подарунок, прекрасний подарунок: знайти місце для архівної свідомості в соціальній теорії” (2010, Volume 10, Issue 2) та ін.

Важливі питання філософії архівів обговорювалися на сторінках спеціального випуску “Archival science” (2009, Volume 9, Issue 3–4), який вміщував матеріали міжнародної конференції, що відбулася в Единбурзі, 10–11 квітня 2008 р. Автори досліджували зв'язок між уявленнями про природу, цінності та використання документів (*Д. Міган* “Архівний зв'язок: переосмислення взаємодії архівних ідей про природу, цінності, і використання документів”), значення для суспільства архівів великих міжнародних підприємств (*І. Десерно* “Значення міжнародних бізнес-архівів: важливість архівів багатонаціональних компаній у формуванні культурної ідентичності”), значення архівів для розслідування порушень прав людини в Південній Америці у 1970-х рр. (*Д. Баррера* “3 “кондорів” і суддів: архівні роздуми над судовим слідством”), проблеми розвитку архівної професії в Англії у ХХ ст. (*Е. Шеперд* “Культура та свідоцтва: або що гарного в архівах? Архіви та архівісти в двадцятому столітті в Англії”), архіви виконавських видів мистецтв (*С. Джонс*, *Д. Аббот*, *С. Росс* “Переосмислення архіву виконавських видів мистецтв”) тощо.

Питання значення архівів для колективної або соціальної пам'яті порушено у спеціальних випусках часопису “Архіви та етика конструювання пам'яті” (2011, Volume 11, Issue 1–2), “Пам'ять, ідентичність та архівна парадигма” (2013, Volume 13, Issue 2–3).

На сторінках видання знайшли вияв проблеми архівів корінних народів та етнічних громад, які представлені, зокрема, у спеціальних випусках “Звіти про меншини: голоси корінних народів та громад в архівах. Матеріали 4-ої Міжнародної конференції з історії документів та архівів (ICHORA4), Перт, Західна Австралія, серпень 2008 р.” (2009, Volume 9, Issue 1–2) та “Зберегти культуру: Архіви та права корінних народів” (2012, Volume 12, Issue 2). Авторами спецвипусків розглядається досвід збереження документальної пам'яті різних етнічних громад світу: австралійських аборигенів, саамі та квенів, афро-мекси-

канських громад, палестинців, корінних народів Нової Зеландії, США тощо. Особлива увага приділяється правовим аспектам збереження архівів корінних народів.

Міждисциплінарним зв'язкам архівознавства присвячено спеціальний випуск журналу "Жанрознавство в архівах" (2012, Volume 12, Issue 4). Його автори досліджували зв'язки жанрознавства та традиційних архівних технологій: *Лім Рі Хі* "Оцінка практичних аспектів, що стосуються жанрів та жанрових репертуарів користувачів та користування джерелами інформації в державних архівах та керуванні документацією в США", *Х. МакНіл* "Що зробити в довідковому апараті: архівне описування як риторичний жанр в традиційному та веб-середовищі" та ін. У статті *Ф. Фоскаріні* "Дипломатика та теорія жанру як взаємоповнювальні підходи" досліджується взаємозв'язок між дипломатикою та теорією жанру і припускається, що поняття, методи і філософські категорії, задіяні в обох дисциплінах, мають бути об'єднані з метою досягнення більш повного розуміння сучасних комунікативних заходів.

Важливе місце у виданні займають публікації, присвячені історії архівної справи та архівної думки у світі. Передусім, слід відзначити спеціальний випуск "Archival science" "Культура архівних знань в Європі, 1400–1900 рр." (2010, Volume 10, Issue 3), в якому представлено дослідження історії розвитку архівних знань у країнах Європи (Англії, Іспанії, Італії, Німеччині та Швейцарії та ін.)

На сторінках журналу порушувалися правові та етичні проблеми архівної справи: *Л. Яковіно* "Переосмислення архівних, етичних та правових основ для документів корінних австралійських громад: про взаємини учасників моделей прав та обов'язків" (2010, Vol. 10, Issue 4); проблеми використання інформації архівних документів: *Д. Сінн* "Приміщення для архівів? Використання архівних матеріалів при дослідженні вбивств в Ногиллі" (2010, Volume 10, Issue 2), *Е. Бортейе, М. Маасе* "Дослідження користувачів в архівах: приклад архіву Манхія Інституту дослідження Африки, Кумасі, Гана" (2013, Volume 13, Issue 1); забезпечення доступу до архівних документів: *Д. Акмон* "Тільки з вашого дозволу: як правовласникам реагувати (або не реагувати) на прохання викласти архівні матеріали в on-line доступі" (2010, Volume 10, Issue 1); архівної освіти: *Е. Джіллланд* "Нейтралітет, соціальна справедливість та зобов'язання архівної освіти і педагогів у двадцять першому столітті" (2011, Volume 11, Issue 3–4); *Хайтао, Сонг Лінлін* "Емпіричні дослідження потреб архівістів у навиках та знаннях в китайській архівній освіті" (2012, Volume 12, Issue 3); забезпечення збереженості архівних документів: *М. Гордон-Кларк* "Втрачений рай? Архівам тихоокеанських островів загрожує зміна клімату" (2012, Volume 12, Issue 1), *Л. Донг* "Економіка та політика міжнародного співробітництва у галузі збереження: дослідження досвіду Малі" (2012, Volume 12, Issue

3); електронних документів та електронних архівів: *Д. Олівер*, *Б. Чоунер*, *Хай Пін Ліу* “Впровадження електронних архівів: проблеми довіри” (2011, Vol. 11, Issue 3/4); стандартизації в галузі архівної справи; *Д. Р. Дональдсон та ін.* “Друге впровадження технологічних стандартів: Випадок PREMIS” (2013, Vol. 13, Issue 1); керування документаційними процесами: *Ф. Фосканіні* “Розуміння контексту створення та використання документів: “Жорсткий” та “м’який” підходи до керування документаційними процесами” (2010, Volume 10, Issue 4), *А. Сунквіст* “Практика документації та діловодства: питання довіри чи недовіри?” (2011, Vol. 11, Issue 3/4), *Р. Дж. Кокс* “Завжди Ваш (ну, можливо): дослідження і показники в написанні листів” (2010, Vol. 10, Issue 4) та ін.

Виданню “Archival science” притаманний комплексний, міждисциплінарний і міжкультурний підхід до показу проблем архівної науки. На сторінках журналу приділяється увага проблемам архівознавства як в англomовному, так і в неанглomовному світі.

Як бачимо з назви журналу, серед його публікацій домінують статті, присвячені архівній теорії. Важливе місце займає історія архівної науки, історія формування знань у сфері архівів. Також видання охоплює проблеми документованої, взаємопов’язаної з діловими процесами інформації, яка аналізується з точки зору її форми, структури і контексту.

Журнал є науковою платформою для фахівців галузі, який допомагає вирішенню теоретичних питань діяльності архівів, інформуванню про здобутки архівознавства та споріднених наук.

“American Archivist” – офіційний часопис Товариства американських архівістів (Society of American Archivist). Журнал виходить з 1938 р. Від 1998 р. видається двічі на рік і вважається провідним архівознавчим американським журналом.

До складу редколегії входять знані світові фахівці архівної справи: Мері Джо Пугн (головний редактор); Дженнет А. Бастіан (Колледж Сіммонс), Сю Кім Чунг (Університет Невада, Лас Вегас), Паул Конвей (Мічиганський університет), Сюзан Гамбургер (Пенсильванський університет), Вільям Ландіс (Yale університет), Дженніфер Маршалл (Університет Південної Кароліни), Хелен Тіббо (Університет Північної Кароліни).

Постійними рубриками журналу “American Archivist” є: президентський адрес; статті; тематичні дослідження; професійні ресурси; перспектива; міжнародна сцена; огляди.⁷

На сторінках видання обговорюються теоретичні та практичні питання, пов’язані з професією архівіста (переважно у Північній Америці), відносинам між архівістами, фондоутворювачами та користувачами архівів, також суспільні, правові, технологічні досягнення в галузі архівної справи. Зазначимо, що переважають статті теоретичного характеру, які розглядають архіви в широкому контексті культури, науки,

суспільства. На сторінках журналу приділяється увага діяльності Товариства американських архівістів.

Аналіз змісту науково-практичного журналу “American Archivist” надає можливість визначити, що основну увагу авторів було сконцентровано на вузлових питаннях розвитку архівної галузі та керування документальними процесами. Так, з 2009–2013 рр. обговорювались теоретичні питання архівознавства: *Л. Хакман* “Походження стратегії документації в контексті: спогади і роздуми” (2009, Vol. 72, № 2); *Дж. Стернфілд* “Архівна теорія та цифрова історіографія: відбір, пошук та метадані як архівні процеси для оцінки історичної контекстуалізації” (2011, Vol. 74, № 2); *Т. Кук* “Архів (архіви) – інша країна: історики, архівісти та архівний ландшафт, що змінюється” (2011, Vol. 74, № 2). Водночас на сторінках часопису обговорювались питання архівної освіти та професії архівіста в статтях: *М. Грін* “Сила архівів: цінності архівістів та цінності в епоху постмодерну” (2009, Vol. 72, № 1); *Т. Кук* “Архів (архіви) – інша країна: історики, архівісти та архівний ландшафт, що змінюється” (2011, Vol. 74, № 2); *К. Хіао* “Вища архівна освіта Китаю: її особливості, проблеми та розвиток” (2011, Vol. 74, № 2); *П. Готтліб* “Уніфікація архівної професії: пропозиція” (2011, Vol. 74, № 1); *Г. Трінкаус-Ренделл* “Хороший, поганий та злий: архівна професія та майбутні виклики” (2013, Vol. 76, № 1); *К. Радік* ““Повнічтю та в порядку”: Дракула Брема Стокера та архівна професія” (2013, Vol. 76, № 2) та ін.

Різномісність діяльності Товариства американських архівістів представлено в статтях *Б. Бротмен* (2011, Vol. 74, № 2), *К. Сканлан* (2011, Vol. 74, № 2), *Д. Кокс* (2011, Vol. 74, № 2), *Г. Тіббо* (2012, Vol. 75, № 1).

Інтерес становлять дослідження, присвячені архівам та історичній пам’яті. Так, у статті *А. Бастіан Джаннетт* “Квіти для Хоумстеда: дослідження досвіду в архівах та колективній пам’яті” (2009, Vol. 72, № 1) аналізується колективна пам’ять про події, яка підвищує здатність документувати і розуміти події у всіх їх проявах.

Примітно, що автори часопису не залишили поза увагою проблеми електронних документів та електронних архівів. Ці питання обговорювались у статтях: *М. Гладней Генрі* (2009, Vol. 72, № 2); *М. Форстром* (2009, Vol. 72, № 2); *Л. Зах, Ф. Пері* (2010, Vol. 73, № 1); *К.Ф. Грейсі* (2013, Vol. 76, № 2); *М. Фланаган, П. Каріні* (2012, Vol. 75, № 2); *Л. К. Міллер* (2013, Vol. 76, № 2) та ін.

На сторінках часопису досліджувалося питання архівів у мережі Інтернет у статтях: *Е. Монкс-Лісон* “Архіви та інтернет: представлення контексту та походження з сховища до веб-сайту” (2011, Vol. 74, № 1); *К. Теймер* “Що означає архіви 2.0.” (2011, Vol. 74, № 1); *Д. Бойєр, Р. Чітхем, М. Л. Джонсон* “Використання графічних інформацій-

них систем для створення Архіву фотографій міста Філадельфія” (2011, Vol. 74, № 2) та ін.

Увагу авторів журналу привертає проблема забезпечення збереженості документів: *М. Альтман та ін.* “Цифрове збереження шляхом архівного співробітництва: альянс збереження даних для соціальних наук” (2009, Vol. 72, № 1); *Р. Кларк* “Збереження змішаного формату архівних колекцій: тематичне дослідження колекції моди Енн Гетті в Інституті моди, дизайну та мерчандайзингу” (2009, Vol. 72, № 1); *Л. Канелл* “Оцифровування як метод збереження для пошкоджених ацетатних негативів” (2010, Vol. 73, № 1).

Насамперед науковий інтерес становить проблема комплектування та експертиза цінності архівних документів, репрезентована на сторінках часопису в таких статтях: *К. Маркус, Дж. Вулман* “Інституційний функціональний аналіз в університеті Північного Мічигану: новий процес оцінки та організації архівних документів” (2011, Vol. 74, № 1); *С. Бучанан, К. Річардсон* “Репрезентація через документацію: комплектування документами, що стосуються студентів та університетського життя у рамках проекту архівів Бруїна” (2012, Vol. 75, № 1).

Зазначимо, що редколегія журналу опікується питанням описування архівних документів у статтях: *Дж. Міхан* “Зробити стрибок від частин до цілого: дані та висновки щодо опрацювання та описування архівних документів” (2009, Vol. 72, № 1); *Дж. Л. ДеРіддер* “Використання кодованого архівного описування для доступу до цифрового контенту: аналіз витрат та сфери використання” (2012, Vol. 75, № 1); *Дж. Гугуен та ін.* “Щодо міжнародної концептуальної моделі архівного описування: попередній звіт Експертної групи з питань архівного описування Міжнародної ради архівів” (2013, Vol. 76, № 2).

Принагідно зазначимо, що на сторінках журналу досліджували проблеми відносин архівів та суспільства в статтях *Б. Грімм Трейсі, А. Норьєга Чон* “Документування регіональних латиноамериканських мистецтв та культури: тематичні дослідження для спільного, орієнтованого на громаду підходу” (2013, Vol. 76, № 1); *С. Хейлігер та ін.* “Налагодження відносин: огляд спеціальних колекцій, що стосуються роботи з соціальними ЗМІ” (2013, Vol. 76, № 2); *А. Хассанофф* “Історики та використання найважливіших джерел в цифрову епоху” (2013, Vol. 76, № 2).

Не залишились поза увагою питання доступу до архівних документів. Так, у статті *М. Діксон* “Юридична експертиза, даремні зусилля: авторське право та оцифровування колекції Томаса Е. Уотсона” (2010, Vol. 73, № 2) особлива увага приділяється проблемам, пов’язаним з доступом до архівних матеріалів і бібліотек он-лайн, зокрема в галузі авторського права. Проблеми доступу до архівних документів також досліджувалася в статтях: *С. Яко* (2010, Vol. 73, № 2); *С. Бінго*

(2011, Vol. 74, № 2); *Пром Дж. Крістоф* (2010, Vol. 73, № 1); *В. Харріс, К. Стайн* (2011, Vol. 74, № 2); *Р. Алтерматт, А. Хілтон* (2012, Vol. 75, № 1); *Дж. Девід* (2013, Vol. 76, № 2).

Інтерес становлять дослідження, присвячені довідковому апарату архівів: *М. Д. Даніелс, Е. Якель* “Шукай та знайдеш: результат пошуку в системах довідкового апарату, доступних он-лайн” (2010, Vol. 73, № 2); *Дж. Пром Крістофер* “Використання веб-аналітики для поліпшення он-лайнового доступу до архівних ресурсів” (2011, Vol. 74, № 1).

Привертає увагу дописувачів часопису і проблема історії архівної справи у світі, представлена у статтях: *Кьонг Рае Лі* “Роль буддистських монахів у розвитку архівів в середньовічній Кореї” (2010, Vol. 73, № 1); *К. Єдлічки* “Життя інших: архівна спадщина державної служби безпеки Східній Німеччині” (2012, Vol. 75, № 1); *Р. Гіббса* “Ключове питання (суть питання): історія розвитку афро-американських архівів” (2012, Vol. 75, № 1).

Видається цікавим ознайомлення з правовими проблемами архівної справи на сторінках часопису в статтях *М. Касвелл* (2011, Vol. 74, № 1); *Б. П. Монтгомері* (2012, Vol. 75, № 2); *Матісен Кей* (2012, Vol. 75, № 2); *К. Е. Джордж* (2013, Vol. 76, № 1); *М. Грін* (2013, Vol. 76, № 2); *Р. К. Джімерсон* (2013, Vol. 76, № 2).

Зазначимо, що автори часопису “*American Archivist*” досліджували проблему архівної справи у світі в статтях: *К. Ціао* “Вища архівна освіта Китаю: її особливості, проблеми та розвиток” (2011, Vol. 74, № 2); *М. Касвелл* “Переосмислення невід’ємності: довіра до неурядових архівів в перехідних суспільствах” (2013, Vol. 76, № 1).

Питанням керування документаційними процесами було присвячено статтю *Х. Ілербайг* “Зразки як документи: наукова практика та діловодство в дослідженні природної історії” (2010, Vol. 73, № 2).

Аналіз змісту часопису “*American Archivist*” свідчить про багатоаспектність тематики статей, що порушували як теоретичні, так і практичні проблеми архівознавства та керування документаційними процесами.

Одним із провідних архівних наукових журналів світу є “*Archives and Records*” – видання товариства архівістів Великобританії.

Заснований 1955 р. під назвою “*Journal of the Society of Archivists*”, від 2013 р. має назву “*Archives and Records: The Journal of the Archives and Records Association*”. Журнал виходить двічі на рік і вважається форумом для наукового спілкування в архівній галузі англійською мовою.

Редакційна колегія складається з провідних учених Великобританії. Серед авторів відомі архівісти: Майкл Кук (Великобританія), Річард Кокс (Ун-т Піттсбургу), Девід Лейтч, (генеральний секретар МКА), Сью МакКемміш, (Ун-т Монаша) та ін.

Авторський колектив складають відомі науковці в галузі архівної справи з усього світу.

Журнал має сталу рубрикацію. Традиційними рубриками є: редакційна стаття, статті, некрологи, огляди книг, огляди виставок, різне.⁸

Необхідно визначити, що окремі томи журналу присвячені певній тематиці. Так, з 2010 р. було підготовлено номери журналу за такими темами: теорії мовних актів та архівів (2010, Vol. 31, Issue 2); документи, архіви та технології: їх взаємозалежність з плином часу (2011, Vol. 32, Issue 1.); участь громадськості та Олімпіада і Параолімпійські ігри (2012, Vol. 33, Issue 1); місцеві архівні установи в Великобританії: контекст, еволюція і розвиток (2013, Vol. 34, Issue 1).

Якісний аналіз змісту науково-практичного журналу “Archives and Records” надає можливість визначити, що основну увагу авторів було сконцентровано на вузлових питаннях розвитку архівної галузі та керування документаційними процесами. Так, питанням історії та сучасності місцевих архівних установ Великобританії було присвячено декілька статей, серед них: *М. Ріордан* “Копіювання, експертиза та каталогізація в Оксфордському архіві, бл. 1850–1950 рр.” (2011, Vol. 32, Issue 1), *М. Кук* “Міфи про золотий вік: англійські місцеві архівні установи, 1947–1962 рр.” (2013, Vol. 34, Issue 1), *Р. Дж. Уїшарт* “Історія Шотландських архівів” (2013, Vol. 34, Issue 1); *Дж. Френсіс* “Бедфордшир 1913–2013. Перша архівна установа графства та її розвиток і подолання проблем перших 100 років” (2013, Vol. 34, Issue 1).

Слід відзначити, що досліджувалась також історія архівної справи у світі: *Г. Уртон* “Зв’язування архіву у вузли, або: вмирати, щоб потрапити в архів у стародавньому Перу” (2011, Vol. 32, Issue 1), *Д. Райнес* “Приватні політичні архіви венеціанського патриціату – зберігання, повернення та діловодство у віках п’ятнадцятому–вісімнадцятому століттях” (2010, Vol. 31, Issue 1) тощо.

Питання творчого архівування як альтернативного підходу в архівній практиці з прийняттям постмодерністського мислення і його реалізації з відкритим доступом архівів в Інтернеті стало предметом дослідження *А. Веліос* “Креативне архівування: приклад архіву Джона Летема” (2011, Vol. 32, Issue 2).

Проблеми застосування теорії мовних актів в архівознавстві досліджувались у статтях *Д. Ео* “Представляючи акт: документи та теорія мовних актів” (2010, Vol. 31, Issue 2), *П. Ментейт* “Чи можуть документи говорити самі за себе?” (2010, Vol. 31, Issue 2).

Принагідно зазначимо, що основну увагу авторів було сконцентровано на актуальних питаннях розвитку архівної справи. Зокрема, порушувалися питання архівного законодавства: *Б. Лонгмор* “Акт про документи державних установ (Шотландія) 2011: створення культури, яка цінує документи державних установ” (2013, Vol. 34, Issue 2); питан-

ня експертизи цінності документів досліджувалося в статті *Т. Кук* “Ми те, що ми зберігаємо; Ми зберігаємо те, чим ми є: оцінка архівних документів в минулому, сьогодні та майбутньому” (2011, Vol. 32, Issue 2); архівного описування *Е. Веллс* “Матеріали з теми організації і описування родинних фондів” (2012, Vol. 33, Issue 2); організації архівної справи: *Л. Рей* “Фінансування архівних служб в Англії та Уельсі: відомчі реалії та професійні уявлення” (2013, Vol. 34, Issue 2), *Н. Кінслі* “Перспективи та пріоритети: як Національний архів бачить сектор лідерства” (2012, Vol. 33, Issue 2); комплектування: *Е. К. Джармен* “Показувати Британію собі: зміни в політиці комплектування, пов’язані з фестивалем Великобританії в Лондоні 2012 р.” (2012, Vol. 33, Issue 1); *А. Янкер* “Ні привілейованому минулому – перегляд комплектування архівів” (2009, Vol. 30, Issue 1); забезпечення збереженості архівних документів: *М. Кук* “До історії технологій роботи з документами: процес копіювання вологим пресом” (2011, Vol. 32, Issue 1); *М. Аллен* “Консервація “вироків про огорожування” у Флітнширі та Денбіширі, включаючи поведження з багатомембранними (багатошаровими) пергаментними документами” (2010, Vol. 31, Issue 1).

Інтерес становлять дослідження з проблем усної історії, що зберігаються в архівних установах. Їх досліджували: *Б. Хенлі* “Відновлення голосу Саффолка” (2010, Vol. 31, Issue 2); *С. Рукс* “Що сталося з аудіоархівом ВВС?” (2010, Vol. 31, Issue 2) та ін.

Практичне значення мають статті, присвячені питанням використання інформації архівних документів. Так, *Д. Мелвілл Барт* у статті “Акт про свободу інформації (Шотландія) потребує зміни? Зріз шотландського досвіду” (2013, Vol. 34, Issue 2) розглядає Закон про свободу інформації (Шотландія) (2002 р.) та необхідність внесення змін до нього. Також питанням використання цікавились *Л. Уздемір* (2009, Vol. 30, Issue 2), *М. Крокетт* (2009, Vol. 30, Issue 2), *Е. Шеперд*, *А. Стевенсон*, *А. Флінн* (2009, Vol. 30, Issue 2).

Помітне значення для фахівців мають матеріали про довідковий апарат архіву: *Д. Ньюман* “Перегляд архівних колекцій: розроблення моделей для колективної каталогізації” (2012, Vol. 33, Issue 1), *К. Фентон* “Використання контрольованого словника та тезауруса в довідковому апараті, доступному он-лайн у Великобританії” (2010, Vol. 31, Issue 2), *Р. Дарвалл-Сміт* “Архіви для адміністраторів або архіви для антикварів? Історія каталогізації архівів в чотирьох оксфордських коледжах” (2009, Vol. 30, Issue 1).

Зазначимо, що на сторінках журналу “Archives and Records” обговорювались питання розвитку електронних архівів у статтях *Д. Ео* “Довіра і контекст у віртуальному просторі” (2013, Vol. 34, Issue 2), *К. Фергюсон-Бучер* “Зберігання даних в хмарі – дослідницький проєкт” (2011, Vol. 32, Issue 2), *М. Мосс* “Без даних, інструменти марні;

без програмного забезпечення, дані є некерованими” (2011, Vol. 32, Issue 2) та ін.

Дуже цінною є інформація, подана в наукових розвідках, присвячених питанню архівів та архівної справи за кордоном, у таких країнах, як: Іспанія (*М. Джамп* “Роль архівів у русі за відновлення історичної пам’яті в Іспанії”) (2012, Vol. 33, Issue 2); Судан (*Т. А. Адамі* “Майбутнє чудове? Підтримання миру, укріплення миру та архіви – Організації Об’єднаних Націй в Судані”) (2009, Vol. 30, Issue 1); Нідерланди (*А. Янкер* “Ні привілейованому минулому – перегляд комплектування архівів”) (2009, Vol. 30, Issue 1); Сьєрра-Леоне (*Д. А. Карґбо* “Зв’язок між належним управлінням та діловодством: досвід Сьєрра-Леоне”) (2009, Vol. 30, Issue 2), Південна Африканська Республіка (*П. Себіна* “Свобода інформації: ерозія архівів?”) (2009, Vol. 30, Issue 2).

Поза увагою фахівців не залишилися проблеми керування документальними процесами та діловодством, в яких аналізується досвід різних країн: *Д. Олівер, К. Конса* “Демонтаж бюрократії: наслідки для діловодства в Новій Зеландії та Естонії” (2012, Vol. 33, Issue 1), *Б. Л. Крейґ* “Машини, методи та сучасні ідеї в британській державній службі, бл. 1870 – бл. 1950 рр.” (2011, Vol. 32, Issue 1), *Е. Хансен* “Впровадження електронної реєстрації в адміністрації центрального уряду Данії” (2011, Vol. 32, Issue 1), *А. Дж. Джілліланд* “Роздуми про значення археології метаданих для діловодства у глобальному, цифровому світі” (2011, Vol. 32, Issue 1), *А. Джанес* “Карти та технології діловодства” (2011, Vol. 32, Issue 1).

У статті *Р. Хардіман* “Поганий архів: постмодерністська теорія та діловодство” (2009, Vol. 30, Issue 1) аналізуються деякі аспекти постмодерністської теорії в контексті діловодства.

Інтерес становить дослідження, присвячене питанню історії діловодства (*Б. Грег, Х. МакНейл* “Створення документів, офісна техніка та робітники в історичному контексті: п’ять фотографій офісів у британській цивільній службі 1919 та 1947 рр.”) (2011, Vol. 32, Issue 2).

Зазначене видання знайомить читачів з останніми подіями в галузі архівної справи та діловодства. Якісний рівень публікації високо оцінили фахівці архівної галузі. Сторінки журналу “Archives and Records” є трибуною для спілкування, обміном досвідом, практикою для покращення діяльності архівних установ різних країн світу.

Журнал “Archivaria” є друкованим органом Товариства архівістів Канади, який виходить від 1975 р. двічі на рік. Статті публікуються англійською та французькою мовами.

Видання висвітлює наукові дослідження архівів в Канаді і на міжнародному рівні.

До складу редколегії входять знані архівні вчені з провідних інститутів Канади та США.

Авторський колектив складають відомі архівні викладачі, науковці з усього світу, які репрезентують наукові дослідження в галузі архівної справи та керування документаційними процесами, серед них: Л. Дюранті, Т. Кук, Х. Тейлор, Д. Бірмен, Т. Іствуд, Б. Крег.

Журнал має сталу рубрикацію. Основні рубрики: студії в документах; нотатки та коментарі; огляд книг; огляд виставок; архівні нагороди; некрологи.⁹

Аналіз видання показав, що окремі томи випусків на певну тематику. Так, з 2010 р. було підготовлено номери журналу за такими темами: активізм в архівах канадської культури (2009, Vol. 67), про архіви людей з нетрадиційною орієнтацією (2009, Vol. 68), електронні документи: еволюція теорії та практики (2011, Vol. 72); систематизація та описування архівів (2012, Vol. 74), архіви особового походження (2013, Vol. 76).

Науковий інтерес представляє дослідження історії архівної справи та діловодства на сторінках журналу "Archivaria" в статтях *Д. Герман* "Дауті про використання та користь урядової інформації та архівів, 1933 р." (2010, № 70), *А. Шумілак* "Власна система: створення документів та діловодство в канадському департаменті зовнішніх справ в 1920-х рр." (2013, № 75) та ін.

Поза увагою не залишилися теоретичні проблеми архівознавства, які досліджували в своїх статтях такі автори: *М. Касвелл* "Світ Ганни Арендт: бюрократія, документація та банальне зло" (2010, № 70), *Д. Карон, Р. Браун* "Документальна миттєвість в електронному добу: встановлення нових запропонованих переваг для суспільної пам'яті" (2011, № 71).

Автори видання також зосередили свою увагу на проблемах організації та систематизації документів в архіві. Так, *Дж. Міхан* (2010, № 70) аналізувала первісний порядок систематизації документів та особових документів, а *Д. Ео* (2012, № 73) досліджувала питання концептуального фонду та фізичної колекції.

Питання архівного описування та довідкового апарату досліджувалося в статтях *Т. Іствуд* "Систематизація та описування архівів (2012, № 74); *Р. Дансі* "Правила архівного описування: минуле, теперішнє та майбутнє" (2012, № 74), *А. Дженіс* "Про карти та метадокументи: вісімдесят п'ять років каталогізації карт в Національному архіві Великої Британії" (2012, № 74), *Дж. Жанг* "Первісний порядок систематизації документів в електронних архівах" (2012, № 74); експертизи цінності документів: *К. Байлі* "Неповне минуле? Роздуми про еволюцію оцінки документів Канадського федерального уряду" (2013, № 75); приватних архівів та особових архівів: *Р. Фішер* "В пошуках теорії приватних архівів: перегляд фундаментальних праць Дженкінсона та Шелленберга" (2009, № 67), *Д. Дуглас, Х. МакНік* "Упорядкування самого себе:

літературні та архівні перспективи архівів письменників” (2009, № 67), *С. Барретт* “Повага якого фонду? Особові архіви та родинний бізнес у Новій Шотландії” (2013, № 76), *С. МакКемміш, М. Піггот* “У напрямку архівного мультиверсума: заперечування бінарної опозиції особового та корпоративного архіву в сучасній архівній теорії та практиці” (2013, № 76); доступ до архівних документів: *К. Тіммс* “Нове співробітництво для старих сестер-суперниць: розвиток системи інтегрованого доступу до фондів архівів, бібліотек та музеїв” (2009, № 68).

Автори журналу приділяють увагу такому актуальному питанню, як електронні документи та електронні архіви: *К. Хокінс* “Думки щодо мови шаблонів InterPARES для електронних документів” (2009, № 67), *Л. Дуранті* “Від електронної дипломатки до криміналістики електронних документів” (2009, № 68), *А. Каннінгем* “Гарні електронні документи не лише “трапляються”: електронне діловодство як органічна складова бізнес-процесів та систем” (2011, № 71), *П. Конвей, Р. Пунзалан* “Поле зору: щодо нової теорії візуальної грамотності для оцифрованих архівних фотографій” (2011, № 71).

Значна увага приділяється питанню місця архіву в сучасному інформаційному суспільстві. Так, проблеми використання архівістами соціальних мереж Twitter і Facebook для пропаганди своєї діяльності досліджуються в статті *А. Кримблі* (2010, № 70), а в публікації *Ф. Анвард, С. МакКемміш, Б. Рід* (2011, № 72) розглядаються теоретичні перспективи традиційних форм доступу до архівів, Wikileaks і формування архівів у громадах корінних народів.

Аналіз показав, що проблеми керування документальними процесами досліджувались *К. Карон, А. Келлерхалс* “Підтримувати демократичні цінності через відповідну документальну базу – еволюційний шлях” (2011, № 71). Автори порівняли розвиток діловодства в контексті державного управління Швейцарії і Канади, а також розглянули засоби для відновлення здатності ефективно управляти документами в інтересах суспільства.

Інтерес становлять дослідження, присвячені правовим та етичним проблемам, пов’язаним з архівами: *С. Майнард* “Поліція / Архіви” (2009, № 68); *Л. Дік* “Випробування людей з одностатевою орієнтацією в Едмонтоні 1942 р.: державні репресії щодо сексуальних меншин, архіви та права людини в Канаді” (2009, № 68); *Дж. Друден, Л. Макдональд* “Архіви і закон” (2010, № 69); *Т. Белтон* “Ув’язнення, контроль та плутанина: правові, історичні та територіальні аспекти документів судів в Онтаріо” (2010, № 69); *Д. Драйден* “Що канадські архівісти знають про авторське право та де вони отримують свої знання” (2010, № 69); *А. Ліндсей* “Архіви та правосуддя: внесок Віллірда Айрленда в зміну юридичної основи прав аборигенів у Канаді, 1963–1973 рр.” (2011, № 71).

Важливість архівної освіти, а також проблеми підвищення кваліфікації архівіста обговорювались у статтях *К. Лі, Х. Тіббо* “Яке ставлення архівіста до електронного курування? Дослідження можливостей через матрицю знань та навичок” (2011, № 72), *П. Галлоуей* “Освіта для електронного архівування шляхом педагогічних студій, послідовного аналізу проблеми та рефлексивної практики” (2011, № 72).

Вчені-архівісти з усього світу визначають “Archivaria” центральним форумом для наукового спілкування в галузі архівної справи та керуванні документаційними процесами англійською мовою.

Третю групу складають провідні періодичні видання країн, що мають тісні професійні та історичні зв’язки з Україною в галузі архівної справи та документознавства (Білорусь, Польща, Росія) (“Архіви і справоводства”, “Archeion”, “Отечественные архивы” тощо).

Часопис “Архейон” є основним архівознавчим часописом Польщі, друкованим органом Генеральної дирекції державних архівів Польщі. Видання виходить з 1926 р. з періодичністю раз на рік.¹⁰ У часописі публікуються статті, присвячені теоретико-методичним та практичним проблемам архівної справи, історії польських архівів, складу та змісту їхніх фондів. Висвітлюються питання спеціальних історичних дисциплін, діловодства, історії установ. Подається інформація про діяльність архівних установ Польщі, міжнародних архівних установ. Обговорюються проблеми розвитку архівної справи за кордоном, міжнародного співробітництва польських архівів, зарубіжної архівної полоністики та реституції. Значна увага приділяється рецензуванню польських та зарубіжних видань з архівної справи, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін та архівознавчих часописів.

Авторський колектив журналу складають не лише знані польські фахівці в галузі архівної справи, але й визначні зарубіжні архівознавці (Ерік Кетелаар, Террі Кук, Лючіана Дуранті, Шарль Кечкеметі та ін.).

Традиційними рубриками часопису є: проблеми архівістики; архівознавство; архівна теорія та методика; в майстерні історика та архівіста; обговорення та рецензії; огляд часописів; хроніка; посмертні спогади. Кількісний аналіз публікацій журналу засвідчив, що у чотирьох томах, які вийшли впродовж 2009–2013 рр. опубліковано статті, присвячені теретичним та методичним питанням архівознавства, історії архівної справи в Польщі, оглядам архівних фондів, зарубіжній архівній полоністиці, архівній справі за кордоном та міжнародному співробітництву в галузі архівної справи, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, історії установ, персоналіям архівістів. Спеціальні рубрики присвячені рецензіям та оглядам видань, інформаційним повідомленням, посмертним спогадам.¹¹

На сторінках видання знайшли відображення актуальні проблеми архівної справи: організація архівних документів (*В. Квятковська*

“Загальна модель опрацювання архівного фонду та упорядкування документів громадських організацій” (2012, Т. 113); експертиза цінності архівних документів (В. Квятковська “Що можуть та що повинні знати про наш час майбутні покоління. Культурні аспекти експертизи цінності документів” (2011, Т. 112), “Програма діяльності Центральної архівної комісії оцінки документації каденції 2012–2016 рр.” (2012, Т. 113); використання інформації архівних документів (П. Е. Вешпінський “Використання картографічних матеріалів з архівних зібрань для підготовки історичних карт Варшавського концентраційного табору” (2011, Т. 112), А. Роса “Освітня функція архівів – стан дослідження та визначення” (2010, Т. 111 та ін.); збереження архівних документів (К. Вальдтхаузен “Порятунок колекції фотографій, пошкоджених внаслідок повені в Голландії” (2011, Т. 112), З. Тухольські “Проблематика охорони технічних архівів” (2013, Т. 114) та ін.).

Ґрунтовний історіографічний огляд розвитку польської архівної термінології від 1920-х рр. до поч. ХХ ст. містить публікація М. Пюченнік “Польська архівна термінологія в історичному контексті” (2010, Т. 111). Важливі питання національної адаптації міжнародних архівних стандартів порушувались у статті А. Банецького (2011, Т. 112).

Наукова та методична діяльність архівів Польщі відображена у публікації “Аналіз методичних рекомендацій, виданих Генеральним директором державних архівів” (2013, Т. 114). Статті Е. Вежбіцької та Р. Гурського присвячені питанням роботи з фондами особового походження, родинними та родовими фондами (2010, Т. 111).

Важливе місце у виданні займають публікації, що стосуються діяльності державних архівних установ Польщі, зокрема низка дискусійних статей, присвячених концепції діяльності державних архівів та об’єднаних в окрему рубрику (“Навколо концепції діяльності державних архівів”) (2011, Т. 112).

Редакційна колегія часопису значну увагу приділяє проблемам електронних документів та електронних архівів. З понад десяти дискусійних публікацій з розгляду цих питань слід згадати статті класиків світового архівознавства Террі Кука “Поняття походження в цифрову добу: пережиток минулого або надія майбутнього для професії архівіста?” (2010, Т. 111) та Лючіани Дуранті “Довіра та правові суперечності в цифровому середовищі” (2012, Т. 113). Актуальні проблеми розвитку електронних архівів розглядаються у статті директора Національного цифрового архіву Польщі Войцеха Возняка, де представлено перспективам діяльності установи (2012, Т. 113).

У часописі порушуються питання організації архівної справи за кордоном та міжнародного архівного співробітництва. Особливої уваги заслуговує низка дискусійних статей відомих польських та зарубіжних архівознавців (В. Стемпняка, Е. Кетелаара, Ш. Кечкеметі, Р. Едмондсо-

на тощо), де репрезентовано міжнародну програму збереження архівної спадщини “Пам’ять світу” (2011, Т. 112).

У рубриці “Архівознавство” опубліковано понад 20 оглядів фондів польських та зарубіжних архівів. Серед них вагоме місце займають огляди зібрань зарубіжної архівної полоністики. Представлено огляди полоністики в Національному архіві Праги (2010, Т. 111), Інституті Гувера в США (2011, Т. 112), Польському музеї в Рапперсвілі (2011, Т. 112), Військовому архіві у Відні (2013, Т. 114) тощо.

Одним з найбільших є відділ рецензій та оглядів нових видань (близько 20% обсягу журналу). Серед рецензованих видань тематично переважають архівознавчі, також праці з історії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, археографічні публікації.

Слід також відзначити ґрунтовні огляди провідної зарубіжної архівознавчої періодики. Серед рецензованих в “Архейоні” праць представлені видання архівних установ України, зокрема довідник “Архівні установи України. Т. 2: Наукові установи, музеї, бібліотек” (2010) та журнал “Архіви України”.

Журнал “Отечественные архивы” є друкованим органом Федерального архівного агентства Росії, який видається з 1923 р. З 22 листопада 1991 р. журнал зареєстрований під назвою “Отечественные архивы” і виходить з періодичністю 6 разів на рік.¹²

Головним редактором видання є Т. І. Бондарєва, а автори – відомі науковці та викладачі Росії в галузі архівної справи та документознавства й іноземні спеціалісти.

Журнал публікує статті з історії, теорії, практики архівної справи та діловодства, інформацію про нормативні акти, що регламентують діяльність російських архівів; статті з проблем експертизи цінності та відбору документів, забезпечення організації збереження та використання їх, включаючи порядок доступу до архівних документів і роботи в читальних залах; рецензії на археографічні та довідкові видання; інформацію щодо найважливіших подій архівного життя в країні; документи з архівів Росії та зарубіжних країн, що відображають події вітчизняної історії¹³.

Традиційно архівну справу представлено в журналі загальноприйнятими постійними розділами: “Статті та повідомлення”, “Публікації документів”, “Критика та бібліографія”, “Інформація та хроніка”, “З редакційної пошти”. З метою зручності ознайомлення зі змістом журналу в останньому номері річного комплексу щорічно друкується “Зміст матеріалів, що опубліковані в журналі “Отечественные архивы” в ... році” із зазначенням автора, назви статті, номера журналу та сторінок, де опубліковано той чи інший матеріал. Кожен розділ має окремі рубрики. Редакція журналу підтримує єдині принципи формування змісту журналу і майже не відхилялася від них. Структура стала, майже без змін.

Специфіку журналу визначають його комплексний та синтетичний характер, а також оперативність подання інформації щодо конкретних подій в архівній справі як Росії, так і зарубіжних країн.

Наявність різних публіцистичних жанрів (статті, огляди, хроніка, рецензії, критика, бібліографія), які оперативно фіксують події, явища, робить журнал особливим видом історичних джерел.¹⁴

На сторінках видання певне місце займають публікації, в яких розглядаються питання історії архівної справи Росії: *В. Г. Іофе* “Архивы в Туркестанском крае (вторая половина XIX – начало XX в.)” (2009, № 6); *В. С. Боброва* “Организация районных архивов в Сибири в 1920–1930-е гг.” (2009, № 2); *М. О. Лебедь* “Архив Приказа книгопечатного дела: реализация московских изданий в 1620-е гг.” (2009, № 4); *Д. М. Шилов* “Научно-издательская деятельность Санкт-Петербургского Сенатского архива (1870-е гг. – 1917 г.)” (2010, № 3).

Не залишились поза увагою редакції теоретичні проблеми архівознавства: *К. Б. Ульяницький* “Единая архивно-информационная среда в контексте информатизации общества” (2009, № 3); архівної науки: *М. В. Ларин* “К 45-летию Всероссийского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела” (2011, № 4); діяльність архівної галузі Російської Федерації: “Общественные слушания “Состояние архивного дела в России” (2010, № 6); “Итоги 2010 года: по материалам расширенного заседания коллегии Росархива”; “V Всероссийский съезд Российского общества историков-архивистов” (2011, № 2); “Совет по архивному делу при Федеральном архивном агентстве” (2011, № 5); проблеми джерелознавства: *В. М. Ринков* “Периодическая печать: место в системе исторических источников” (2010, № 3); *К. Л. Кисельова* “Судьбы военнопленных Второй мировой войны: круг источников расширен” (2012, № 1).

Питання документознавства, діловодства розкриті в статтях: *М. В. Ларин* “Документационное обеспечение управления проектами (отечественный и зарубежный опыт)” (2010, № 2); *Г. О. Двоносова* “Категории философии в научном познании документа” (2011, № 1); *Є. О. Плешкевич* “Документоведение в контексте развития современной науки” (2011, № 5); *О. В. Романченко* “Постановка электронного документооборота в условиях финансового Холдинга” (2011, № 5).

У деяких статтях знайшли відображення й питання архівної освіти, удосконалення підготовки архівістів та документознавців у різних регіонах Російської Федерації: *О. М. Бурова* “Новое образовательное направление по документоведению и архивоведению: как оно создавалось” (2009, № 6); *Г. Г. Мозгова* “Подготовка архивистов и специалистов по документационному обеспечению управления во Владимирском политехническом колледже” (2011, № 2).

Низку статей присвячено аудіовізуальним документам: *О. О. Бровіна* та ін. “Фотодокументы Научного архива Коми НЦ УрО РАН: комп-

лектование и использование” (2012, № 2); *Г. М. Ланської* “Актуальные проблемы работы с архивными кинодокументами” (2013, № 6).

Водночас, інтерес представляють статті, присвячені питанням новітніх інформаційних технологій, зокрема електронним архівам: *О. А. Харченко* та ін. “Плюсы и минусы организации электронного архива” (2009, № 6); *В. І. Тихонов* “Задачи архивного хранения электронных документов: из опыта ЦАДЭНМ” (2010, № 3); *С. В. Дроков* “Рекомендации МСА по работе с электронными документами для архивистов организаций” (2010, № 3); *Т. В. Вороніна* “Медицинский архив: от традиционного к электронному” (2013, № 6).

Важливе місце у журналах займають статті з проблем практичного характеру, які висвітлюють стан архівної справи Російської Федерації та її регіонів. Тематика публікацій відповідає проблемам, що стали провідними в практичній діяльності архівних установ. Серед них – питання архівного законодавства. При цьому увага акцентується не лише на федеральному законодавстві, але й на реалізації його в регіонах. Цю тему проаналізовано в таких статтях: *Н. В. Лифанова* “Дело стандарта как объект архивного хранения: анализ нормативной правовой базы” (2010, № 5); *П. К. Чурланова* “Архивная служба Республики Дагестан в постсоветский период: правовые основы деятельности” (2010, № 6); *А. В. Єрмолаєва* “Систематизация и регистрация законодательных актов в Российской Федерации: проблемы и решения” (2011, № 5).

Вагоме значення мають публікації з найважливіших питань архівної справи, зокрема проблеми зберігання: *С. А. Єгоров* “Современные угрозы архивным документам” (2009, № 6); *Ф. А. Гедрович* “Новые национальные стандарты на создание и хранение страховых копий уникальных и особо ценных документов Архивного фонда Российской Федерации” (2010, № 1); формування та використання архівних фондів: *І. В. Злобіна* “Формирование Архивного фонда Российской Федерации на территории города Нижний Тагил” (2009, № 6); *Г. М. Данилова* “Личные фонды оренбуржцев в областном Центре документации новейшей истории: формирование и использование” (2009, № 6); *О. М. Солдатова* “Форум “Память о прошлом”: использование архивных документов в филиале РГАНТД” (2012, № 4); комплектування: *О. М. Лоскутнікова* та ін. “Источники. Источники комплектования – в центре внимания Госархива Хабаровского края” (2010, № 2); *Є. М. Кривда* “ЦГАЛИ Санкт-Петербурга: комплектование документами личного происхождения” (2012, № 5); експертизи цінності документів: *В. І. Тихонов* “Применение традиционных методов в экспертизе ценности электронных документов” (2009, № 3); архівне описування: *С. Т. Дерендяєва* “Из опыта работы ЦДНИ Удмуртской Республики по выявлению и описанию особо ценных документов” (2009, № 1); оцифрування архівних документів: *Г. З. Залаєв* “Актуальные вопросы созда-

ния и хранения цифровых копий архивных документов” (2012, № 2); *В.Н. Плотников* “ЦГАЛИ Санкт-Петербурга Нижегородской области” (2012, № 2) тощо.

Значну увагу приділено фондам місцевих архівів, їх довідковому апарату, наданню платних послуг, російській еміграції.

У рубриці “Представляємо архів” публікуються статті щодо муніципальних архівів Росії. Проаналізовані статті були присвячені Видновському та Златоустівському муніципальним архівам, Прилузьському районному та Самарському, Кисловодському, Псковському, Хабаровському міським архівам, муніципальним архівам міст Вичуги Іванівської області, Златоустовська, Норильська тощо.

Джерелознавчу цінність має розділ “Публікації документів”, у якому гідне місце займає архівна спадщина, досі не доступна для дослідників. До наукового обігу вводяться нові, маловідомі та невідомі документи, тексти архівних документів, що не видавалися раніше, які супроводжуються вступною статтею та коментарями (щоденники та спогади). Серед них: публікації: “...Завещаю... все вышеозначенное имущество... в полную собственность Ташкентского университета”. Документы архивов Республики Узбекистан о последних годах жизни великого князя Николая Константиновича Романова. 1917–1919 гг.” (2009, № 6); “Я твердо и настойчиво буду испытывать новый образец...”. Документы Архива Президента Республики Казахстан о разработке М. Т. Калашниковым пистолета-пулемета. 1942–1943 гг.” (2010, № 2); “Спасены архивные дела, фактически спасены от гибели”. Из протоколов руководящих органов управления архивным делом в 1918–1928 гг. (1918–1919 гг.)” (2010, № 4).

Огляди архівних фондів представлено рубриками: “В фондах российских та зарубіжних архівів”, “В фондах російських архівів”. Хронологічні рамки публікацій цих рубрик свідчать про пріоритетне розміщення статей, присвячених періодам ХІХ – початку ХХ ст. Наприклад, статті: *Г. А. Александров* “Жизнь и деятельность И. Я. Яковлева в документах архивов и библиотек. 1917–1919 гг.” (2009, № 2); *П. Г. Петін* “Императорские грамоты ХІХ в. в отделах рукописей национальных библиотек России” (2009, № 3); *О. Л. Вичугжанін* “Неизвестное о семье Менделеевых” (2009, № 5) тощо.

Архівну справу за кордоном представлено рубрикою “В зарубіжних архівах”, статті якої присвячені Австрії, В’єтнаму, Кореї, Китаю, США, Узбекистану, Франції: *О. Г. Леонтьєва* “Письма русских эмигрантов А. Ф. Керенскому в Центре гуманитарных исследований Техасского университета” (2009, № 1); *Р. Р. Садиков* “Экспедиционные материалы финских ученых конца ХІХ – начала ХХ в. по этнографии закамских удмуртов в финляндских архивах” (2009, № 3); *М. С. Ісакова* “Архивное дело Республики Корея” (2009, № 5); *В. Б. Прозорова* “Новый

закон об архивах Франции” (2010, № 1); *Н. В. Мандральська* “Фоторепортаж о подготовке связистов в Узбекистане в годы Великой Отечественной войны” (2010, № 5); *Сяо Цюхуэй* “Управление электронными документами в Китае: состояние и перспективы” (2010, № 6); *М. С. Исакова* “Информатизация центральных государственных архивов Узбекистана” (2011, № 4) тощо.

Науковий інтерес становлять публікації, надруковані у рубриці “Критика та бібліографія”, в якій читач знайомиться з рецензіями на навчальні посібники, збірники документів, мемуари, спогади, довідкові видання тощо.

Розділ “Інформація та хроніка” поділяється на рубрики “Конференції, наради, семінари”, “Виставки”, “Ювілеї”. У першій з названих рубриках публікуються оглядові статті про наукові заходи, що проводяться в Росії. Змістова наповнюваність цієї рубрики суттєво доповнює основні розділи журналу, вказуючи на розмаїття проблематики науково-дослідницької роботи в архівній та документознавчій галузях, що проводиться не тільки центральними, але й місцевими архівними установами.

Журнал розміщує матеріали про наукові заходи як міжнародного, так і регіонального рівня: з’їзди, наукові та науково-практичні конференції, наради, семінари, круглі столи, читання тощо. Відрізняється різноманітністю тематика рубрики “Виставки”, в якій надається інформація про виставкову діяльність різних регіонів. Викликає зацікавленість рубрика “Ювілеї”, в якій публікуються статті про окремих особистостей та архівні установи.

Відзначаючи високий професійний рівень журналу “Отечественные архивы”, масштабність проблематики, що знайшла відображення на його сторінках, можна із впевненістю сказати, що широке коло проблем, розглянутих в опублікованих матеріалах за вказаний період, робить журнал провідним виданням не лише для архівістів Росії, а й інших країн.

Спеціалізований російський журнал “Делопроизводство”, присвячений проблемам діловодства, видається з 1997 р. До 2002 р. журнал виходив двічі на рік, починаючи з 2002 року, став щоквартальним.¹⁵

На сторінках журналу розглядаються актуальні питання законодавчо-нормативного регулювання діловодства; уніфікації документів; загальні вимоги до створення й оформлення документів; вимоги до окремих видів документів; системи документації, що відображають певні напрями діяльності (наприклад, бухгалтерські документи, первинні облікові, кадрові та ін.); документування окремих управлінських завдань; організація служб діловодства (загальний відділ, канцелярія, секретаріат тощо); посадові обов’язки працівників служб діловодства; нормування їх праці; організація документообігу; всі етапи роботи з

документами: отримання, первинна обробка, реєстрація, контроль за виконанням, довідкова робота, відправка; організація поточного зберігання документів; складання номенклатур справ; проблеми експертизи цінності документів; архівне зберігання; новітня оргтехніка, комп'ютеризація діловодства.

Видається за участю Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету та Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи.

Автори журналу – провідні фахівці з діловодства в Росії: викладачі вищих навчальних закладів Росії, наукові співробітники Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи і працівники фірм (розробники автоматизованих систем управління, керівники і співробітники служб діловодства організацій різної організаційно-правової форми).

Головним редактором цього видання є Т. В. Кузнецова, заст. гл. редактора М. В. Ларін. До складу редакційної колегії входять А. Ю. Конькова, Ю. М. Кукаріна, С. Л. Кузнецов та ін.¹⁶

Журнал “Делопроизводство” постійно тримає читачів у курсі змін, які відбуваються у законодавчій нормативно-правовій і нормативно-методичній базі з документаційного забезпечення управління. Наприклад, у статтях Ю. М. Кукаріної “Регламентация делопроизводства органов местного самоуправления в федеральных законодательных актах” (2010, № 3) аналізуються федеральні закони, що регламентують питання ведення діловодства в органах місцевого самоврядування; Т. В. Кузнецової “Изменения в законодательно-правовой и нормативно-методической базе документационного обеспечения управления: 2009–2010 гг.” (2011, № 1) повідомляється про зміни, які відбулися в законодавчій правовій і нормативно-методичній базі, що регламентує документаційне забезпечення управління.

Великою популярністю користуються публікації, пов'язані із впровадженням комп'ютерних технологій у галузі документаційного забезпечення управління, переходом до безпаперового діловодства і надання державних послуг в електронному вигляді. У журналі “Делопроизводство” активно публікуються матеріали про передовий досвід підприємств, де запроваджено комп'ютерні технології, висвітлюється значна роль служби документаційного забезпечення управління в ефективності і підвищенні якості роботи всього державного апарату. На сторінках журналу розглядалися питання автоматизації роботи внз, органів охорони здоров'я, соціального захисту, правоохоронних органів, органів місцевої самоврядування, комерційних організацій різних сфер діяльності.

Найбільша кількість статей була надрукована в рубриках “Інформаційні технології”, “Інформатизація”, “Комп'ютерні технології”, напри-

клад: *Л. Р. Фіонова, Н. І. Гоштина* “Использование информационных технологий для организации документооборота” (2012, № 4); *В. Н. Берестова* “Использование компьютерных экспертных систем в документационном обеспечении управления” (2013, № 1); *С. Л. Кузнецов* “Организация электронного документооборота” (2013, № 2); *С. С. Малюфеев* “О применении электронной цифровой подписи в электронном документообороте” (2009, № 2); *С. Л. Кузнецов* “Проблемы перехода к электронным документам: взгляд архивиста” (2011, № 4).

Теоретичні основи документознавства, питання термінології викликають різні тлумачення, а інколи і серйозну полеміку. У журналі опубліковано статті видатних учених з цієї проблеми, що сприяло розвитку творчих дискусій для вироблення наукових знань. Так, наприклад, у публікації *Т. В. Кузнецової* “Организация делопроизводства требует профессиональных знаний” (2010, № 1) пояснюються значення термінів “діловодство”, “документаційне забезпечення управління”, “управління документами”, а також з’ясовано значення документа в управлінні, завдання служби документаційного забезпечення управління, вимоги до фахівців з документаційного забезпечення управління, підготовку фахівців; у статті *В. П. Козлова* “Документ и проблемы его сохранности” (2010, № 2) визначається роль документа в історичних подіях. Автор розглядає чинники створення і збереження документів у ХХ ст.; ставлення суспільства до документа, втрати документів у ХХ ст. і проблеми забезпечення їх збереження тощо.

Журнал публікує цікаві та ґрунтовні дослідження з історії розвитку діловодства і архівів Росії. Наприклад: *С. А. Глотова* “Развитие распорядительной документации в XVIII веке” (2009, № 1) – про історію розвитку розпорядчих документів Росії у XVIII столітті; у статті *М. І. Додонова* “Служба ДОУ: история вопроса, структура, задачи, правовое обеспечение” (2009, № 2) розглядається історія виникнення служб документаційного забезпечення управління в організаціях, склад сучасної служби, її основні завдання і функції, організаційні документи діяльності; в публікації *Л. Н. Мазур* “Бюрократические циклы Российской государственности в XVIII–XX вв. и эволюция системы делопроизводства” (2011, № 1) розкриваються поняття “Процес бюрократії”, розглядаються способи ухвалення управлінських рішень, описуються етапи розвитку російського діловодства: колезька, міністерська, накомівська (1917–1945 рр.), радянська міністерська (1946–1991 рр.) системи діловодства, децентралізоване діловодство 1991 – поч. 2000-х рр., а також сучасний період діловодства з 2000-х рр.

На сторінках журналу було розглянуто сучасні організаційно-правові і розпорядчі документи в теоретичному та практичному аспекті на конкретних прикладах. Так, у статті *Л. Р. Фіонової* “К вопросу о разработке административных регламентов” (2010, № 2.) розглядають-

ся нормативні акти, що регламентують розроблення адміністративних регламентів, аналізуються публікації, присвячені цим питанням, визначається співвідношення кількості розроблених адміністративних регламентів у різних федеральних службах, висвітлюються адміністративні регламенти Федеральної міграційної служби; в статті *С. Л. Кузнецова* “Перечни документов для организаций всех форм собственности” (2012, № 2) описується нормативно-правова основа видання переліків документів із зазначенням термінів зберігання і процедурою визначення термінів їх зберігання.

Останніми роками в журналі все більше місця займають статті, присвячені як процесу документування, так і організації діловодства в конкретних організаціях (рубрики “Документування”, “Досвід роботи”). Особлива цінність статей полягає в тому, що вони дають змогу побачити загальну картину стану діловодства в країні і відображають швидке впровадження комп’ютерних технологій, починаючи з автоматизації окремого робочого місця і закінчуючи створенням єдиної корпоративної автоматизованої системи. У статтях досліджуються особливості документування і організації роботи з документами в підрозділах адміністрацій ряду республік і областей, міністерств і відомств, установ і організацій різного профілю. Наприклад, у публікації *Г. О. Двоєносової, М. В. Двоєносової* “Биометрия как наука, метод и способ документирования” (2009, № 2) подані ознаки поняття “біометрія”, розглядається біометричний спосіб документування інформації і біометричний документ, розповідається історія виникнення біометрії. Згаданим проблемам також присвячено статті *Л. Н. Устиної, Є. Дудочкина* “Документирование организации и проведения event-мероприятия” (2009, № 4); *А. В. Белікової, Т. Б. Далакової* “Реестр акционеров как системный документ” (2010, № 1); *Ю. А. Тимофеева, І. Х. Мустафіної* “Организация работы с документами в канцелярии прокуратуры” (2010, № 2); *Т. А. Золотова* “Организация документационного обеспечения деятельности районной нотариальной конторы” (2013, № 1); *Іщейнова В. Я.* “Организация защиты информации при осуществлении рекламной деятельности и при подготовке материалов к открытой публикации” (2012, № 1).

В рубриці “Зарубіжний досвід” висвітлюється діяльність міжнародних організацій, робота з документами в європейських країнах і США. Наприклад, у статті *В. Б. Прозорової* “Архивная служба Бельгийской провинции Валлония: ведомственный архив на распутье” (2011, № 2) йдеться про завдання і склад фондів, проблеми комплектування, науково-довідковий апарат, інформаційні технології, які застосовуються в діяльності архіву та порядку використання архівних документів; зарубіжному досвіду також присвячено статті *Н. О. Храмовської* “Система современных стандартов в области управления документами австра-

лійського штата Вікторія” (2012, № 4); “Конгресс Международного Совета Архивов” (2013, № 1).

Безперечний інтерес для працівників архівних установ різних рівнів становить низка публікацій з архівної проблематиці в рубриці “Архівна справа”, наприклад, у статтях *У. В. Павлової* “Организация работы, обеспечение сохранности и использование документов в ведомственных архивах” (2009, № 1); *В. М. Магідова* “Дореволюционная кинохроника Архивного фонда Российской Федерации. Ее историческое значение” (2009, № 2); *Є. В. Алексєєвої* “Организация Архивного фонда Российской Федерации: региональные архивы и муниципальные архивы” (2010, № 1). У статті *В. Старостіна* “Местные архивы Русской православной церкви (вторая половина XIX – начало XX вв.)” (2009, № 2) вивчається досвід роботи місцевих архівів Російської православної церкви в другій половині XIX – початку XX ст.

Матеріали правознавців, що систематично публікуються в журналі в рубриці “Право”, надають практичну допомогу у вирішенні невідкладних проблем у діяльності установ та взаємовідносинах з персоналом. Наприклад: *І. А. Косов* “Юридические требования к документационному оформлению увольнения как дисциплинарного взыскания” (2012, № 2); *Д. С. Самойлова* “Оформление юридически значимых документов и ответственность” (2012, № 3); *І. А. Косов* “Документационное оформление соглашения о расторжении трудового договора” (2013, № 2).

Інтерес становлять статті, представлені в рубриці “Інформаційна безпека та захист інформації” та “Захист інформації”: *В. Я. Іщєйнова* “Технология определения сведений, относимых к коммерческой тайне, и факторы риска” (2010, № 2); *А. М. Лушнікова* “Защита персональных данных работника (сравнительно-правовой комментарий гл. 14 Трудового кодекса РФ)” (2009, № 4); *А. В. Шкарічева* “Защита персональных данных в кадровых документах вооруженных сил Российской Федерации” (2011, № 2).

В журналі “Делопроеизводство” систематично ведеться рубрика “Навчання”, в якій розповідається про професію документознавця, державні стандарти вищої професійної освіти з діловодства. Серед статей, опублікованих в цій рубриці: *Л. М. Парова* “Дипломное проектирование в документационном обеспечении управления – завершающий этап профессиональной подготовки документоведа (из опыта работы вузов г. Калининграда)” (2010, № 2); *Л. Н. Герасимова* “Маркетинговый подход к оценке конкурентоспособности вузовской образовательной услуги “Документоведение и документационное обеспечение управления”” (2011, № 1); *Ю. М. Кукаріна* “Концепция профиля документационного обеспечения управления” (2012, № 3).

В рубриці “Бібліографія” систематично публікуються переліки нових видань з діловодства.

Особливе значення має рубрика “Пам’яті вчених”, у якій публікуються статті про життя та творчість видатних науковців у галузі архівознавства, джерелознавства, документознавства, наприклад: *Л. Н. Простолосова* “Александра Тимофеевна Николаева. Работа и жизнь” (2009, № 3); “Памяти Т. В. Кузнецовой” (2012, № 2); “Памяти Татьяны Вячеславовны Кузнецовой” (2013, № 1).

Журнал “Діловодство” упродовж багатьох років активно публікує матеріали про передовий досвід підприємств, які переходять на впровадження комп’ютерних технологій, висвітлюючи найважливішу роль служби документаційного забезпечення управління в ефективності і підвищенні якості роботи всього державного апарату.

Обговорення теоретичних основ документознавства, питання термінології на сторінках журналу викликають різні тлумачення, а інколи і серйозні дискусії, що сприяло розвитку необхідних наукових знань.

Науково-практичний ілюстрований журнал Республіки Білорусь “Архіви і справоводства” висвітлює питання діловодства, архівного зберігання документів, електронного документообігу, документаційного забезпечення управління.

Журнал засновано 7 квітня 1998 р. і виходить він 6 разів на рік, російською та білоруською мовами¹⁷.

До складу редакційної колегії ввійшли 23 особи, серед яких – керівники архівної галузі Республіки Білорусь, директори центральних архівів країни та провідні науковці у сфері архівознавства, документознавства і суміжних галузей знання – книгознавства, геральдики тощо.

Обраний підхід до рубрикації змісту журналу засвідчив копітку редакційну роботу, належний рівень видавничої культури упорядників. Виокремлені рубрики – “Архіви”, “Архівознавство”, “Фонди”, “Документи”, “Наука”, “Геральдика”, “Археотека”, “Архівалії”, “Хроніка”, “Діловодство” тощо – дають змогу не лише окреслити різні напрямки наукової, методичної, практичної та інформаційної діяльності білоруських архівістів, а й репрезентувати широкий спектр дослідницьких проблем, що знаходяться в центрі уваги фахівців.

Зазначимо, що крім білоруських авторів, у журналі публікуються вчені з Росії, України, Польщі та ін. країн.

Різноманіття жанрів дає змогу залучити до журналу багатопланову інформацію. Найбільшу частку за обсягом на шпальтах часопису займають статті проблемного змісту, присвячені назрілим питанням архівознавства, документознавства, суміжних і споріднених галузей знань¹⁸.

Насамперед науковий інтерес викликають статті, розміщені в рубриці “Архіви”, що всебічно висвітлюють відомості з історії, складу фондів, основних напрямів діяльності архівних установ Республіки Білорусь *Г. Каранузова* “Из истории формирования архивных фондов Государственного архива Брестской области” (2012, № 2) і зарубіжних

архівних установ (*Т. Седляревич* “Центральный государственный архив литературы и искусства Санкт-Петербурга” (2009, № 1), “Российский государственный архив экономики” (2010, № 4), “Государственный архив Львовской области” (2010, № 5), “Государственный архив Днепропетровской области” (2011, № 1)).

По за увагою не залишилися питання стандартизації архівної справи (*Г. Коханова*, *А. Замойський* “Знакомимся со стандартом ЕАД” (2009, № 6)). Також були надруковані статті з проблем використання архівних документів (*С. Рублевський* “Использование архивов органов госбезопасности: витебский опыт” (2009, № 5)); збереження архівних документів (*Г. Дударева* “Сохранность документов по личному составу: жлобинский опыт” (2009, № 1)); науково-довідкового апарату архівних установ (*Г. Дашкевич*, *С. Марасанова* “Представление научно-справочного аппарата на архивных сайтах в Интернете” (2009, № 1), *О. Макаренко* “Состояние и перспективы развития системы научно-справочного аппарата Национального архива Республики Беларусь” (2012, № 4)); видавничої діяльності (*О. Кушнова* “Публикационная деятельность архива: минский опыт” (2009, № 4), *Т. Седляревич* “Подготовка путеводителей в государственных архивах Республики Беларусь” (2011, № 3)).

Принагідно зазначимо, що упорядники звертаються до вивчення в рубриці “Діловодство” питань загальнотеоретичного характеру (*А. Рибаків* “Происхождение и эволюция термина “документ” (2013, № 5)); нормативно-правових актів (*А. Сукач* “Новое в законодательстве об информации и информационных технологиях (2009, № 2), *Е. Давидова* “Нормативно-методическая база по организации и ведению делопроизводства в Республике Беларусь: современное состояние” (2013, № 3)); стандартизації (*Н. Дятлова* “Практика внедрения международных стандартов ИСО серии 9000 в организациях Республики Беларусь: организация работы с документами” (2009, № 2), “Практика внедрения международных стандартов ИСО в организациях Республики Беларусь: классификация документов” (2009, № 4)); інструкціям (*А. Адамушко*, *А. Рибаків*, *Е. Давидова*, *А. Сукач* “Комментарий к Инструкции по делопроизводству в государственных органах и организациях Республики Беларусь” (2009, № 2), *А. Рибаків* “Научно-практический комментарий к Инструкции по делопроизводству в государственных органах и организациях Республики Беларусь” (2009, № 3, № 4)); альбомам форм документів (“Разработан Альбом форм организационно-распорядительных документов с комментариями” (2012, № 2)); класифікаторам (*Н. Камолє* “Об изменениях в Общегосударственном классификаторе Республики Беларусь “Унифицированные документы”” (2009, № 6)); номенклатурам справ (“Примерная номенклатура дел поселковых и сельских Советов депутатов и исполнительных комитетов” (2009, № 3)); методичним рекомендаціям з діловодства (у тому числі електронному)

(*А. Сукач* “Методические рекомендации по оформлению обложек дел” (2010, № 2)).

Практичне значення мають матеріали, присвячені актуальним проблемам служб документаційного забезпечення управління і архівних установ Республіки Білорусь (*А. Сукач* “Современные тенденции в управлении документами” (2010, № 1)).

Зауважимо, що певна частина журналу присвячена розв’язанню актуальних проблем електронного документознавства: теоретичних (*В. Носевич* “Документ и информация в системах электронного документооборота: размышления специалиста” (2010, № 4)); нормативно-правових аспектів (*О. Барталевич, К. Андреев* “Изменения в нормативной правовой базе Республики Беларусь в области архивного хранения электронных документов” (2012, № 4)); аналізується досвід роботи з електронними документами (*Т. Михеєнок* “Опыт создания и использования цифровых копий большеформатных документов” (2010, № 2), *Т. Моржало* (“Методические рекомендации по организации работы с документами в электронном виде в архивах организаций Республики Беларусь: комментарий специалиста” (2013, № 2)).

Важливим чинником популярності прикладної тематики у журналі є, на нашу думку, розгляд таких тем, як: оформлення, поширення, обробка, облік, аналіз, правила передавання на архівне зберігання виробничої, кадрової, наукової, технічної та іншої документації, наприклад: *Г. Дударєва* “Сохранность документов по личному составу: жлобинский опыт” (2009, № 1), *Г. Дашкевич* “Представление научно-справочного аппарата на архивных сайтах в Интернете” (2009, № 1), *А. Сукач* “Формирование дел: разделение на части и тома” (2010, № 2), “Особенности составления и оформления документов при их пересылке по электронной почте” (2011, № 2), *Л. Сигневич* “Об опыте работы фонда цифровых копий электронных документов” (2013, № 3).

Важливе значення мають публікації в розділі “Наука”, які висвітлюють різноманітні аспекти з історії архівознавства, документознавства, джерелознавства (*Л. Казакоў* “Инвентарныя вопісы маёнтка як крыніцы па вывучэнні шляхецкага фальварка ў Беларусі другой паловы XVI – першай паловы XVII стагоддзяў” (2009, № 1), *М. Клепиков* “Деятельность белорусских архивистов по спасению документального наследия в 1920-е годы” (2009, № 2), *Н. Кондакова* “Формирование подходов к определению содержания понятия “документооборот” в XIX–XX веках” (2009, № 4)).

Окремо хочеться відзначити статті *М. Єлинської*, *О. Бондаравої*, *І. Колабавої* в рубриці “Геральдика”, які містять матеріали про геральдику як спеціальну історичну дисципліну, розглядаючи її як складову історичної науки.

На сторінках журналу представлено огляди документознавчих та архівознавчих журналів Росії, України, Польщі, серед яких огляди журналу “Делопроизводство” (за 2008, 2009, 2010 рр.), “Секретарское дело” (за 2009, 2010 рр.), “Беларускі археаграфічны штогоднік” (Вип. 9–12), “Вестник архивиста” (№№ 3–4, 2008 год; №№ 1–4, 2009), нові видання Білоруського науково-дослідного інституту документознавства і архівної справи (2012, № 6), архівна справа і археографія Республіки Білорусь на сторінках “Української архівної енциклопедії” (2010, № 1), Білоруська тематика в польських, російських і українських періодичних та продовжуваних виданнях останніх років (2010, № 1).

Поза увагою редакційної колегії не залишилися питання археографії. Публікувались матеріали про діяльність Археографічної комісії на теренах Білорусі в статті М. Шумейко (2009, № 5), щорічні огляди М. Шумейко про “Білоруський археографічний щорічник” (2009, № 1; 2010, № 1, 2012, № 1; 2013, № 1).

Під рубрикою “Археотека” публікуються огляди періодичних архівознавчих та документознавчих видань Росії, України та Польщі. Серед матеріалів, опублікованих під рубрикою “Архіви” – інформація про архівні установи різних країн світу (Росії, України, Польщі, Латвії, Литви, Молдови, Франції, Німеччини, США тощо.)

Інформативно насиченою є хроніка визначних подій у сфері архівної справи і діловодства (конференції, виставки, презентації, зустрічі, кадрові призначення, ювілеї тощо). Так, наприклад, повідомлялось про міжнародну наукову конференцію “Прошлое и настоящее: архивы в системе гуманитарного знания” (2009, № 3), Міжнародну конференцію в Ієрусалімі (2011, № 4), міжнародний форум архівістів в Одесі (2010, № 4); документальну виставку “Славные сыны белорусского народа” (2013, № 3); презентації: Белорусские архивисты хранят память о Хатынской трагедии (2009, № 2), презентація чергового випуску “Архіварыуса” (2009, № 4); зустрічі: зустріч архівістів трьох країн у Великому Новгороді (2011, № 6) тощо.

Публікації рубрики “Ювілеї” привертають увагу читачів до ювілейних дат, що відзначають архівні установи Республіки Білорусь, серед яких: державні архіви громадських об’єднань Гомельської, Могильовської області, Білоруське товариство архівістів тощо.

Отже, проаналізована інформація про періодичні видання міжнародних архівних організацій (Міжнародної ради архівів та Міжнародного інституту архівних наук) (“Comma”, “Atlanti”), зарубіжні видання з архівної справи та документознавства, що мають високий фаховий міжнародний рейтинг (“Archival Science”, “Archivaria”, “American Archivist”, “Archives and Records”) та видання країн, що мають тісні професійні та історичні зв’язки з Україною в галузі архівної справи (Бі-

лорусь, Польща, Росія) (“Archeion”, “Отечественные архивы”, “Архивы і справоводства” тощо) дає змогу охарактеризувати їх структуру, зміст, актуальну для сучасного архівознавства проблематику.

Для провідних зарубіжних архівознавчих видань характерні орієнтація на професійні потреби архівістів, спрямованість на вирішення актуальних теоретичних та практичних питань діяльності архівних установ, переважання теоретичних досліджень, притаманна проблемно-дискусійна форма подання наукових студій. Як правило, у виданнях не публікують огляди архівних зібрань, історичні, джерелознавчі дослідження, археографічні публікації. Для видань характерний комплексний, міждисциплінарний та міжнародний підхід до висвітлення проблем архівної науки. Архівна справа та архівознавство розглядаються в широкому міждисциплінарному контексті, у зв’язку з філософією, економікою, політикою, культурою, правом тощо.

Серед провідних проблем, які розглядаються на сторінках зарубіжних архівознавчих видань, такі: визначенням місця і ролі архівознавства у процесі наукового пізнання, системі міждисциплінарних зв’язків; дослідження природи архівознавчих знань, філософії архівів; історія архівознавства та архівів; архівна термінологія; правові та етичні проблеми архівної справи, зокрема, проблеми міжнародного права та архівів; професія архівіста в сучасному світі і відносини архівістів та інших споріднених професій; архіви та суспільство; значення архівів для колективної або соціальної пам’яті; архіви меншин; електронні документи та архіви; використання інформації архівних документів та доступ до архівів, зокрема, правові аспекти доступу; збереження архівних документів; архівне описування; експертиза цінності архівних документів тощо.

Для провідних зарубіжних архівознавчих видань характерним є широке залучення до авторського колективу фахівців різних країн, що сприяє високому фаховому рівню видань, обміну досвідом між різними науковими школами.

Аналіз змісту та проблематики провідних архівознавчих видань Росії та Білорусі засвідчує більш широку їх тематичну спрямованість. Значну частину обсягу “Отечественных архивов”, “Вестника архивиста”, “Архівів і справоводства” складають публікації, присвячені історії архівної справи, спеціальним історичним дисциплінам, поточній діяльності архівів, публікації джерелознавчого характеру, археографічним публікаціям. Наприклад, в “Отечественных архивах” за 2009–2013 рр. опубліковано понад 110 архівознавчих публікацій теоретичного та науково-технологічного змісту, що становить близько 15% від загальної кількості публікацій журналу. За цей період у журналі з’явилися 125 оглядів архівних фондів та джерелознавчих публікацій, 56 публікацій документів.

Огляд зарубіжної фахової періодики з архівної справи та документознавства свідчить про те, що ці видання є цінним та корисним інформаційним джерелом для українських фахівців у галузі архівної справи та документознавства. Важливим завданням є систематичне інформування українських фахівців про зміст архівознавчих часописів, їх проблематику. Загальносвітовою тенденцією провідних архівознавчих видань світу є чітка орієнтація на професійні потреби архівістів, переважання фахової проблематики над джерелознавчими, археографічними та історичними публікаціями, першочергова увага до теоретичних досліджень. На нашу думку, для підготовки українських архівознавчих періодичних видань слід враховувати світовий досвід та більшу увагу приділяти теоретичним дослідженням.

¹ *Матяш І. Б.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – 480 с.

² *Романовський Р. В.* “Комма” “Comma” // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 520.

³ “Comma”. – 2009. – № 1; 2009. – № 2; 2010. – № 1; 2010. – № 2; 2011, № 1; 2011. – № 2; 2012. – № 1; 2012. – № 2.

⁴ *Матяш І. Б.* “Atlanti” (“Атланти”) // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 161.

⁵ Atlanti. – 2009. – № 1; 2009. – № 2; 2010. – № 1; 2010. – № 2; 2011. – № 1; 2011. – № 2; 2012. – № 1; 2012. – № 2; 2013. – № 1; 2013. – № 2.

⁶ Archival Science. – 2009. – Vol. 9, Issue 1/2; 2009. – Vol. 9, Issue 3/4; 2010. – Vol. 10, Issue 1; 2010. – Vol. 10, Issue 2; 2010. – Vol. 10, Issue 3; 2010. – Vol. 10, Issue 4; 2011. – Vol. 11, Issue 1/2; 2011. – Vol. 11, Issue 3/4; 2012. – Vol. 12, Issue 1; 2012. – Vol. 12, Issue 2; 2012. – Vol. 12, Issue 3; 2012. – Vol. 12, Issue 4; 2013. – Vol. 13, Issue 1; 2013. – Vol. 13, Issue 2/3; 2013. – Vol. 13, Issue 4.

⁷ American Archivist. – 2009. – Vol. 72, № 1; 2009. – Vol. 72, № 2; 2010. – Vol. 73, № 1; 2010. – Vol. 73, № 2; 2011. – Vol. 74, № 1; 2011. – Vol. 74, № 2; 2012. – Vol. 75, № 1; 2012. – Vol. 75, № 2; 2013. – Vol. 76, № 1; 2013. – Vol. 76, № 2.

⁸ Archives and Records: The Journal of the Archives and Records Association Journal of the Society of Archivists. – 2009. – Vol. 30, Issue 1; 2009. – Vol. 30, Issue 2; 2010. – Vol. 31, Issue 1; 2010. – Vol. 31, Issue 2; 2011. – Vol. 32, Issue 1; 2011. – Vol. 32, Issue 2; 2012. – Vol. 33, Issue 1; 2012. – Vol. 33, Issue 2; 2013. – Vol. 34, Issue 1; 2013. – Vol. 34, Issue 2.

⁹ Archivaria. – 2009. – № 67; 2009. – № 68; 2010. – № 69; 2010. – № 70; 2011. – № 71; 2011. – № 72; 2012. – № 73; 2012. – № 74; 2013. – № 75; 2013. – № 76.

¹⁰ Archeion. – 2010. – Т. 111; 2011. – Т. 112; 2012. – Т. 113; 2013. – Т. 114.

¹¹ *Романовський Р. В.* Археїон // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 30–31.

¹² Отечественные архивы. – 2009. – №№ 1–6; 2010. – №№ 1–6; 2011. – №№ 1–6; 2012. – №№ 1–6; 2013. – №№ 1–6.

¹³ *Майстренко А. А.* Отечественные архивы // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 635–636.

¹⁴ *Артамонова С. С.* Отечественные архивы: аналітичний огляд (2006–2009 рр.) // Архіви України?. – 2010. – № 3/4. – С. 224–239.

¹⁵ Делопроизводство. – 2009. – №№ 1–4; 2010. – №№ 1–4; 2011. – №№ 1–4; 2012. – №№ 1–4; 2013. – №№ 1–4.

¹⁶ *Загорецька О. М.* Делопроизводство // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 265.

¹⁷ Архивы и делопроизводство. – 2009. – №№ 1–6; 2010. – №№ 1–6; 2011. – №№ 1–6; 2012. – №№ 1–6; 2013. – №№ 1–6.

¹⁸ *Асиновський С.* Архіви і справоводства // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 82.

Обработаны и проанализированы научные достижения и зарубежный опыт архивного дела и документоведения по профессиональным изданиям других стран.

Ключевые слова: зарубежная периодика; архивное дело; документоведение; управление документационными процессами.

There are processed and analyzed scientific achievements and international experience in the field of archival affairs and document studying in professional journals of foreign countries.

Key words: the foreign periodicals; the archival affairs; the archives studies; the document studying; the management of document processes.

УДК УДК [930.25:327](477)

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В АРХІВНІЙ СФЕРІ

Висвітлено головні напрямки міжнародного співробітництва Державної архівної служби України в останні роки. Зокрема, питання поглиблення співпраці Укрдержархіву з Федеральним архівом Німеччини, архівними інституціями Литовської Республіки та Латвійської Республіки, а також із Меморіальним музеєм Голокосту США.

Ключові слова: Державна архівна служба України; міжнародне співробітництво; Федеральний архів Німеччини; Головний архівіст Литовської Республіки; Національний архів Латвійської Республіки; Меморіальний музей Голокосту США.

Державна архівна служба послідовно здійснює конкретні заходи, спрямовані на активізацію двостороннього співробітництва з державними архівними службами, науковими інституціями та музейними закладами, іншими зацікавленими у співпраці установами та організаціями іноземних держав.

Двостороння співпраця спрямована на забезпечення верховенства права у міжнародних відносинах і ґрунтується на рівності, взаємності та дотриманні національного законодавства держав Сторін, інтеграції архівних установ України до європейської архівної спільноти шляхом зміцнення професійних, наукових та культурних зв'язків з архівними установами ЄС, вирішення проблем гуманітарного характеру та забезпечення прав людини на доступ до архівної інформації, зміцнення регіонального співробітництва державних архівних установ.

Реалізуючи державну політику у сфері зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням повноважень Укрдержархіву у визначеній сфері діяльності, Державна архівна служба здійснює загальну координацію міжнародного співробітництва архівних установ її системи і водночас виступає головним відповідальним відомством щодо виконання зобов'язань за міжнародними договорами міжвідомчого характеру в архівній сфері, укладеними з державними архівними службами тридцяти держав.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом сприяло активізації міжнародного міжвідомчого співробітни-

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, заступник директора департаменту – начальник відділу міжнародного співробітництва Державної архівної служби України.

цтва в архівній сфері. Наразі Укрдержархівом опрацьовуються проекти нових редакцій міжнародних договорів міжвідомчого характеру з державними архівними службами Румунії та Угорщини, триває робота з погодження текстів таких документів з Державним архівом Кіпру, Генеральною дирекцією книг, архівів та бібліотек Португалії, з Національним архівом Фінляндії.

На початку 2015 року активізувалася співпраця Укрдержархіву з Федеральним архівом Німеччини (далі – Бундесархів) у рамках роботи Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей (далі – Комісія).

У рамках роботи Комісії у липні 2014 року Укрдержархів передав німецькій стороні частину оцифрованих документів з фонду колекції Айнзацштабу рейхслайтера Розенберга разом з їх переліком (повна версія оцифрованих документів цієї тематики розміщена на офіційному веб-сайті ЦДАВО України у вигляді електронної бази даних).

15 квітня 2015 року в Укрдержархіві відбулася робоча зустріч Голови Державної архівної служби України Тетяни Баранової з представниками німецької частини Комісії: д-ром Міхаелем Янсенем, статс-секретарем у відставці, Мартіною Верт-Мюль, співробітницею Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, Діркком Лехельтом, керівником відділу культури, освіти і меншин Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні (далі – Посольство).

Від Міністерства культури України (далі – Міністерство) участь у робочій зустрічі взяли Олена Юрченко-Микита, начальник управління контролю за переміщенням культурних цінностей та охорони культурної спадщини Міністерства, член Комісії, Інеса Татіївська, головний спеціаліст відділу державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства, секретар Комісії; від Укрдержархіву – перший заступник Голови Іван Кісіль, директор департаменту організації архівної роботи Тетяна Прись, заступник директора департаменту, начальник відділу міжнародного співробітництва та зв'язків з іншими установами Юлія Прилепішева, директор ЦДАВО України Наталія Маковська, в. о. директора ЦДКФФА України Галина Божук.

У ході робочої зустрічі обговорено питання подальшого взаємовигідного співробітництва з німецькою стороною, у т. ч. з Бундесархівом у рамках роботи Комісії, а саме: обмін копіями/цифровими копіями документів, що стосуються діяльності окупаційної влади на території України в період Другої світової війни, отримання від німецької сторони копій кінодокументів української тематики часів Другої світової війни та інформації щодо наявності у фондах Бундесархіву інших фотопозитивів Всеукраїнського фотокіноархіву, а також відомостей про те, звідки саме із США надійшли до Бундесархіву фотопозитиви укра-

Робоча зустріч Голови Державної архівної служби України Т. І. Баранової з представниками німецької частини Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей.

їнського архіву, що дасть додаткову інформацію про місце зберігання негативів-оригіналів.

У той же день німецька делегація та представники міністерства відвідали ЦДАВО України та ЦДКФФА України, де ознайомилися з діяльністю архівів та складом і змістом їх фондів.

За результатами робочої зустрічі Укрдержархів передав Посольству ФРН в Україні перелік кінодокументів української тематики із фондів колишнього Національного архіву фільмів НДР, копії яких зацікавлений отримати від Бундесархіву ЦДКФФА України.

На виконання доручення Уряду у квітні 2015 року Голова Державної архівної служби Тетяна Баранова та директор департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву Тетяна Прись взяли участь у консультаціях з литовськими та латиськими колегами з питань поглиблення взаємовигідної співпраці між державними архівними установами України та державними архівами Литви та Латвії.

21 квітня 2015 року у м. Вільнюсі відбулося підписання Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Службою Головного архівіста Литовської Республіки та Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівом Латвійської Республіки.

Від української сторони Угоди підписала Голова Державної архівної служби Тетяна Баранова, від литовської – Головний архівіст Литви

Голова Державної архівної служби України Т. І. Баранова та Головний архівіст Литовської Республіки Рамоюс Крауяліс підписують Угоду про співробітництво.

Угоду про співробітництво своїми підписами скріплюють Голова Державної архівної служби України Т. І. Баранова та директор Національного архіву Латвійської Республіки Мара Спруджа.

Рамоюс Крауяліс, від латвійської – директор Національного архіву Латвії Мара Спруджа. Підписання відбулося у блакитній залі Міністерства культури Литовської Республіки за участі Віце-міністра культури Литви Ромаса Яроцкіса, Надзвичайного і Повноважного Посла України в Литві Валерія Жовтенка, інших запрошених.

Голова Державної архівної служби у своєму вступному слові до учасників церемонії підписання Угод про співробітництво відзначила, що співпраця українських архівістів з архівістами Литви та Латвії має багаторічну історію. Перші Угоди про співробітництво було укладено практично відразу після здобуття Україною незалежності: у 1991 – з Литвою, у 1994 – з Латвією. Найбільшої активності воно набуло у 2000-х роках.

Вона відзначила співпрацю українських та литовських архівістів під час підготовки міжнародної виставки “Литва в давніх історичних джерелах”, відкриття якої відбулося 5 липня 2009 року в Музеї прикладного мистецтва, філіалі Литовського художнього музею, на якій було представлено оригінали документів з фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ та Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Плідною була співпраця з литовськими архівістами у рамках реалізації міжнародного проекту “Віртуальна реконструкція документальної спадщини і бібліотеки Несвізької ординації Радзивіллів”, учасниками якого виступили державні архіви Білорусі, Литви, Польщі, Росії, України.

Після підписання у 2008 році нової редакції Угоди про співробітництво з Державною архівною службою Латвійської Республіки, зазначила Голова Державної архівної служби, відбулася активізація співпраці з обох сторін. Українській стороні було передано копії документів Державного історичного архіву Латвії, виявлені у фонді Канцелярії шведського Лифляндського генерал-губернатора за період з 1643 до 1709 рр. У свою чергу латиській стороні українською передано переліки виявлених в державних архівах України документів про історію латиського народу, соціальних, економічних, культурних зв'язків між Україною та Латвією.

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці відзначив на церемонії підписання Угод про співробітництво, що ці Угоди сприятимуть подальшому поглибленню та активізації взаємовигідної співпраці українських архівістів з архівістами Литви та Латвії, оскільки містять статті, що розширюють напрямки відносин між ними. Це взаємний обмін копіями документів з історичного минулого їхніх держав, що зберігаються в архівосховищах іншої сторони; обмін спеціалістами з метою проведення спільних наукових досліджень, об-

мін досвідом із впровадження новітніх технологій у діяльність державних архівів, реалізація спільних наукових, видавничих та виставкових проєктів.

22 квітня 2015 року у Посольстві України в Литовській Республіці відбулася робоча зустріч Посла Валерія Жовтенка з делегацією Державної архівної служби України на чолі з Головою служби Тетяною Барановою та з Головним архівістом Литви Рамоюсом Крауялісом. Під час цієї зустрічі було узгоджено питання надання Укрдержархівом Посольству цифрових копій архівних документів з фондів державних архівів для підготовки виставок до знаменних та пам'ятних дат в історії українського народу, що проводяться Посольством з метою популяризації серед литовського населення інформації про минуле та сьогодення України.

У ході зустрічі були обговорені актуальні питання українсько-литовської співпраці у галузі архівної справи у контексті підписання Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Службою Головного архівіста Литовської Республіки 21 квітня 2015 року.

Під час перебування в Литовській Республіці 22–23 квітня 2015 року делегація українських архівістів відвідала Центральний державний, Державний історичний та Особовий архіви Литви, а також ознайомилася з роботою Шяуляйського та Каунаського окружних архівів. Під час зустрічей з литовськими архівістами Тетяна Баранова інформувала їх про результати роботи архівної галузі та пріоритети в роботі Державної архівної служби на найближчі роки. Плідним був обмін досвідом з литовськими колегами з питань впровадження електронного архівування в практичну діяльність державних архівів обох держав, прийняття на архівне зберігання електронних документів та забезпечення їх збереження. Члени делегації ознайомилися з роботою Центрального державного архіву Литви в цьому напрямку.

До приїзду делегації українських архівістів литовські колеги виявили у своїх фондах архівні документи, що стосуються громадян України, зокрема їх в'їзду – виїзду у 1920-х роках. Слід відзначити, що найбільш актуальним для подальшої співпраці архівістів України, Литви та Латвії, відповідно до досягнутих у м. Вільнюсі домовленостей, має стати обмін на взаємовигідній основі цифровими копіями архівних документів, що представляють інтерес для всіх і стосуються історичного минулого українського, литовського та латвійського народів.

Так, уже на початку травня Укрдержархів отримав від литовських колег та передав ЦДАВО України для використання в роботі при виконанні галузевої програми “Зарубіжна україніка” копії описів фондів Центрального державного архіву Литви (ф. Нр. 307 “Українська дипломатична місія на Кавказі” та ф. Нр. 829 “Директорія Української

Директор Центру досліджень Голокосту при Меморіальному музеї Голокосту США Пол А. Шапіро (зліва) під час консультацій в Державній архівній службі.

Народної Республіки”)), що містять інформацію про історичне минуле України.

У 2015 році Укрдержархів активізував міжнародне співробітництво не лише з державами Європейського Союзу.

25 березня 2015 року в Укрдержархіві відбулися консультації Голови Державної архівної служби Тетяни Баранової з директором Центру досліджень Голокосту при Меморіальному музеї Голокосту в США Полом А. Шапіро. У консультаціях взяли участь перший заступник Голови Іван Кісіль, заступник Голови Ігор Бондарчук, директор департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву Тетяна Прись, заступник директора департаменту-начальник відділу міжнародного співробітництва Укрдержархіву Юлія Прилепішева, директор відділу з розвитку та нових ініціатив Центру досліджень Голокосту при Меморіальному музеї Голокосту США Роберт Дж. Уільямс, керівник програми з вивчення українського єврейства відділу Центру досліджень Голокосту при Меморіальному музеї Голокосту США Елана Джейкл, помічник аташе з питань культури Посольства США в Україні Олександра Єгорова.

Учасники консультацій обговорили можливі напрямки співпраці Укрдержархіву та державних архівів з Меморіальним музеєм Голокосту США з дослідження та оприлюднення архівних документів з історії голокосту та Другої світової війни, а саме: тематику спільних виставкових проєктів та участь у спільних дослідницьких програмах, питання укладання нової редакції Договору про співробітництво між Держав-

Керівництво та відповідальні працівники Укрдержархіву під час консультацій з представниками Меморіального музею Голокосту в США.

ною архівною службою України та Меморіальним музеєм Голокосту Сполучених Штатів Америки.

Слід зазначити, що співпраця Меморіального музею Голокосту в Сполучених Штатах Америки з державними архівними установами України розпочалося ще в середині 1990-х років; міжнародний договір міжвідомчого характеру, завдяки якому ці відносини набули офіційного статусу та стали унормованими, було підписано 13 вересня 2000 року.

З метою активізації співпраці та у зв'язку із зміною юридичного статусу Меморіального музею Голокосту в США і змінами, що відбулися в архівному законодавстві України, сторони у 2004 році домовилися переглянути положення Договору про співробітництво з Меморіальним Музеєм Голокосту та Державним комітетом архівів України від 13 вересня 2000 року.

Договором про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокосту США від 29 березня 2005 року передбачається співпраця у напрямку:

– пропагування та розповсюдження серед науковців та світової громадськості інформації про жахливу трагедію, яку пережило населення Центральної та Східної Європи під час Другої світової війни 1939–1945 рр., оприлюднення інформації про архівні документи, що зберігаються в українських архівах і стосуються Голокосту та історичного контексту подій напередодні, під час та після Другої світової війни;

– реалізація спільних проектів з підготовки документальних і довідкових видань та репрезентації матеріалів про трагедію Голокосту за допомогою їх експонування на виставках, присвячених цій події.

З Меморіальним Музеєм Голокосту співпрацювали ЦДАГО, ЦДІАЛ, ДЦЗД НАФ, держархіви АР Крим, Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Чернівецької, Хмельницької областей, Держархів СБУ. Найбільші великі проекти з Музеєм здійснювали ЦДІАЛ, ЦДАГО.

За результатами консультацій, що відбулися 25 березня 2015 року, Укрдержархівом підготовлено та направлено на ім'я директора Центру досліджень Голокосту при Меморіальному музеї Голокосту в США Пола А. Шапіро проект нової редакції Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Меморіальним музеєм Голокосту США. Ще 2013 року Укрдержархів інформував керівництво Меморіального музею про згоду приєднатися до Міжнародного альянсу пам'яті Голокосту, що має на меті розширення доступу істориків-архівістів, інших дослідників, що цікавляться цією тематикою, до відповідних фондів, що містять документи про злочини воєнної доби. Цей напрямок співпраці відповідно до компетенції сторін знайшов своє відображення у новій редакції Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Меморіальним музеєм Голокосту США. Підписання нової редакції цього документа сприятиме подальшому розвитку та поглибленню співпраці у напрямку виявлення та оприлюднення документів з історії Голокосту та Другої світової війни в архівосховищах України, реалізації спільних гуманітарних проектів із цієї тематики.

Освещены главные направления международного сотрудничества Государственной архивной службы Украины в последние годы. В частности, вопросы углубления сотрудничества Укргосархива с Федеральным архивом Германии, архивными учреждениями Литовской Республики и Латвийской Республики, а также с Мемориальным музеем Голокоста США.

Ключевые слова: Государственная архивная служба Украины; международное сотрудничество; Федеральный архив Германии; Главный архивист Литовской Республики; Национальный архив Латвийской Республики; Мемориальный музей Голокоста США.

The article highlights the main directions of international cooperation of the State Archival Service of Ukraine in recent years. In particular, the deepening of cooperation of the State Archival Service of Ukraine with the German Federal Archives, the archival institutions of the Republic of Lithuania and Republic of Latvia, as well as with the United States Holocaust Memorial Museum.

Key words: State Archival Service of Ukraine; international cooperation; Federal Archives of Germany; Chief Archivist of the Republic of Lithuania; National Archives of the Republic of Latvia; US Holocaust Memorial Museum.

УДК 676.622:778.14.072

**В. В. БАБЕНКО, С. М. БОБРИЦЬКИЙ, Р. В. БОНДАР,
О. М. ДУБИНА, В. М. КОЗИРЕВ, І. М. КРИВУЛЬКІН***

ВИБІР НАПОВНЮВАЧА ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ АРХІВНОГО БЕЗКИСЛОТНОГО КАРТОНУ

Подано результати розроблення композиційного складу целюлозної маси та технології виготовлення безкислотного картону зі зниженою горючістю. Також описано результати випробувань зразків модифікованого безкислотного картону, виготовлених за цією технологією з різним композиційним складом та з використанням допоміжних хімічних реагентів.

Ключові слова: безкислотний картон; композиційний склад целюлозної маси; антипірени; випробування зразків картону.

В архівах зберігаються документи на різних носіях – в основному на паперових та полімерних. Варто зазначити, що папір, виготовлений до середини 19-го століття, добре зберігається – сотні років не жовтіє та не розсипається, на відміну від паперу, виготовленого за сучасними технологіями. Це пов'язано з тим, що сучасний папір має “кислу” реакцію, тобто його водневий показник рН, який характеризує кислотність водної витяжки картону, має значення менше 7. Таку ж особливість має й картон, із якого виготовляють тару для зберігання архівних документів. Тому під час зберігання архівних документів у коробках (папках тощо), виготовлених із “кислого” картону, процеси їх старіння прискорюються.

Для сповільнення процесів старіння архівних документів згідно з вимогами “Положення про умови зберігання архівних документів”, затверджених наказом Державного комітету архівів України від 15 січня

* *Бабенко Володимир Володимирович* – кандидат технічних наук, доцент, молодший науковий співробітник НДІ мікрографії (м. Харків).

Бобрицький Сергій Михайлович – кандидат технічних наук, директор НДІ мікрографії (м. Харків).

Бондар Роман Васильович – молодший науковий співробітник Інституту сорбції та проблем ендоекології НАН України (м. Київ).

Дубина Олександр Михайлович – кандидат хімічних наук, доцент кафедри хімії ХНАУ (м. Харків).

Козирев Василь Михайлович – завідувач відділу НДІ мікрографії (м. Харків).

Кривулькін Ігор Михайлович – кандидат фізико-математичних наук, заступник директора з наукової роботи НДІ мікрографії (м. Харків).

© В. В. Бабенко, С. М. Бобрицький, Р. В. Бондар,
О. М. Дубина, В. М. Козирев, І. М. Кривулькін, 2015

2003 року № 6, в Україні картонні коробки для зберігання таких документів повинні виготовлятися з безкислотного картону.

Подібні проблеми виникають також і під час зберігання кіноплівок та мікрофільмів. Металеві коробки, в яких традиційно зберігають кіноплівки, з часом ржавіють. Частинки іржі, попадаючи на поверхню кіноплівки, призводять до її пошкодження та, як наслідок, до втрати інформації. До того ж вартість металів, які не іржавіють, зокрема алюмінію, останнім часом значно зросла. Тому в розвинутих країнах переходять на тару із пластмас чи картону.

Отже для зберігання мікрофільмів та кіноплівок на триацетатцелюлозній (далі – ТАЦ) основі доцільно використовувати тару із безкислотного картону з достатньо високим лужним резервом. Такий висновок ґрунтується на тому факті, що за результатами досліджень, плівки на основі ефірів целюлози за своєю природою схильні до деградації (деструкції) з виділенням оцтової кислоти не тільки за умов неналежного зберігання, але і під час довгострокового зберігання навіть в оптимальних умовах.

Основною причиною руйнування кінофотоплівок на ТАЦ основі в закритих коробках (контейнерах) є оцтова кислота, яка виникає в результаті гідролізу матеріалу цієї основи. Оцтова кислота руйнує основу та прискорює старіння желатинового шару і призводить до погіршення якості зображення. Це явище було названо “оцтовим синдромом”. Інтенсивність протікання цієї реакції залежить від навколишньої температури й вологості¹.

Прискорений процес деградації фільмових матеріалів на ТАЦ основі відбувається також і тоді, коли вони зберігаються у металевих коробках без використання протягом кількох років, тобто коли ці коробки не відкриваються й матеріали не провітрюються, хоча температурно-вологісний режим може витримуватися.

Наявність вільної оцтової кислоти в коробках каталізує подальше розкладання плівки з наступним збільшенням кислотності, що разом із залишковими розчинниками й пластифікаторами може викликати вже значні порушення ТАЦ основи та желатинового шару чорно-білого зображення позитивних і негативних матеріалів.

Фізичними ознаками руйнування є помітне жолоблення, сильний запах оцтової кислоти, висаджування пластифікатора на основі й емульсії. Без додаткового профілактичного оброблення плівка на ТАЦ основі починає перетворюватися на пил².

В результаті проведених досліджень встановлено, що дія антипіренів-наповнювачів типу гідроксиду алюмінію та магнію спрямована на зменшення відносної кількості легкозаймистих речовин на першій стадії термоокислювальної деструкції (від 200 до 300 °С) за рахунок води, що виділяється під час розкладання гідроксидів.

Ефект введення поліфосфату амонію проявляється у підвищенні виходу вуглецевого залишку (коксу), кількості горючих смол за рахунок конденсації з лівоглюкозаном та утворенні неорганічного негорючого полімерного бар'єру.

Було розроблено композиційний склад целюлозної маси, технологія виготовлення безкислотного картону та виготовлені зразки модифікованого безкислотного картону із різних видів напівфабрикатів, з різним композиційним складом та з використанням допоміжних хімічних реагентів з метою визначення їх впливу на фізико-механічні показники, рН водної витяжки, горючість та антигрибкові властивості³.

Під час дослідження режимів виготовлення зразків роботи проводились в ідентичних умовах щодо устаткування, яке застосовувалося, процесу оброблення та методів аналізу.

Дослідні зразки модифікованого безкислотного картону виготовляли за стандартним технологічним процесом паперового виробництва: розпускання та розмелювання волокнистої сировини, введення допоміжних хімічних реагентів у волокнисту масу. Далі підготовлена волокниста суспензія подавалась у листовідливний апарат, де відбувалось формування, зневоднення та отримання зразків. Сформовані вологі зразки пресували на двохвальному пресі і сушили на сушильному циліндрі.

Одержані зразки картону випробовували в акредитованому випробувальному центрі за визначеними показниками згідно з вимогами стандартних методик:

- а) відбирання зразків згідно з ДСТУ EN ISO 186⁴;
- б) абсолютний опір продавлюванню згідно з ДСТУ ISO 2759:2007³;
- в) міцність на злам згідно з ГОСТ 13525.2-80⁵;
- г) температура самозаймання згідно з ГОСТ 12.1.044-89⁶.

Кондиціювання зразків проводили згідно з вимогами ГОСТ 13523-78⁷.

Отримані результати (за вмістом наповнювача 20 % у композиції) наведено в таблиці 1. За меншого вмісту наповнювача зменшується лужний резерв картону, тобто під час зберігання в кислотному середовищі картон швидше втратить лужну реакцію. За збільшення кількості наповнювача зразки картону мали значно нижчі механічні показники.

Таблиця 1.

Співвідношення компонентів у композиціях, їх кількісні значення та показники якості картону на основі сульфатної хвойної целюлози

Назва показника	Композиція				
	2	3	4	5	6
Витрата Mg(OH) ₂ , %	-	20	-	-	-
Витрата CaCO ₃ , %	-	-	20	-	-
Витрата Al(OH) ₃ , %	-	-	-	20	-
Витрата ПФА, %	-	-	-	-	20
pH водної витяжки картону	6,90	9,35	7,06	8,30	7,14
Абсолютний опір продавлюванню, кПа	2170	1820	1542	1572	1823
Опір зламу, к.п.п.	3172	7868	7043	4025	4979
Температура самозаймання, °C	365	410	380	390	410

Аналіз результатів досліджень одержаних зразків картону, наведених у таблиці 1, показує, що найбільш прийнятний комплекс показників мають зразки картону, в яких наповнювачами слугують гідроксиди магнію та алюмінію. За умови використання поліфосфату амонію спостерігається низький лужний буфер, а використання карбонату кальцію не дає змоги суттєво знизити температуру самозаймання картону.

Таким чином, для виготовлення безкислотного картону зі зниженою горючістю доцільно використовувати як наповнювачі гідроксиди магнію та алюмінію.

За результатами проведених досліджень одержано патенти України на корисну модель № 94704⁷, № 61162⁸, патент України на винахід № 102938⁹ та виготовлено дослідні зразки картону. Також розроблено оригінальну конструкцію коробки для зберігання мікрофільмів та виготовлено кілька тисяч таких коробок, у яких зберігають мікрофільми страхового фонду документації, вражені оцтовим синдромом.

¹ Розроблення неметалевої тари для зберігання мікрофільмів СФД. Розроблення конструкції, технології виготовлення неметалевої тари для зберігання мікрофільмів СФД та ТЕО вибору неметалевого матеріалу. Підбір, вивчення та аналіз науково-технічної літератури. Виготовлення і випробування експериментальних зразків картону: звіт про НДР, тема 1.5, етап 2 / НДІ мікрографії, – Харків, 2009. – 64 с.

² ДСТУ EN ISO 186:2008. Папір і картон. Метод відбирання проб для визначення середньої якості.

³ ДСТУ ISO 2759:2007. Картон. Визначення опору продавлюванню.

⁴ ГОСТ 13525.2-80. Полуфабрикаты волокнистые, бумага и картон. Метод определения прочности на излом при многократных перегибах.

⁵ ГОСТ 12.1.044-89 (ИСО 4589-84) ССБТ. Пожаровзрывоопасность веществ и материалов. Номенклатура показателей и методы их определения.

⁶ ГОСТ 13523-78. Полуфабрикаты волокнистые, бумага и картон. Метод кондиционирования образцов.

⁷ Безкислотний картон для виготовлення коробок для довгострокового зберігання архівних документів. Патент України на корисну модель № 94704, МПК(2014.01) D21H 15/00/. В. Л. Степаненко та ін. (Україна). – Заявлено 12.06.2014. Опубл. 25.11.2014; Бюл. № 22. – 4 с.

⁸ Картонна тара для зберігання рулонів мікрофільмів. Патент України на корисну модель № 61162, МПК B65D 5/02 (2006/01). В. Л. Степаненко та ін. (Україна). – Заявлено 20.12.2010. Опубл. 11.07.2011; Бюл. № 13. – 4 с.

⁹ Картон для виготовлення коробок для довгострокового зберігання архівних документів. Патент України на винахід № 102938, МПК(2013.01) D21H 15/00/. В. Л. Степаненко та ін. (Україна). – Заявлено 11.05.2012. Опубл. 25.06.2013; Бюл. № 12. – 4 с.

Представлены результаты разработки композиционного состава целлюлозной массы и технологии изготовления бескислотного картона с пониженной горючестью. Также изложены результаты испытаний образцов модифицированного бескислотного картона, изготовленных по этой технологии с различным композиционным составом и с использованием вспомогательных химических реагентов.

Ключевые слова: бескислотный картон; композиционный состав целлюлозной массы; антипирены; испытания образцов картона.

There are published results of the development of composite structure of pulp and manufacturing technology of acid-free cardboard with low flammability. Also article describes the test results of samples modified acid-free cardboard produced by this technology with different compositional structure and using auxiliary chemicals.

Key words: the acid-free cardboard; the compositional structure of pulp; the flame retardants; test samples of cardboard.

УДК 930.25(477.83-25)

М. В. КРАВЧЕНКО*

ФОНДИ АРХІВУ ДАВНИХ АКТИВ МІСТА ЛЬВОВА ВІД 1939 РОКУ І ДО СЬОГОДНІ: МІСЦЯ ЗБЕРІГАННЯ ТА ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Подано огляд історії переміщень та реорганізацій фондів Львівського міського архіву в контексті історії інтеграції архіву почергово до радянської, німецької та української архівних систем у період від початку II Світової війни і до сьогодні.

Ключові слова: Архів давніх актів міста Львова; міський архів.

Метою статті є окреслення стану документальних фондів архіву напередодні II Світової війни та простеження їх подальшої долі у ході реорганізацій та переміщень.

В історіографії питання розглядаємо статті кількох львівських архівістів, котрі у своїх дослідженнях різного спрямування торкалися теми історії міського архіву та його фондів. Але, передусім, варто згадати про особливий характер публікації Кароля Бадецького, присвяченої історії та реорганізаційним, інвентаризаційним та видавничим потребам міського архіву. У ній представлено кілька різних схем організації архівних матеріалів – минула, дійсна (станом на момент написання праці у 1933 році), а також зовсім нова, запропонована автором для впорядкування архіву відповідно до нових архівних вимог¹. Варто одразу ж зауважити, що цю нову схему було застосовано на практиці зовсім скоро після написання й опублікування праці. Нова схема організації фондів за своєю суттю стала адаптацією дійсного стану архіву до нових архівних вимог та реалій. Тому публікація є відображенням переходу до нових основ організації фондів міського архіву і дає безпосереднє уявлення про архівні фонди перед 1939 роком.

Більш сучасними, але зовсім іншого характеру є статті Надії Врадій², Івана Сварника³, у котрих ключовою є тема історії створення та формування фондів (з історією фондоутворювачів) Центрального дер-

* *Кравченко Марія Вікторівна* – аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені І. Франка; діловод Архіву Львівського національного університету імені І. Франка.

жавного історичного архіву, м. Львів, де сьогодні і зберігається значна частина Архіву давніх актів м. Львова, а також Ореста Мацюка, у якій описано документальний склад низки особових фондів ЦДІАЛ⁴.

Окремо слід відзначити комплекс передмов до каталогів архівних документів та путівників архівів (різних видів та періодів), у яких колись зберігались або зберігаються сьогодні документи Архіву давніх актів міста Львова. Якісна публікація архівних матеріалів вимагає вивчення історії окремих документів та їх груп. Долю колекції пергаментів міського архіву свого часу простежив у археографічній передмові до Каталогу пергаментних документів Олег Купчинський⁵.

Іншими за змістовим наповненням є путівники, зорієнтовані на короткий виклад історії архіву та його фондів загалом і відображають актуальний стан архіву. Путівники радянського періоду містять більш стислі відомості з історії львівських архівів та формування їх фондів, попри те дають непогане уявлення про документальний склад фондів на момент їх укладання, що є незаперечною цінністю у вивченні питання⁶. А ось сучасний – фондів Центрального державного історичного архіву, м. Львів, має ще й простору передмову, у якій подано історію багатьох фондоутворювачів, зокрема, установ, на базі яких створено архів, разом з характеристикою складу їх фондів⁷.

Теми перерахованих вище досліджень та інформація довідкових видань, звичайно, є дотичними до запропонованої для розгляду у статті і не висвітлюють її в повній мірі, часто потребують фактографічного уточнення, доповнення або верифікації. У таких випадках украй необхідним є використання різного роду джерельної інформації. Джерелами дослідження теми виступають численні архівні матеріали, що зберігаються сьогодні в архівах України та Польщі. Це різні за видом і типом документи. Серед них є спогади, особисті папери працівників, різного роду поточна та розпорядча документація, по-перше, самого Архіву давніх актів м. Львова, а, по-друге, архівів, які свого часу прийняли на зберігання фонди колишнього міського архіву – передусім, це Державний архів Львівської області та Центральный державный історичний архів, м. Львів.

Період літа 1939 року є піком розвитку Архіву давніх актів міста Львова. З вересня ж 1939 року розпочались переміщення та зміни у структурі фондів архіву. Спочатку приміщення архіву просто було опечатано на досить тривалий час, а потім Архів давніх актів міста Львова взагалі ліквідовано як самостійну установу.

Архів давніх актів міста Львова у 1939 році все ще знаходився у стані впорядкування, але вже мав чітку структуру фондів. Усі архівні матеріали було організовано у два відділи – Старожитній архів (*Archivum antiquum*) та Новочасний архів (*Archivum novum*). Такі назви, запропоновані ще 1934 року, не були сталими, але без змін за-

лишався сам принцип існування двох цілісних комплексів документів з визначеною крайньою датою для розподілу між ними – 1787 рік (рік скасування самоврядування Львова на магдебурзькому праві).

У першому відділі було впорядковано дві групи джерельних матеріалів – різноманітні за видом та типом документи (зокрема, пергаменти), книги й акти давніх адміністративно-судових органів влади міста. До II відділу зорганізовано різноманітні матеріали періоду після поділів Речі Посполитої. Матеріали II відділу знаходились у мало впорядкованому стані та часто мали уривчастий характер, хоч викликали у дослідників не менше інтересу ніж матеріали першого відділу⁸.

Окремо в архіві були виділені Колекція листів та Колекція карт і планів. Їх виокремлення започаткував ще Іван Вагилевич. До них було складено окремі інвентарі, і зберігались вони окремо, втім в описах архіву досить часто виступають як складові частини двох основних відділів. Як, наприклад, у звіті з 28 листопада 1939 року, де знаходимо детальні відомості про кількісний склад фондів архіву, що дає досить чітке уявлення про його вміст.

I. Старопольський відділ. Пергаментних документів – 815. Адміністративно-судових та лонгерських книг – 956. Книг інституцій, що знаходились поза міською юрисдикцією, – 222. Фасцикул розсипу – 1513. Колекція листів – 3241. Колекція планів та мап – 317.

II. Відділ документів, створених після поділів Речі Посполитої. Пергаментних документів, датованих 1800 роком та пізніше, – 150. Книг за роки 1781–1870 – 2025. Документів, що стосуються діяльності львівського магістрату, – 176. Документів до історії оборони міста у 1918–1920 – 90. Набутків архіву до 1911 року, в тому числі придбаних та переданих на депозитне зберігання, – 558, Інвентарів та індексів – 190 томів⁹.

На початку вересня 1939 року Архів давніх актів міста Львова був повноцінною недержавною архівною установою. Не зважаючи на той факт, що впорядкування фондів все ще продовжувалось, основна частина все ж була вже впорядкованою та доступною для дослідників. Але початок II Світової війни приніс значні зміни в життя міста та його мешканців. Зміни торкнулись передусім інституцій, які тим чи іншим чином були пов'язані з органами влади. З приходом радянської влади львівський міський архів не одразу припинив своє існування, але зазнав значних внутрішніх реорганізацій та змін у підпорядкуванні. Причиною цьому стали почергово радянська та німецька окупації.

Загалом можна виділити кілька етапів реорганізації фондів Архіву від вересня 1939 року і до сьогодні, які прямо пов'язані з політичною історією регіону.

1. Вересень 1939 – червень 1941 року. Період опечатування архіву та встановлення радянських стандартів в архівній справі. Перші реорганізації та переміщення документів з Ратуші.

Створення радянської архівної системи на західноукраїнських землях нормативно розпочалось після прийняття закону про включення Західної України до складу УРСР 1 листопада 1939 року, що означало автоматичну націоналізацію усіх архівних збірок на цих територіях незалежно від форми власності у попередній період. Фактично ж зміни почались раніше, вже у вересні 1939 року, коли вперше за багато років архів було зачинено та опечатано на триваліший час¹⁰. Опечатування сховищ стало відчутною перешкодою для подальшого впорядкування фондів архіву. Працівники здебільшого перейшли на наукову роботу та зосередились на ініціативному комплектуванні, зокрема, К. Бадецький розпочав формування нової колекції документів до історії Львова у період II Світової війни¹¹.

Першим завданням радянського архівного будівництва стало створення чіткої мережі державних архівів та зосередження в них максимально можливої кількості архівних матеріалів ліквідованих установ та конфіскованих у їх власників. Другим – науково-технічне упорядкування цих матеріалів¹². Реалізуючи перше завдання, міський архів було реорганізовано. Сама реорганізація архіву була далеко не одномоментним актом і завершилась вже задовго після повернення радянської влади до Львова у 1944 році. За задумом радянської влади, на базі міського архіву та старішої частини фондів обласного архіву (колишній Держаний архів у Львові) мав бути створений Архів давніх актів для усієї Західної України. У цьому статусі він мав функціонувати в нових приміщеннях поза Ратушею. Персонал архіву мав би розпочати пошуки актів за межами Львова та проводити їх концентрацію у сховищах архіву. Проектів реорганізації було багато, але жоден з них не реалізовано в повній мірі, адже це не було пріоритетним завданням.

З усіх фондів Архіву давніх актів першою приміщення в Ратуші залишила архівна бібліотека. 30 листопада 1939 року, з огляду на брак приміщень для урядів оновленої міської ради, прийнято рішення про її перевезення до приміщень будівлі при вул. Францішканська, 1¹³. У Ратуші залишили лише стародруки та архівні документи з огляду на те, що вони й далі знаходились в опечатаних приміщеннях, за відкриття яких ніхто не хотів відповідати, а представники НКВС із цим не поспішали. Статус переміщених фондів тривалий час офіційно так і не було визначено, а доступ до книжок здійснювався лише за спеціальним пропуском, отриманим у органах НКВС. Упорядкуванням переміщеної архівної бібліотеки й займався взимку 1940 року К. Бадецький. При архіві, натомість, розпочалось формування нової підручної архівної бібліотеки¹⁴.

Прагнення радянських архівістів зібрати та взяти на облік якомога більшу кількість фондів сьогодні дає нам інформацію про обсяги, місця зберігання та стан багатьох архівів Львова восени/взимку 1939 року.

Так, у звіті про архіви Львова від 10 грудня 1939 року відзначено, що Архів Магістрату має об'єм 500 біжучих метрів і знаходиться на площі Ринок у Ратуші, його стан визначено як упорядкований, а окрім того, є позначка про опечатування сховищ¹⁵.

На початку 1940 року створено Центральний архів давніх актів міста Львова*. До його складу увійшли документи колишнього Земського архіву** як складової частини Державного архіву у Львові*** – це власне комплекс гродських та земських актів, Йозифінська та Францисканська метрики¹⁶ та документи Архіву давніх актів міста Львова без зміни місця зберігання основної частини фондів цих архівів¹⁷. До 1939 року документи міського архіву практично не покидали приміщень Ратуші. За винятком періодів, пов'язаних з ремонтом приміщень, але у 1939–1941 рр. вийшло так, що матеріали міського архіву почали розпоршуватись внаслідок поділу фондів між Центральним архівом давніх актів та Львівським обласним архівом у приміщеннях Ратуші, монастирях Бернардинів, Домініканів та Францисканів.

Навесні 1940 року робота з комплексом документів колишнього міського архіву почала відновлюватись. Серед першочергових завдань упорядкування архіву визначено переклад інвентарів українською мовою, каталогізація, пагінація сторінок, упорядкування II відділу архіву. Тобто суттєвих змін у структурі фондів все ж не передбачалось. У Центральному архіві давніх актів Львова основну увагу приділяли написанню різноманітних праць у дусі марксистко-ленінської ідеології, роботі з персоналом і вже потім роботі власне архівній. Такий стан справ в архіві тривав до початку німецького періоду II Світової у Львові.

Одним з останніх кроків радянської влади стосовно ЦАДА у Львові стала зміна його статусу в структурі центральних державних архівів УРСР. З 24 червня 1941 року архів реорганізовано у філіал Центрального державного історичного архіву УРСР¹⁸.

2. Серпень 1941–1944. Період створення нового архіву поза межами Ратуші, виокремлення II відділу архіву у формі Реєстратури та евакуація архівних матеріалів.

* Інші назви, які зустрічаються в цей період, – Центральний державний історичний архів УРСР у Львові та Архів стародавніх актів у Львові. Але найбільш поширеною все ж є саме Центральний архів давніх актів у Львові за аналогією до назви Центрального архіву давніх актів у Києві.

** Земський архів у 1933 році на правах окремого відділу було приєднано до Державного архіву у Львові. Документи залишились у приміщеннях Бернардинського монастиря, що сприяло збереженню окремого статусу цього відділу в подальші роки.

*** Державний архів у Львові на початку січня 1940 року реорганізовано у Львівський обласний архів, зустрічається також назва Львівський обласний історичний архів.

Архівну політику німецької влади визначав принцип зберігання архівних матеріалів при установах, у яких вони були створені. Тому вже з 1 серпня 1941 року архів відновив свою роботу як Архів міста Львова (Stadtarchiv), а до керівництва повернули Кароля Бадецького, його заступником призначено Антонія Кнота¹⁹. А з 18 жовтня 1941 розпочалась сама процедура повернення зібраних радянськими працівниками архівів до установ, у яких вони зберігались раніше²⁰. Першим наказом для міського архіву було *“зібрати і переховати всі документи і акти цієї інституції в окремій на ту ціль призначенім приміщенні при вул. Яблонівських 11*”*, що зайняло два роки²¹. У нових приміщеннях було зібрано архівні та бібліотечні матеріали до історії міста від 1356 до 1918 року, тобто Відділ I та частину Відділу II²². Перенесено сюди й архівну бібліотеку. За словами М. Глинського цей архів вважався найкраще упорядкованим у німецькій державі²³.

Документи архіву, потрібні для поточної роботи Магістрату, й надалі залишались у Ратуші як Реєстратура, основу якої склали документи Відділу II від 1918 року і пізніше²⁴. Цим відділом керував окремий працівник, який підпорядковувався директору архіву К. Бадецькому.

З причини щораз сильніших бомбардувань міста було прийнято рішення про перевезення найстаріших та найцінніших архівних матеріалів зі Львова до провінційних міст. Це стосувалось і міського архіву, про що на початку січня доктор Рудольф Фітц окремо повідомив К. Бадецькому. Тому 20 січня 1944 року з міського архіву розпочато евакуацію найстарішого комплексу матеріалів за період 1356–1787 років до монастиря Бенедиктинів у Тиньцю. Евакуація здійснювалась у два етапи – 1 лютого і 15 березня 1944 року. Серед іншого було вивезено усі пергаменти (814 штук 1234–1796 рр.), міські книги (42 штуки), збірку карт і планів, збірку листів, 1175 старопольських книг з індексами, 117 фасцикулів документів до історії оборони Львова у 1918 році та інвентарі (загалом у 30 скринях та 197 паперових мішках) та малий ар-

* Будинок на вул. Яблонівських, 11 (сьогодні це вулиця Шота Руставелі, сама будівля не збереглася) збудовано як частину казарменного комплексу в австрійський період. У 1939–1941 роках тут розміщувалась дирекція Управління держаних архівів при львівському НКВС та профспілка архівістів, проводились заняття з історії партії та теорії марксизму-ленінізму, курси з української та російської мов, відбувались мітинги для архівістів. У 1941–1944/5 вулиця мала назву Karpatenstrasse, а у приміщення було передано для зберігання частини фондів міського архіву за 1356–1918 рр. Значну частину документів було вивезено в ході евакуації 1944 року, але якась частина зберігалась, зокрема, у підвалах приміщення і в період після 1945 року. Врешті-решт архівні матеріали було забрано, а самі приміщення передано для потреб дитячого садка, який у 1990-х ліквідували, а будівлю розібрали, нині на цьому місці – храм протестантської мормонської церкви Ісуса Христа Останніх Днів.

хів Ставропігії (20 папок з пергаментами, книгами і фасцикулами), що знаходився у депозиті. Окрім цього, було вивезено зі Львова 8 найстаріших середньовічних книг, які особисто забрав до Кракова та залишив на депоноване зберігання Краківському міському архіву доктор Р. Фітц²⁵.

На місці залишились лише матеріали за 1787–1939 рр, архівна бібліотека з книжковим інвентарем та картковим каталогом²⁶. Архів працював і далі, але у липні 1944 року воєнні дії у Львові стали причиною нищення тієї частини матеріалів архіву, що залишилась у місті. Будівля по вул. Яблонівських зазнала руйнувань через бомбардування, вночі приміщення ще й розграбовано, а архівні матеріали перемішано. Не в кращому стані залишилась і Реєстратура, адже приміщення Ратуші також постраждали у ході військових дій²⁷. Усі ці події детально описує у своєму щоденнику Бадецький²⁸.

У період II Світової війни фонди архіву зазнали значних утрат. Часті переміщення, зумовлені військово-політичною ситуацією в регіоні, не сприяли збереженню цілісного комплексу документів міського архіву. До сьогодні окремі з документів вважаються втраченими або зберігаються в архівних установах, до яких потрапили свого часу, навіть випадково. Так, у фондах варшавського Головного архіву давніх актів зберігається один пергаментний привілей, на звороті якого є печатка Архіву давніх актів міста Львова зразка 1939 року. Цей привілей зберігається в належних умовах та є доступним для дослідників, що дозволяє не перейматися його подальшою долею. Окремі документи до історії міського архіву, що осіли в паперах Александра Чоловського, сьогодні теж зберігаються в його особовому фонді у тому ж таки архіві. Ще одну частину вивіз сам К. Бадецький.

Загалом же цей період можна назвати “німецькою паузою” в інтеграції архівів Львова до радянської архівної системи, оскільки розпочаті у 1939–1941 роках реформи було безповоротно втілено у повоєнне десятиліття.

3. Від 1945 і до сьогодні. Реевакуація, реорганізація та інтеграція архівів Львова до радянської архівної системи. Період незалежності України.

Повернення архівних матеріалів з монастиря Бернардинів у Тиньцю розпочалось у березні 1945 року. Радянська влада не стала звільняти з вивезенням матеріалів та не збиралась ділити їх з Польською державою відповідно до міжнародних договорів²⁹. Польська сторона у ході ревіндикації мала намір отримати комплекси архівних матеріалів до історії Польщі загалом та історії тих територій, які залишились у нових кордонах держави, втім, більшість матеріалів все ж повернулась та залишились у Львові³⁰. Їх було розподілено між Львівським обласним державним архівом та Центральним історичним архівом, м. Львів³¹.

Після завершення II Світової війни і повернення евакуйованих матеріалів архівні реформи радянської влади було продовжено. До роботи в архівах повернулись радянські архівні працівники. Документи знову почали звозити до державних архівів. А реорганізація цього разу торкнулась усіх без винятку архівів Львова, і її результати стали нормою на багато десятиліть.

Міський архів остаточно припинив своє існування, а його фонди зберігались у трьох приміщеннях Бернардинського монастиря, Ратуші та Архівного відділу (вул. Яблонівських, 11)³². У складі Центрального архіву давніх актів у Львові та Львівського обласного архіву. 1945 року старіші фонди обох архівів було спаковано з метою перевезення до Києва для створення Центрального архіву України³³. Але цей проєкт так і не реалізовано на практиці. Натомість 1946 року відновлено діяльність ЦАДА у Львові у статусі філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР, який у жовтні 1958 року буде перейменовано у Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові та підпорядковано Архівному управлінню УРСР³⁴. Сьогодні ця установа функціонує як Центральний державний історичний архів, м. Львів.

Поділ документів між львівськими архівами був доволі тривалою процедурою. Розмежування фондів Львівського обласного державного архіву та філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові проходило у 1947–1950 роках, у філіалі були зосереджені документальні матеріали усіх установ та організацій, що діяли на території західноукраїнських земель до 1772 року, а також фонди установ та організацій періоду Австро-Угорської монархії та Польської держави міжвоєнного періоду, діяльність яких виходила за межі Львівського воєводства³⁵. Втім, ці критерії поділу на практиці були дуже і дуже умовними.

Після передачі найдавнішого комплексу документів ліквідованого міського архіву до філіалу ЦДАЛ УРСР у 1946–1947 роках вони стали основою фонду номер 52 “Магістрат міста Львова”, який на момент передачі складався з таких груп документів: грамоти на пергаменті – 1359–1800 рр.; фасцикули актів – з 15 століття і до 1786; фінансові книги – 1404–1939; колекція листів королів, міст та різних осіб – 15–18 ст.; книги й акти адміністративно-судові – 1382–1939³⁶. До слова, 1947 року архів знову зазнав утрат. Брак охорони приміщень став причиною значних розкрадань архівних документів. Серед утрачених документів, зокрема, 324 пергаменти. Але керівництво архіву пов’язало ці втрати виключно з німецькою окупацією³⁷.

Станом на 2–3 січня 1966 року фонд 52 складався з 4 описів і 2264 одиниць зберігання, а в результаті науково-технічної обробки, у ході якої перескладено заголовки, проведено формування одиниць зберігання, систематизовано описи, проведено нумерацію аркушів, оформлено

обкладинки, складено акти та довідки, передмову та перевідні таблиці, вигляд фонду змінився. У ході систематизації завезені з інших фондів документи увійшли в опис 3, який перейменовано на опис 2. При цьому низка документів вибула в інші фонди³⁸. Як результат – станом на 30 листопада 1967 у фонді було 2 описи та 2315 одиниць зберігання³⁹. Тому першопочаткова структура фонду не збереглась зовсім.

У черговий раз фонд поповнився документами колишнього міського архіву 1995 року, коли на варшавському аукціоні “УНІКУМ” була виставлена на продаж книга фундаційних привілеїв міста Львова за 1505–1795 роки, втрачена архівом у роки II Світової. Її було придбано за дорученням та повернуто до складу фонду⁴⁰.

Документи міського архіву, окрім фонду 52 – “Магістрат міста Львова”, стали основою ще кількох фондів ЦДАЛу – 131 – “Колекція документів на пергаменті”, 132 – “Колекція листів”, 742 – “Колекція карт та планів”. Окреме значення має фонд 55 – “Архів давніх актів міста Львова. 1891–1939”, у якому зібрані документи до історії цієї установи. Документи професійної діяльності працівників міського архіву відклались також у низці особових фондів згаданого архіву – А. Чоловського, К. Бадецького, Францішка Яворського.

У перші повоєнні роки почав відновлювати масштаби своєї діяльності також і Львівський обласний державний архів. Після фактичної ліквідації Магістрату було започатковано передачу документів до його фондів та заплановано їх перевезення до приміщень колишнього Домініканського монастиря. Передача документів розпочалась із комплексу матеріалів Промислового відділу та Промислових департаментів майже одразу, але вони продовжували зберігатися в Ратуші ще кілька років⁴¹. Весною 1951 року документи Магістрату нарешті було перевезено з Ратуші до нових приміщень, як було заплановано. Усі одиниці зберігання укладено у в’язки та систематизовано за алфавітом. Планувалось на початках не проводити експертизи цінності одразу з огляду на те, що ці справи мають постійний термін зберігання, а науково-технічна обробка цих документів мала проводитись працівниками архіву у позаурочний час відповідно до укладеного кошторису⁴².

Того ж таки 1951 року до сховищ обласного архіву потрапив (переданий формально ще 1940 року) інший комплекс документів львівського Магістрату за період з 1787 до 1939 року. Сьогодні ці документи зберігаються у фондах номер 2 “Міське управління (Магістрат) міста Львова” 1919–1939 рік та номер 3 “Магістрат королівського столичного міста Львова” 1787–1918 рік. Фонд № 2 постійно поповнювався новими комплексами документів, що з часом збільшило кількість описів. Станом на 1966 рік у фонді зберігалось приблизно 7,5 одиниць зберігання у 43 описах⁴³. Фонд № 3 було прийнято у кількості понад 15 ти-

сяч справ у 43 описах, але до моменту початку упорядкування фонду 1974 року у ньому вже налічувалось понад 36 тисяч справ у 62 описах. Упорядкування проводилось за скороченим циклом, що передбачало редагування заголовків, об'єднання справ, уточнення структурної приналежності справ⁴⁴.

Для реорганізації кожного з фондів колишнього міського архіву в архівах було розроблено нову детальну схему систематизації, яка змінювала їх структуру. Це були перші, але не останні упорядкування фондів. Станом на сьогодні магістратські фонди обох архівів знову знаходяться на впорядкуванні. Тому побачити первісну структуру фондів Львівського міського архіву зараз можна лише у випадку проведення детальної реконструкції. На превеликий жаль, своєї первісної структури вони не зберегли у жодному з архівів.

Сьогодні при Львівській міській раді функціонує архівний відділ, де зберігається лише кадрова документація різних підприємств Львівщини. Цей відділ більше не приймає документів на зберігання і займається переважно виконанням запитів соціально-правового характеру. Документи постійного терміну зберігання, з діловодства органів місцевого самоврядування Львова передаються до Державного архіву Львівської області, а тимчасового зберігаються у відповідних структурних підрозділах

На жаль, Львову не вдалось зберегти традицію існування самостійного міського архіву. Ні як установи, підпорядкованої владі міста, ні як цілісного зібрання матеріалів до історії міста. В той час, коли доцільність існування міських архівів сьогодні, на думку автора статті, є незаперечним фактом. Особливо для міст з кількасотлітньою історією. Існування усього двох історичних архівів на всю Україну є недостатнім для належного збереження архівних матеріалів до історії міст. Тому, окрім створення трудових архівів, необхідно замислитись також і над проблемою створення інших вузькопрофільних архівів, діяльність яких передусім була б спрямована на забезпечення збереженості, опрацювання та доступності для дослідників архівних матеріалів. Тоді б обласні архіви змогли б ефективніше проводити заходи ініціативного комплектування та формування фондів з історії незалежної України. Сьогодні архівна справа потребує децентралізації в межах області, що добре видно на прикладі історії та сьогодення архівів міста Львова.

¹ *Badecki K.* Archiwum miasta Lwowa. Jego stan obecny oraz potrzeby reorganizacyjne, inwentaryzacyjne i wydawnicze. / K. Badecki. – Warszawa, 1934. – 133 s. – [Також опубл.: Archeion. – 1934. – Т. 12. – S. 77–200].

² *Врадій Н. Ф.* Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові / Надія Федорівна Врадій // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція:

Архіознавство. – Київ, 1968. – С. 22–42; *Врадій Н. Ф.* З історії виникнення архівів у м. Львові / Надія Федорівна Владій // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1963. – № 4. – С. 11–16.

³ *Сварник І.* Архів міста Львова / Іван Сварник // Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – Київ: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 330–336.

⁴ *Мацюк О.* Архівні фонди Кароля Бадецького, Владислава Лозінського та Франца Яворського у Центральному Державному історичному архіві України у м. Львів / Орест Мацюк // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. Henryka W. Żalińskiego i Kazimierza Karolczaka.* – Т. II. – Krakow: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. – С. 499–504.

⁵ *Купчинський О.* Передмова. // Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799. – Київ: “Наукова думка”, 1972. – С. 5–22.

⁶ Як приклад можна навести: Державні архіви Української РСР: Короткий довідник.; Львівський обласний державний архів. Путівник. – Львів: Видво “Каменярь”, 1965.

⁷ *Сварник І.* Передмова // Центральний державний історичний архів України у м. Львів: Путівник. / Автори-упорядники: О. Гневишева, У. Єдлінська, Д. Пельц, Г. Сварник, І. Сварник, Н. Франко. – Київ, 2001. – С. 7–15.

⁸ *Badecki K.* Archiwum miasta Lwowa ... – S. 149–150.

⁹ *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (далі – BZNiO) – 16271/III. Vol. 1 – S. 131–135.

¹⁰ *Szyposz J.* Wspomnienia dra Feliksa Pohoreckiego z okresu tzw. Pierwszej okupacji sowieckiej we Lwowie / Jadwiga Szyposz // *Krakowski Rocznik archiwalny.* – 2003. – Т. 9. – С. 237–238.

¹¹ BZNiO – 16271/III. Vol. 1. – S. 61.

¹² *Вайнбаум О. Т., Замковий П. В.* Архівне будівництво в західних областях Української РСР // З історії архівного будівництва на Україні. – Харків: Харківське обл. вид-во, 1958 – С. 93.

¹³ BZNiO – 16271/III. Vol. 1. – S. 169.

¹⁴ *Sprawozdanie “Archiwa, biblioteki i muzea lwowskie” z 1940 r. / Opr. Maciej Matwijów // Rocznik Lwowski 1997–1998.* [Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/archiwa.html>].

¹⁵ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф. р-368, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

¹⁶ *Matwijów M.* Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948 / Maciej Matwijów. – Wrocław, 1996. – 25–26.

¹⁷ *Врадій Н. Ф.* Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові... – С. 23.

¹⁸ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні 1917–1973. – Київ: “Наукова думка”, 1975. – С. 132.

¹⁹ *Matwijów M.* Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. // *Rocznik Lwowski 1995–1996.* [Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/95-96/ewakuacja.html>].

²⁰ *Врадій Н. Ф.* До історії львівських архівів у 1939–1944 р. // Архіви України. – 1974. – № 5 (127). – С. 55; *Глинський М. П.* Архівна справа в західних областях України в роки Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Архіви України. – 1968. – № 2. – С. 18.

²¹ Держархів Львівської обл., ф. р -368, оп. 1, спр. 27, арк. 4.

- ²² Держархів Львівської обл., ф. р -368, оп. 1, спр. 27, арк. 3.
- ²³ Глинський М. П. Архівна справа в західних областях України в роки Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)... – С. 18.
- ²⁴ Держархів Львівської обл., ф. р -368, оп. 1, спр. 27, арк. 1.
- ²⁵ Matwijów M. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. ... [Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/95-96/ewakuacja.html>].
- ²⁶ Держархів Львівської обл., ф. р-368, оп. 1, спр. 27, арк. 4–4 зв.
- ²⁷ Там само, арк. 1–1 зв.
- ²⁸ Badecki K. Ostatnie dni okupacji niemieckiej i zajęcie Lwowa przez Rosjan (15–28 lipca 1944 r.) // Rocznik Lwowski 1999. [Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/lipiec44.html>].
- ²⁹ Matwijów M. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. ... [Режим доступу: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/95-96/ewakuacja.html>].
- ³⁰ Matwijów M. Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948... – S. 202.
- ³¹ Врадій Н. Ф. До історії львівських архівів у 1939–1944 р. ... – С. 56.
- ³² Сварник І. Архів міста Львова... – С. 333.
- ³³ Matwijów M. Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948... – S. 32.
- ³⁴ Врадій Н. Ф. Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові... – С. 26.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), справа фонду 52 “Магістрат м. Львова”. – С. 1 зв.
- ³⁷ Держархів Львівської обл., ф. р-368, оп. 1, спр. 79, арк. 1.
- ³⁸ ЦДІАЛ України, справа фонду 52 “Магістрат м. Львова”. – С. 50–55.
- ³⁹ Там само. – С. 49.
- ⁴⁰ Там само. – С. 74.
- ⁴¹ Держархів Львівської обл. Справа фонду 3. – Т. 1. – С. 17.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ Держархів Львівської обл. Справа фонду 2. – Т. 2. – С. 8–14.
- ⁴⁴ Держархів Львівської обл., ф. 3, оп. 1. (Передмова). – С. 9–12.

Представлен обзор истории перемещений и реорганизаций фондов Львовского городского архива в контексте истории интеграции архива поочередно в советскую, немецкую и украинскую архивные системы в период от начала Второй мировой войны и до сих пор.

Ключевые слова: Архив давних актов города Львова; городской архив.

The review of the history of movements and reorganizations of collections of Lviv City Archives in the context of history of integration of archives to the Soviet, German and Ukrainian archival systems during the period from the beginning of World War II until today.

Key words: Archives of Ancient Acts of Lviv City; the City Archives.

УДК 930.2:94(477)

О. В. БЕРЕЗОВСЬКА*

ПАВЛО ЧУБИНСЬКИЙ У ГРОМАДІВСЬКОМУ
СЕРЕДОВИЩІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.
(ЗА СПОГАДАМИ СУЧАСНИКІВ)

Висвітлено участь П. П. Чубинського в діяльності українських громадівських товариств другої половини ХІХ ст. Досліджено стан та інформативні можливості мемуаристики у показі життєдіяльності П. П. Чубинського. З'ясовано, що мемуаристика є важливим інформаційно-насиченим джерельним підґрунтям до вивчення основних віх життя і творчості діяча, окреслення його життєвого простору та близьких людей у його повсякденні, характеру Павла Платоновича, особливих морально-психологічних рис, темпераменту, зовнішності, стосунків з колегами на професійній та дружній ниві.

Ключові слова: П.П. Чубинський; мемуаристика; український національно-демократичний рух; українські громади.

Постать Павла Платоновича Чубинського (1839–1884 рр.) – відомого етнолога, фольклориста, юриста, автора українського гімну, активного учасника українського громадівського руху, займає визначне місце в історії українського національно-демократичного руху другої половини ХІХ ст. Цей період в історії України ознаменувався виникненням українських громадівських товариств – напівлегальних організацій культурницько-просвітницького характеру, де Павло Платонович брав найактивнішу участь.

Досліджуючи історію українського національно-демократичного руху другої половини ХІХ ст., життєписи учасників громадівських товариств, тогочасне соціокультурне середовище, науковці в своїй роботі все більше звертаються до мемуаристики, яка залишається невичерпним інформаційним джерелом особового характеру. Так, у працях істориків Г. В. Стрельського¹, Н. А. Шип², А. М. Катренка³, І. А. Коляди⁴, журналіста А. С. Зиля⁵, письменника Д. С. Чередниченка⁶ прослідко-

* *Березовська Ольга Василівна* – молодший науковий співробітник відділу архівознавства і документознавства Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України.

вується послідовне звернення авторів до спогадів сучасників П. П. Чубинського.

Метою цього дослідження є висвітлення участі П.П. Чубинського в діяльності українських громадських товариств другої половини XIX ст. крізь призму мемуаристики. Зауважимо, що спогади є важливою джерельною базою, яка відкриває можливості нових граней досліджуваної історичної постаті. Спогади громадівців О. О. Русова, С. Ф. Русової, Ф. К. Вовка, К. П. Михальчука, Л. С. Білецького, О. Ф. Кістяківського проливають світло на участь П. П. Чубинського в громадському середовищі другої половини XIX ст., розкривають глибинні особистісні характеристики діяча, його оточення та колег. Студентське життя П. П. Чубинського відображено в мемуарах його сучасників – П.Д. Бобрикін та Л. Ф. Пантелєєва. Спогади жителів Архангельська – дійсного статського радника П. Л. Ієвлева та історика, археолога, члена Архангельського губернського статистичного комітету Г. К. Богуславського, висвітлюють умови перебування П. Чубинського на засланні в Архангельській губернії (1862–1869 рр.).

Слід зазначити, що громади відіграли вагомий роль у відродженні національної науково-культурної традиції, адже вони згуртували найвидатніших представників української науково-культурницької еліти того часу, серед яких чільне місце посів П. П. Чубинський. До українського національно-демократичного руху діяч долучився, вступивши до Петербурзького університету. Під час навчання на юридичному факультеті він також брав активну участь у суспільному житті, про що свідчать спогади тогочасних студентів: російського письменника П. Д. Бобрикін та члена революційного товариства “Земля і воля”, видавця Л. Ф. Пантелєєва, який бував на зібраннях Петербурзької громади та редколегії журналу “Основа”. На загальному тлі студентського товариства мемуаристи виокремили П. П. Чубинського як одного з найвпливовіших студентів, до чийої думки прислухалося студентське братство. “Двох інших студентів – “діячів” зі впливом, я добре пам’ятаю із тієї ж епохи. Одного з них я зазнав роком раніше. Це були Чубинський і Покровський. Обоє опинилися потім на засланні”, – згадував П. Д. Бобрикін⁷. У спогадах П. Д. Бобрикін описував студентську демонстрацію, що була розігнана за участі Преображенського та Фінляндського полків, одним з керівників якої був Чубинський.

Навесні 1861 р., за спогадами Л. Ф. Пантелєєва, П. П. Чубинський входив до складу комісії викладачів та студентів із розроблення статуту, який би регулював права та обов’язки студентського товариства. Проект статуту було розроблено, але не введено в дію, в тому числі і у зв’язку зі зміною попечителя Петербурзького навчального округу на Г. І. Філіпсона. В тому ж 1861 р. Л. Ф. Пантелєєв згадував ситуацію в університеті із запровадженням громадського суду, коли була створе-

на суддівська комісія із розгляду факту розтрата студентських коштів під головуванням відомого юриста В. Д. Спасовича з усіма прокурорськими, адвокатськими та суддівськими атрибутами, зокрема, до суддівського складу ввійшов і П. П. Чубинський. Результати суддівського студентського засідання були донесені до тогочасного попечителя І. Д. Делянова і приведені ним до виконання. “Цей перший публічний судовий розгляд викликав у суспільстві жвавий інтерес; всюди студентів розпитували про цю справу, і ми не без гордості посвячували публіку в усі тонкощі нової процедури. Інакше поглянули на цей перший досвід гласного суду в деяких офіційних сферах і не приховували свого обурення з такої зухвалості студентів”⁸.

Постійна дієва участь у студентському житті, чітка громадянська позиція створили П. П. Чубинському міцне підґрунтя до бачення подальшої суспільної діяльності, а набутий досвід був відповідно застосований у членстві в Петербурзькій громаді, яка остаточно сформувалася у 1859 р. і була на той час уже провідним осередком поширення української справи. Тут П. П. Чубинський познайомився з Т. Г. Шевченком, М. І. Костомаровим, П. О. Кулішем, В. М. Білозерським. “Перша особиста зустріч молодого студента-юриста з великим Кобзарем відбулася у Петербурзі 1859–60 року на перших літературних читаннях, що влаштували студенти у Пасажі та в залі “Благородного собрания”. Т. Г. Шевченко, який щойно повернувся з заслання, був надзвичайно тепло зустрінутий студентами і кілька хвилин не міг навіть говорити”, – зазначала онука П. П. Чубинського Катерина Чубинська⁹. По смерті Тараса Григоровича під час похорон Чубинський від імені студентства підготував для виголошення промову, яка в березні 1861 р. була надрукована в журналі “Основа”. Викладав у недільних школах Петербурга, друкувався в “Основі”, під час поїздок до України проводив етнографічні дослідження. Через участь в одному із студентських рухів П. П. Чубинського змушують на певний час покинути навчання в університеті й виїхати з Петербурга.

Після захисту дисертації у 1861 р. П. П. Чубинський повернувся до України та долучився активною участю до діяльності Київської громади, продовжував дописувати у журналах “Основа”, “Черниговский листок”, “Киевские губернские ведомости”. Крізь глибину свого життєвого досвіду та світоглядних переконань до громадівської справи Павло Платонович вніс та вдало реалізовував важливі питання освітнього характеру (створення недільних шкіл та добір учителів, підготовка підручників та необхідних навчальних матеріалів), започатковував та займався організацією наукових досліджень етнографічного, юридичного і географічного характеру. Упродовж 1861–1862 рр. Павло Платонович був одним із найактивніших діячів Київської громади. Активність у складі громади, а також посилення імперського тиску на суспільне

життя в Україні та сувора царська заборона вияву будь-яких ознак національного життя спричинили обвинувачення П. П. Чубинського в антидержавній діяльності.

Спогади земляка та близького друга П. П. Чубинського – Л. С. Білецького¹⁰, про цей період висвітлюють історію створення пісні П. П. Чубинського “Ще не вмерла Україна”, обставини арешту та заслання П. П. Чубинського у 1863 р., умови науково-літературної діяльності Павла Платоновича на засланні. Мемуарист зазначив, що громадські вечірки відвідували не тільки українці, були там серби і болгари, що навчалися на той час у Києві. На одній з таких вечірок, яка відбулася на квартирі у П. Чубинського, прозвучала сербська пісня з приспівом “Серце біє і кров ліє за свою слободу”, яка запала в душу П. П. Чубинському. Під впливом цієї пісні він і написав свій знаменитий вірш. Коли ж громада дізналася про адміністративне заслання Павла Платоновича в м. Пінєга Архангельської губернії, то йому запропонували емігрувати за кордон, але він не погодився, бо “не хоче переховуватися, а з іншого боку – не відчуває за собою ніякої вини і тому сподівається, що із заслання через деякий час йому вдасться звільнитися, еміграція ж буде, ймовірно, вічною”¹¹.

Про перебування П. Чубинського на засланні у Архангельській губернії (1862–1869 рр.) йдеться у спогадах П. Л. Ієвлева¹² та Г. К. Богуславського¹³. Житель Архангельська П. Ієвлев охарактеризував П. Чубинського як людину “гуманних і ліберальних поглядів, що авторитетно впливала на провінційне середовище, ...людину добру, схильну до співчуття і допомоги ближнім”. Обидва автори споминів детально зупинилися на характеристиці науково-дослідної діяльності Павла Платоновича на засланні. Будучи активним членом Архангельського статистичного комітету, П. Чубинський до праці в ньому залучив також П. Єфименка, який теж відбував заслання та Ф. Хоревича (студента медико-хірургічної академії, що тоді проживав у Холмогорах), таким чином і на чужині створивши своєрідний гурток українців. Велику роботу вони проробили над упорядкуванням міської Публічної бібліотеки, аж поки влада не вбачила в цьому велику небезпеку, бо “малограмотні люди будуть користуватися шкідливими для них творами”¹⁴.

Тяжкі життєві випробовування підірвали сили П. П. Чубинського. В 1871 р., на 32 році свого життя, він писав:

Ще не багато літ прожив,
А вже сивіє чорний волос,
Ще не діждав своїх я жнив,
А вже жовтіє колос...¹⁵

За сім років заслання в Архангельську П. П. Чубинський зробив чимало для науки, зокрема написав дослідження про ярмарки в архангельському краї, про смертність на Архангельщині, про печорський

край, торгівлю в північних губерніях Росії, дослідив юридичні звичаї в губернії та ін. У 1869 р. йому дозволяють повернутися в Петербург, а потім і в Україну, щоб очолити експедицію в Південно-Західний край для етнографічних та статистичних досліджень. Протягом двох років експедиція досліджувала Київську, Волинську, Подільську губернії, частину Мінської, Гродненської, Люблінської, Седлецької губернії та Бессарабію, де проживали українці. Матеріали експедиції увійшли до семитомника, виданого упродовж 1872–1879 рр.

Громадська діячка, історик, філолог, педагог Г. Л. Берло ще з дитинства закарбувала в пам'яті енергійну й непосидючу вдачу П. П. Чубинського, котрий після повернення із заслання часто навідувався у Бориспільський пансіон: “Найвеселіше бувало у нас літом. Приїжджала у Барішпіль молодь, приїздив і Павло Платонович Чубинський, вже відомий тоді український громадський діяч... високий, смуглявий, як циган, з великими чорними очима, губатий і носатий, він здавався нам – малим – страшним, якимсь гайдамакою. Але ми дуже раділи, коли він з товаришами з'являвся у нас. Він улаштував хори, вистави, живі картини; всіх гуртував і змушував приймати участь в розвагах. Пам'ятаю один з таких вечорів. Хор співав українські пісні. Співали тоді й складену Чубинським пісню “Ще не вмерла Україна”, і ми – діти – підспівували, що “Наливайко і Павлюк і Тарас Трясило із могили кличуть на святе діло”¹⁶.

Повернення Павла Платоновича 1869 р. до Києва стало значною подією для громадського товариства. Визначний антрополог, археолог, етнограф Ф. К. Вовк, тоді ще студент, у своїх спогадах про П. П. Чубинського зазначав, що той мав величезний авторитет серед молоді, його постать була позначена ореолом слави, означеної його діяльністю у Київській громаді початку 1860-х рр., засланням, яке на той час ще було поодиноким явищем, етнографічно-статистичними дослідженнями та здобутками. Ф. Вовк, описуючи першу зустріч із П. П. Чубинським, антропологічно-яскраво змалював його риси “... ввійшовши до маленької столової Антоновичів, я побачив не надто високого, плотного до повноти чоловіка, років, як мені здалось, близько 40, з крупним носом, повними губами, темною бородою і блискучими великими темними очима, вдягненого ... в “кацапську” шовкову червону сорочку “на випуск”. У зовнішності його було щось не зовсім українське; по його сильно вираженій короткоголовості і приплюснутій потилиці, формі носа, товстим губам його скоріш за все можна було б прийняти за якого-небудь із південнослов'ян, і більше всього за кроата чи далматинця, чого разом з жвавистію темпераменту достатньо було для М. В. Юзефовича, щоб назвати його не інакше, як “циганом Чубинським”¹⁷. Дійсно, Павло Платонович мав діяльну і неспокоїну вдачу, заряджав енергією своїх однодумців, уміло організовую-

чи їхні історико-етнографічні пошуки. Про наміри П. П. Чубинського започаткувати такі наукові експедиції Федір Кіндратович писав: «Але найцікавішим із розповідей П. П. Чубинського було, звісно, все те, що стосувалося його майбутньої експедиції... Говорилось багато про плани самого Павла Платоновича, про його наміри широко скористатися правом вимагати сприяння з боку місцевої влади, але головним чином про необхідність використати цю експедицію якомога ширше в інтересах етнографії всієї України, а не трьох тільки губерній так званого “Південно-західного краю”»¹⁸. Плани митця надихнули київських громадівців до першочергової в їх тодішній діяльності організації забезпечення належної роботи експедиції: формувався штат дослідників, компонувалися раніше зібрані етнографічні матеріали, вчені проводили самостійні широкі розвідки, котрі в подальшому ввійшли до “Праць” експедиції. Сам Павло Платонович, покинувши Київ, також приступив до збору етнографічних матеріалів, надсилаючи їх до Російського географічного товариства.

Громадівець, мовознавець та етнограф К. П. Михальчук, перейшовши навесні 1869 р. на бухгалтерську службу до фірми “Брати Яхненки і Симиренко” в м. Городище (нині Черкаська обл.), улітку 1870 р. рекомендував П. П. Чубинського на посаду члена адміністрації фірми, де той пропрацював з 1870 р. по 1873 р. В автобіографічній записці К. Михальчук згадує той період: “Тут ми організували з Чубинським окремих гурток з різними національно-культурними завданнями, а, між іншим, тут також Чубинський виготовляв і свої “Труди” по експедиції в “Юго-западный край”, у яких і мені довелося взяти деяку участь”¹⁹.

У 1872 р. П. П. Чубинський виступив одним із засновників Південно-західного відділу Російського географічного товариства (далі – ПЗВ РГТ). У серпні–вересні 1874 р. в Києві відбувся III Археологічний з’їзд, що мав велике значення в активізації українознавчих досліджень. За активну плідну дослідницьку роботу 1873 р. Російське географічне товариство нагородило Чубинського золотою медаллю, а 1875 р. він одержав золоту медаль Міжнародного етнографічного конгресу в Парижі. Відкриття ПЗВ РГТ, згадував Ф.К. Вовк, мало велике значення для київських громадівців, оскільки давало їм можливість легально проводити наукові розвідки: «Відкриття Південно-західного відділу легалізувало по крайній мірі більшу половину того, що ми робили до цих пір в якості “таємного товариства” київської “Громади”»²⁰. В той час, коли Чубинський був зайнятий адміністративними справами в Городищі, його обов’язки як секретаря Відділу виконував О. О. Русов – український земський статистик, фольклорист та етнограф, завдяки котрому громадівцям вдалося встановити зв’язки з багатьма слов’янськими науковими центрами.

О. О. Русов у спогадах про П. П. Чубинського описував процес підготовки до одноденного перепису населення м. Києва, проведеного

2 березня 1874 р. Ініціатива проведення перепису належала Павлу Платоновичу, він же виступив головним його організатором та натхненником. Статистик згадував, що підготовка до цього заходу проводилася більше року: розроблялася програма перепису, зміст і обсяг дослідження, обговорювався розподіл діяльності розпорядчого і наглядового комітетів, друкувалися формуляри для опису дворів, квартир і особові картки для перепису населення²¹. Сам процес проведення перепису колоритно подав у мемуарах про Чубинського також і Ф. К. Вовк. Завдяки продуманій організації, залученню до співпраці (як реєстраторів) студентської молоді, захід увінчався відмінними результатами – відтворенням рельєфної картини населення українського міста. Проведення київського одноденного перепису, за висновками українських учених, стало важливим етапом у розвитку статистико-демографічних досліджень українських земель²².

Така активна культурно-освітницька та наукова діяльність Відділу викликала постійне невдоволення з боку редакційної колегії газети “Киевлянин”, хвилювала царський режим. У записці, поданій міністром народної освіти Д. А. Толстим попечителеві Київського навчального округу П. О. Антоновичу у 1875 р., про піднесення українофільського руху у зв’язку з діяльністю ПЗВ РГТ П. П. Чубинського названо “головним винуватцем” виникнення відділу та було зроблено висновок про те, що “таким чином, з відкриттям відділу розпорошені українофіли отримали центр і опору, біля яких згруппувалися і почали діяти сміливіше...”²³. Але вирішальними у громадській справі та життєвих долях громадців стали звинувачення голови Київської археографічної комісії, таємного радника М. В. Юзефовича, покладені в основу урядових офіційних документальних висновків та імператорського Емського указу 1876 р.

Таким чином, царським урядом було ухвалено “негайно вислати з краю Драгоманова і Чубинського, як невиправних і ... небезпечних в краї агітаторів” з приписом “... з заборонаю в’їзду в південні губернії і столиці, під секретний нагляд”²⁴.

На початку 1877 р. П. П. Чубинський оселився у Петербурзі, де працював чиновником у департаменті загальних справ Міністерства шляхів сполучення. У той час він тяжко захворів, у квітні 1879 р. іде у відставку й після наполегливих клопотань дістає дозвіл повернутися в Україну. Проживав у Борисполі та на своєму хуторі неподалік. 1880 р. його розбив параліч, і він до кінця життя був прикутий до ліжка. Помер Чубинський 26 січня 1884 р., похований у Борисполі. Відомий учений-правознавець, громадський діяч О. Ф. Кістяківський по смерті товариша подав некролог до журналу “Киевская Старина”. Його спогади-некролог відтворюють скоріше життєвий шлях ученого-громадівця, торкаючись лише праці П. П. Чубинського на історико-етнографічній ниві, і

омінають таку небезпечну на той час тему, як діяльність у громадських товариствах. Ось якими словами описує О. Ф. Кістяківський залучення Павла Платоновича до українського національно-демократичного руху початку 1860-х рр.: “Ідеї народолюбства і народовивчення були в своєму zenіті. Палка і гаряча натура, Павло Платонович цілком віддався служінню пануючим на той час ідеям. Тоді й покладений початок майбутніх корисних і важливих його праць”²⁵. Заслання П. Чубинського наприкінці 1862 р. до Архангельської губернії автор називає вимушеним переселенням. Детально аналізуючи науково-дослідну роботу вченого під егідою ПЗВ РГТ, О. Ф. Кістяківський навіть словом не обмовився про те, що після закриття товариства у червні 1876 р. фактичному голові його П. Чубинському “наказано виїхати поза межі Києва”²⁶. У своїх спогадах про той період він згадує про хиткий стан приватних справ П. П. Чубинського у 1876 р., які негативно вплинули на здоров’я останнього і змусили його переселитися до Санкт-Петербурга, де на початку 1877 р. він вступив на службу до Міністерства шляхів сполучення. А про вірш “Ще не вмерла Україна” згадує як про один з невиданих творів небіжчика²⁷.

Автори мемуарів про П. П. Чубинського – С. Ф. Русова, О. О. Русов, Ф. К. Вовк, дають уявлення про його особистісні дані, описують його зовнішність, вдачу, риси характеру, взаємовідносини з громадським товариством. Ці моменти вражають своєю колоритною неповторністю. О. О. Русов писав: “Це був плотний чоловік з невеликою стриженою бородою і молодими вусиками. Говорив він гаряче, захоплюючи слухачів планами різних наукових заходів. І коли його слухали, всім здавалося, що те, що він пропонує, – і природно, і необхідно, ..., і тільки дивувалися, чому це ж саме раніше нікому в голову не прийшло...”²⁸.

Софія Федорівна Русова у своїх спогадах так охарактеризувала Павла Платоновича Чубинського тих років: “Переді мною могутня постать Павла Чубинського... Високий, чорнявий, з чорними очима, високим чолом, з густими бровами, низьким гучним голосом, з владними рухами – тип організатора, який добре знає те, що організовує, вміє керувати людьми і провадить свою справу через усі перешкоди”²⁹. У спогадах, попри оригінальні характеристики П. П. Чубинського, авторкою також яскраво змальовано практичні починання Київської громади: укладання словника української мови, організацію ПЗВ РГТ, постановку опери “Різдвяна ніч”, друкування у Празі двотомного “Кобзаря” Т. Шевченка.

Особливості характеру, науковий хист та вольові риси видатного українця проявляються в його любові до України, в прагненні прислужитися її культурному розвитку. Адже, незважаючи на тяжкі умови наукової праці та загрозу постійних переслідувань царським урядом, попри всі негативні життєві обставини, за словами його товариша та

колеги Ф.К. Вовка, “слід, що його залишив він в етнографії, заслуги його такі великі, що їх вистачило б і на декількох професійних вчених”³⁰.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що мемуарні праці членів українських громадських товариств, колег і друзів Павла Платоновича, громадсько-політичних діячів другої половини XIX ст. є важливим інформаційно-насиченим джерельним підґрунтям до вивчення основних віх життя і творчості П. П. Чубинського, окреслення його життєвого простору та близьких людей у його повсякденні, його характеру, особливих морально-психологічних рис, темпераменту, зовнішності, стосунків з колегами на професійній та дружній ниві. Мемуаристи у своїх спогадах розкривають малознані життєві події Павла Платоновича, описуючи їх з неповторною стилістичною мальовничістю, передаючи дух епохи, в якій жив і працював П. П. Чубинський.

¹ Стрельський Г. В. Павло Платонович Чубинський в історіографії другої половини XIX – початку XX століть і мемуарних джерелах / Г. В. Стрельський // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 3. – С. 47–60.

² Шип Н. А. Чубинський Павло Платонович – поборник етнонаціональних прагнень українців / Н. А. Шип // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 3. – С. 27–47.

³ Катренко А. М. Український національний рух XIX ст. Частина II. 60–90-ті роки XIX ст. / А. М. Катренко. – К., 1999; Катренко А. М., Катренко Я. А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки XIX ст.) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. – К., 2003.

⁴ Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність П. П. Чубинського (за матеріалами спогадів сучасників) / І. А. Коляда // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 66–73.

⁵ Зиль А. С. Наукова діяльність П. П. Чубинського на засланні в Архангельській губернії (1862–1869 рр.) / А. С. Зиль // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з Дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 3. – С. 11–27; Зиль А. Народознавець Павло Чубинський і його доба / А. Зиль – К., 2009 – 400 с.

⁶ Чередниченко Д. Павло Чубинський / Д.С. Чередниченко. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2005. – 376 с.

⁷ Бобрыкин П. Д. За полвека. Воспоминания / П. Д. Бобрыкин – М.: Захаров, 2003. – С. 193–194.

⁸ Пантелеев Л. Ф. Из воспоминаний прошлого / Л. Ф. Пантелеев – М.–Л.: Academia, 1934. – С. 77.

⁹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 1344, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹⁰ Белецкий Л. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / Л. Белецкий // Украинская Жизнь. – 1914. – № 3. – С. 53–57.

¹¹ Там само. – С. 53.

¹² *Иевлев П.* К биографии П. П. Чубинского (Пребывание его в Архангельске) / П. Л. Иевлев // Киевская Старина. – 1902. – Т. 79. – № 10. – С. 13–15.

¹³ Г. Б. Павел Платонович Чубинский в Архангельской губернии (1862–1869 гг.) / Г. К. Богуславский // Киевская Старина. – 1903. – Т. 82. – № 7–8. – С. 228–239.

¹⁴ Там само – С. 239.

¹⁵ *Сумцов Н. Ф.* Памяти П. П. Чубинского / Н. Ф. Сумцов // Памяти П. П. Чубинского – [Москва]: [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 1.

¹⁶ *Берло Г.* З минулого. Баришпільський пансіон і П. П. Чубинський / Г. Берло // Україна – 1927. – № 3. – С. 113.

¹⁷ *Волков Ф.* П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Памяти П. П. Чубинского – [Москва]: [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 14.

¹⁸ Там само. – С. 15.

¹⁹ Автобіографічна записка К. Михальчука. // Київська старовина. – 1994. – № 6. – С. 31.

²⁰ *Волков Ф.* П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Памяти П. П. Чубинского – [Москва]: [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 16.

²¹ *Русов А.* Из воспоминаний о П. П. Чубинском / А. Русов // Памяти П. П. Чубинского – [Москва]: [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 11.

²² *Ткаченко Т., Ткаченко Г.* Київський одноденний перепис 1874 р.: аналіз статистичних відомостей / Т. Ткаченко, Г. Ткаченко // Наукові записки з української історії: зб. наук. пр. / Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Переяслав-Хмельницький – 2012. – Вип. 31. – С. 29–34; *Милько В.* Київський одноденний перепис населення 2 березня 1874 р.: організація, проведення, результати / В. І. Милько // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 85–93.

²³ Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 138.

²⁴ Там само.

²⁵ *Кистяковский А. Ф.* Павел Платонович Чубинский / А. Ф. Кистяковский // Киевская Старина. – 1884. – Т. 8. – № 2. – С. 343.

²⁶ *Житецький І.* Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Києві (з-приводу 50-річчя його закриття в 1876 році) / І. Житецький // Україна. – 1927. – № 5. – С. 36.

²⁷ *Катренко А., Беззуб Ю.* Український національний рух другої половини ХІХ ст. у спогадах / А. Катренко, Ю. Беззуб // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 16–18 березня 1993 р. – К., 1994. – С. 123.

²⁸ *Русов А.* Из воспоминаний о П. П. Чубинском / А. Русов // Памяти П. П. Чубинского – [Москва]: [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 9.

²⁹ *Русова С. Ф.* Мої спомини (пр. 1861–1879) / С. Ф. Русова // За сто літ. – 1928. – № 2. – С. 135.

³⁰ Волков Ф. П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Памяти П. П. Чубинского – [Москва] : [Тип. П. П. Рябушинского], 1914. – Оттиск из “Украинской жизни”. – 1914. – № 3. – С. 29.

Освещено участие П. П. Чубинского в деятельности украинских громад второй половины XIX в. Исследовано состояние и информативные возможности мемуаристики в показе жизнедеятельности П. П. Чубинского. Установлено, что мемуаристика является важной информационно-наполненной источниковедческой базой для изучения основных периодов жизни и творчества деятеля, определения его жизненного пространства и близких людей в его повседневной жизни, характера Павла Платоновича, особых морально-психологических черт, темперамента, внешности, отношений с коллегами на профессиональном и дружественном поле.

Ключевые слова: П. П. Чубинский; мемуаристика; украинское национально-демократическое движение; украинские громады.

The article deals with the participation of P. P. Chubynskyi in the activities of Ukrainian Communities Societies of the late 19 century. The author researched the state and informative opportunities of memoirs of life of P. P. Chubynskyi. It was found that memoirs are an important information source to study the major milestones of life and creativity of person, outlining his living space and relatives in his everyday life, the character of Pavlo Platonovych, special moral and psychological traits, temperament, appearance, relations with colleagues in a professional and friendly field.

Key words: P. P. Chubynskyi; the memoirs; the Ukrainian national democratic movement; the Ukrainian community.

УДК [929.532:930.253]:94(477.7)

Л. Г. БІЛОУСОВА*

МЕТРИЧНІ КНИГИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙ ТА ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ІСТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Подано відомості про фонди Державного архіву Одеської області, в яких зберігаються метричні книги релігійних установ та об'єднань різних віросповідань: православного, римо-католицького, євангелічно-лютеранського, реформатського, іудейського, мусульманського, євангельсько-баптистського, старообрядницького, менонітського та ін. Показано різноманітність та різновидовість церковних книг, їх діловодні особливості, стан розробки довідкового апарату та введення до наукового обігу як цінних джерел для дослідження міграційних процесів та історії етнічних громад на Півдні України.

Ключові слова: актові записи; баптисти; віросповідання; етнічні громади; іудеї; консисторія; лютерани; міграції; меноніти; мусульмани; метричні книги; православні; протестанти; реформати; римо-католики; сектанти; старообрядці; фонди.

Цінність метричних книг як історичного джерела очевидна – це історія певних населених пунктів, матеріал для дослідження адміністративно-територіального поділу, для біографічних довідників, енциклопедій, відомості, на які дають запит органи Міністерства юстиції – суди, нотаріати, відділи реєстрації актів цивільного стану тощо. Але найчастіше до метричних книг звертаються пересічні громадяни для підтвердження родинних відносин, зв'язку поколінь та фактів біографії членів своєї сім'ї. Саме в актових записах є відомості, що слугують підставою для встановлення родового прізвища й імені, релігійної приналежності, соціального стану, звання, професії, місця проживання, іноді – національності. У комплексі ці документи також є важливим і цінним джерелом для дослідження історії різних етнічних громад: православних – українців, росіян, греків, болгар, сербів, молдован, албанців (арнаутів), чорногорців; вірмено-григоріан – вірменів; римо-католиків – німців, поляків, італійців, французів, франко-швейцарців; протестантів (євангелічних лютеран, реформатів, менонітів) – німців, голландців, поляків, шведів, німців-швейцарців; мусульман – татар; сектантів – духоборів, молокан, штундистів, євангельських християн та ін., до яких належали переважно росіяни – вихідці з внутрішніх губерній Російської імперії.

* Білоусова Лілія Григорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області.

Це історія окремих особистостей, їх сімей, поколінь та в цілому національних громад, яку можна досліджувати у різних аспектах – особистісному, статистичному, демографічному, міграційному та ін.

У Державному архіві Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.) зберігається близько 11 тис. метричних книг різних релігійних конфесій – православної, римо-католицької, євангелічно-лютеранської, євангелічно-реформатської, вірменської (вірмено-григоріанської), іудейської, ісламської (мусульманської, магометанської), а також метричні книги так званих “сектантів” та тих, хто не сповідував жодної віри. Хронологічні рамки актової документації – з 1758 до 1928 року. Територіально вони належать переважно до Херсонської губернії, але є й значні комплекси документів парафій Бессарабської, Катеринославської, Подільської і Таврійської губерній – території колишнього Новоросійського краю і сучасного Півдня України. В цілому це цікаві та змістовні джерела, які дозволяють досліджувати багатонаціональне населення причорноморського регіону, значну частину якого склали іноземці – переважно вихідці з різних країн Західної Європи, Османської імперії та ін.

Метою цієї статті є показати різноманітність та різновидовість церковних книг, що зберігаються у Державному архіві Одеської області; висвітлити їх діловодні особливості, стан розробки довідкового апарату та введення до наукового обігу з акцентом на етноконфесійну історію Півдня України.

Православні

Переважає більшість метричних книг (близько 6,2 тис.) належить до православних парафій і сконцентрована у фонді “**Херсонська духовна консисторія**” (ф. 37). За майже півтора столітній період діяльності цієї установи офіційні назви її змінювалися відповідно до адміністративно-територіальних змін та меж юрисдикції:

1775 – 1784 рр. – Слов’янська і Херсонська Духовна Консисторія (далі – ДК);

1784 – 1796 рр. – Катеринославська і Херсонсько-Таврійська ДК;

1798 – 1803 рр. – Новоросійсько-Дніпровська ДК;

1803 – 1812 рр. – Катеринославська і Херсонсько-Таврійська ДК;

1812 – 1837 рр. – Херсонсько-Таврійська ДК;

1837 – 1919 рр. – Херсонська ДК (далі – ХДК).

Фонд надійшов на державне зберігання до Одеського крайового історичного архіву в 1927 р. з архіву Єпархіальної ради – правонаступника ліквідованої після революції консисторії. З 1955 р. він регулярно поповнювався: Обласний архів РАЦС передавав до Держархіву Одеської області документи, терміни зберігання яких у відомчому архіві минули.

Метричні книги надходили також у різні роки після численних адміністративно-територіальних змін і реформ з інших областей України і Молдови. Відбувалися і несподівані виявлення нових матеріалів в Одесі: так, у 1963 р. у приміщенні, що колись належало Духовній Семінарії, виявили 925 справ канцелярії Консисторії.

За більш ніж 200-річний період свого існування архів Консисторії зазнав значних втрат під час революцій, іноземних інтервенцій, громадянської війни, а також у перші роки радянської влади. Є документальні відомості про розкрадання матеріалів ще до прийняття їх на державне зберігання: у 1920-і рр. голова Єпархіальної Ради повідомляв у своїх рапортах про те, що в приміщенні протікав дах, а через вікна зловмисниками були викрадені численні томи протоколів і журналів, значна кількість сповідальних розписів і метричних книг. Великих втрат фонд також зазнав під час Великої Вітчизняної війни (близько 10,5 тис. справ з 15 тис.).

Таким чином, станом на 01.01.2015 р. у фонді нараховується: за описами- 17636 справ за 1752-1928 рр., з них наявні – 6182 справи за 1758–1926 рр., в т.ч. метричні книги за 1776–1926 рр. (до архіву надійшли метричні книги від церков, що діяли після скасування ХДК).

Науково-довідковий апарат фонду ХДК складається з 24-х описів: чотири з них – справи канцелярії, інші 20 включають переважно (або винятково) метричні книги.

Інформацію про види і повноту документації дає перелік описів:

№ 1 (канцелярія) – 1778–1908 рр, 4084 справ за описом, у т.ч. 1041 наявні;

№ 1а (канцелярія) – 1758-1928 рр., 1025 справ за описом, в т.ч. 142 наявні за 1758-1926 рр.;

№ 2а (канцелярія) – 1783–1918 рр., 776 справ за описом, в т.ч. 423 наявні за 1783-1895 рр.

№ 2б (канцелярія) – 1900–1920 рр., 7413 справ за описом, в т.ч. 671 наявна.

Описи справ канцелярії ХДК вміщують управлінську документацію: укази Святійшого Синоду, журнали засідань ХДК, укази і розпорядження єпархіального начальства; формулярні зведення про церкви і священнослужителів Херсонської єпархії; настільні реєстри ХДК; церковні літописи, відомості про призначення, звільнення, переміщення і смерть священнослужителів і церковних старост; про будівництво церков у губернії; інвентарні описи церков єпархії; метричні книги про народження, шлюб і смерть; зведення про видачу метричних свідоцтв; прохання, листування і справи про розірвання шлюбів, книги шлюбних обшуків; матеріали щодо розслідувань і покарань за провину і злочини церковнослужителів та світських осіб, про накладення епитимій; про

ченців, що мандрували, і таких, що вийшли з-за кордону; пожертвування; матеріали про прийняття православної віри представниками інших сповідань; про боротьбу православної церкви з розколом і “сектантством”.

Інформативним джерелом про церкви є *клірові зведення* (рос.: “*клировые ведомости*”) ¹, які складаються з 3-х частин. Частина 1 “*Відомості про церкву*” містить дані про дату будівництва церкви, престол, утвар, штат, жалування, прибутки та джерела фінансування, наявність землі та її якість, стан будівель церкви, віддаленість від крупних населених пунктів, найближчі населені пункти, наявність при церкві молитовних будинків, цвинтарів, дату початку ведення метричних книг та сповідальних розписів, наявність приходських книг, дані про капітал та його рух, склад бібліотеки, відомості про школи при церкві, наявність церковного старости.

Частина 2 “*Послужні списки священно-церковно-служителів з їхніми сімействами і церковних старост і відомості про удовиць і сиріт, які підвідомчі церкві*” містить найдетальніші біографічні відомості про священників, дияконів, псаломщиків та ін., зокрема про основні етапи основні етапи кар’єрного росту, нагороди, а також про членів їхніх сімей.

Частина 3 “*Відомості про парафію*” є статистичним зведенням про населені пункти, що входили до парафії, кількість будинків або господарств, кількість жителів (всього, окремо чоловіків та жінок), відстань до церкви, кількість парафіян – окремо духовних, дворян, міщан, селян, іновірців (євреїв, магометан та ін.), розкольників (із зазначенням, якого толку), сектантів (якої саме секти і кількість осіб). Клірові зведення завершуються *списком про службу старости* окремої церкви за певний період.

У канцелярії зберігаються також справи, що доповнюють метричні книги, наприклад: “*Різні документи*”, “*Свідоцтва про народження, шлюб і смерть, білети та паспорти на проживання в Одесі, які були здані до Михайлівської церкви м. Одеси*” тощо. Це набір різноманітних документів: метричних свідоцтв (витягів) про народження, шлюб і смерть, білетів на проживання від поліції, паспортів та квитанцій від міських дум, вдівських видів від приказів громадського призріння (підклування), свідоцтв про приписку до призовної дільниці від управ та ін. На початку справ є хронологічний перелік парафіян, що подавали документи для реєстрації шлюбу².

Цінним джерелом для підтвердження подружніх відносин є *шлюбні обишуки*, що містять інформацію про наречену і нареченого та резолюцію про відсутність перепон для церковного обряду.

Матеріали *про розірвання шлюбів* містяться в указах консисторії, окремих справах із розгляду прохань про розлучення та щорічних настільних реєстрах судного столу консисторії. Настільні реєстри є хро-

нологічним переліком документів (заяв, прохань, скарг, листування, протоколів консисторії та ін.), що надходили на розгляд судного столу з різних питань: порушення закону або правил поведінки духовними особами та служителями, незаконне звільнення з посади, конфлікти між парафіянами і священиками тощо, а також подання на розірвання шлюбу. У реєстрі зазначався зміст документа, резолюції з певного питання та всі вхідні і вихідні реєстраційні номери³.

Крім справ Канцелярії, до фонду ХДК вміщено метричні книги та супровідні документи, а саме:

- **Опис № 2 – 1870–1879 рр.**, 147 справ за описом, у т.ч. 136 наявні. Метричні книги м. Одеси та передмість, Ананьївського, Єлисаветградського, Тираспольського, Олександрійського, Херсонського повітів Херсонської губернії. Шлюбні обшуки Успенської церкви м. Одеси (1877–1879).
- **№ 3 – 1780–1870 рр.**, 1666 справ за описом, у т.ч. 1304 наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, населених пунктів Ананьївського, Вознесенського, Бобринецького, Єлисаветградського, Одеського, Олександрійського, Ольвіопольського, Тираспольського і Херсонського повітів Херсонської губернії, а також Новоросійських військових поселень.
- **№ 3а – 1839–1887 рр.**, 324 справи за описом, в т.ч. 269 наявні за 1839–1881 рр. Метричні книги м. Одеси і передмість, населених пунктів Одеського повіту.
- **№ 4 – 1780–1918 рр.**, 240 справ за описом, у т.ч. 237 наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, населених пунктів Ананьївського, Бобринецького, Вознесенського, Новомиргородського, Одеського, Олександрійського, Ольвіопольського, Тираспольського, Херсонського, Єлисаветградського повітів Херсонської губернії, а також Новоросійських військових поселень. Укази Синоду, протоколи засідань ХДК, фінансові звіти (відомості про прибутки та витрати, жалування причту) і шлюбні обшуки Одеського кафедрального Преображенського собору, відомості про церкви і духовництво, настільні реєстри 2-го судового столу для розірвання шлюбів ХДК, інвентарні описи церков епархії, прохання і листування про розірвання шлюбів і видачу метричних свідоцтв.
- **№ 5 – 1776–1860 рр.**, 28 справ, всі наявні. Метричні книги церков сіл Добрянки і Сухий Ташлик; формулярні списки священиків Варварівської церкви с. Ольвіополь.
- **№ 6 – 1814–1880 рр.**, 132 справи, всі наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, Одеського повіту.
- **№ 7 – 1843–1877 рр.**, 7 справ, всі наявні. Метричні книги Ананьївського повіту.
- **№ 8 – 1806–1915 рр.**, 88 справ за описом, всі наявні. Метричні книги Тираспольського повіту Херсонської губернії, Балтського

- повіту Подільської губернії та Аккерманського і Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії (з 1873 р. – області)⁴.
- **№ 9 – 1860–1882 рр.**, 6 справ, всі наявні. Метричні книги Успенської церкви с. Олександрівка (Арнаутівка) Одеського повіту.
 - **№ 10 – 1821–1888 рр.**, 53 справи, всі наявні. Метричні книги передмість Одеси, Ананьївського, Одеського і Єлисаветградського повітів Херсонської губернії та Балтського повіту Подільської губернії.
 - **№ 11 – 1875–1911 рр.**, 22 справи, всі наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, Одеського повіту.
 - **№ 12 – 1875–1883 рр.**, 80 справ, всі наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, Одеського повіту.
 - **№ 13 – 1882–1925 рр.**, 1189 справ, всі наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, пароплавів, Григоріє-Бізюкова монастиря (1889-1912), Одеського старообрядницького молитовного будинку (1884-1906), Софіївської церкви у маєтку Фальц-Фейна (1889-1912) та ін.; шлюбні обшуки Одеського Преображенського Собору (1913-1914), одеських церков – Успенської (1918), Покровської (1919-1920), Олексіївської (1920), Стрітенської (1920) і Вхідієрусалимської (1893-1918) та Петропавлівської церкви с. Павлівки Тираспольського повіту (1913).
 - **№ 13 б – 1907–1919 рр.**, 39 справ, всі наявні. Метричні книги старообрядницької громади м. Одеси⁵.
 - **№ 13 в – 1907–1919 рр.**, 3 справи, всі наявні. Метричні книги міської управи про сектантів м. Одеси (спр. 1, 2) та осіб, що не належали ні до якої віри (спр. 3).
 - **№ 13 г – 1912–1921 рр.**, 10 справ, всі наявні. Метричні книги 2-ї Одеської громади євангельських християн.
 - **№ 14 – 1876–1897 рр.**, 167 справ, всі наявні. Метричні книги передмість м. Одеси, Одеського і Тираспольського повітів.
 - **№ 15 – 1784–1869 рр.**, 45 справ за описом, наявні 43 справи. Метричні книги м. Одеси і передмість; Вознесенського, Одеського, Олександрійського, Тираспольського, Херсонського, Єлисаветградського повітів; міст Миколаєва, Олександрії, Херсона, Єлисаветграда; військових поселень - Богданівки, Білоусівки, Щербанки та ін.
 - **№ 16 – 1891–1917 рр.**, 79 справ, всі наявні. Метричні книги м. Одеси і передмість, Одеського повіту.
 - **№ 17 – 1858–1919 рр.**, 13 справ, всі наявні. Метричні книги Одеського повіту (села Олександрівка, Благосве, Баранівка, Баранове, Великий Буялик, Ново-Миколаївка, Северинівка, Шарове, Євгенівка).

Така різноманітність у географічному плані пояснюється, зокрема, численними адміністративно-територіальними змінами у радянський

період, в результаті яких до складу ХДК на державне зберігання надійшли книги церков не тільки Херсонської, а й Подільської і Бессарабської губерній. Наявність метричних книг пароплавів, військових формувань та шпиталів є відображенням специфіки регіону та певних історичних подій, зокрема Першої світової війни.

В результаті особливостей комплектування одиниць зберігання в різні історичні періоди значна частина метричних книг різних церков, особливо за першу половину XIX століття, виявилася сформованою у вигляді окремих справ під узагальненими назвами: “Метричні книги м. Одеси”, “Метричні книги м. Одеси і Одеського повіту”, “Метричні книги Одеського повіту”, аналогічні назви по інших повітах. Ці книги з “глухими” заголовками потребують укладання внутрішніх описів до кожної справи.

Така робота вже здійснена групою дослідників під керівництвом А. В. Пивовара за період з 1780 до 1812 року, результати частково опубліковані⁶. Наразі учасниками проекту А. В. Пивоваром, С. Г. Решетовим, О. І. Пешим готується черговий довідник за період з 1813 до 1842 року. Спеціалістами Держархіву О. В. Мартиненко і С. М. Герасимовою розроблені метричні книги за 1843–1860 рр. за описом № 3 і робота продовжується.

Метричні книги велися за встановленими формами, визначеними “Законами про стани” Російської імперії⁷. Однак у різні періоди форми могли дещо змінюватися і мати свої особливості.

Православні метричні книги ф. 37, як правило, складаються з 3-х частин.

Частина 1, “Про народжених”, вміщує відомості: номер актового запису з розподілом окремо на чоловічі і жіночі номери (іноді наскрізна нумерація); число і місяць народження (в деяких книгах початку XIX ст. не зазначалися); число і місяць хрещення; відомості про батьків – стан (підданство, титул, звання, чин), прізвище, ім’я та по батькові батька; ім’я та по батькові матері; віросповідання; прізвища, імена та по батькові хрещених батьків (рос. – “восприемников”), їх стан (звання, підданство, титул, чин); ім’я священника, що здійснив обряд. У метричних книгах наявні також актові записи про хрещення дорослих осіб, що перейшли з іншого віросповідання у православ’я. Такі записи не виділені в окремий комплекс, а значаться за хронологією у частині метричної книги про народжених.

Безцінними джерелами для біографістики є актові записи щодо видатних особистостей, а саме: про народження в Одесі поетеси Анни Ахматової (Горенко, 1889 р., Преображенський собор)⁸, радянського і американського астрофізика Георгія (Джорджа) Гамова (1904 р., Преображенський собор)⁹, письменників братів Валентина Катаєва (1897 р.,

Скорбященська церква)¹⁰ і Євгена Петрова (Катаєва, 1903 р., Скорбященська церква)¹¹ та ін.

Частина 2, “Про тих, хто вступив у шлюб”, містить такі дані: номер актового запису; число і місяць вінчання; відомості про нареченого – стан (підданство, титул, звання, чин), прізвище, ім’я та по батькові нареченого, його вік, віросповідання; аналогічні відомості про наречену; дані про свідків (поручителів) – прізвища, імена та по батькові, стан (звання, підданство, титул, чин та ін.); ім’я священика, що здійснив обряд.

Частина 3, “Про померлих”, має такі відомості: номер актового запису з розподілом окремо на чоловічі і жіночі (іноді наскрізна нумерація); число і місяць смерті; число і місяць поховання; відомості про померлого – стан (підданство, титул, звання, чин), прізвище, ім’я та по батькові, його вік і причина смерті; місце поховання; ім’я священика, що здійснив обряд.

Кожна книга завершується “екстрактом” (з 2-ї половини XIX ст. – відомостями) із зведеною статистикою щодо кількості і видів актових записів за рік з урахуванням статевого та вікового критеріїв зареєстрованих. Окремо зазначалися діти та особи, що перейшли у православ’я, а також ті, що померли неприродною смертю.

Деякі записи вражають і змінюють наші звичні уявлення про тривалість людського життя. Так, у метричній книзі Преображенського Собору м. Одеси за 1824 рік є актовий запис № 65 про смерть капітана Запорізького кінного війська у відставці Ісидора Білого у віці 153-х років! У графі “какою болезню” зазначено – “натурально”. Цей неймовірний факт священик Никанор Котелевський засвідчив двічі (!) – в актовому записі та в екстракті, що завершує метричну книгу¹².

Не менш цікаві дані про довгожителів, термін життя яких перевищив 100 років, виявлені у метричних книгах Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви: з 1799 до 1919 року зареєстровано 17 осіб, з яких у віці 100 років померло 7 чол., 101 р. – 2, 103 р. – 1, 105 р. – 1, 107 р. – 2, 108 р. – 1 і 110 р. – 2¹³.

Серед православних метричних книг можна виокремити групи джерел, які дають можливість досліджувати історію певних етнічних громад. Так, церкви Покрова Пресвятої Богородиці, як правило, є церквами українських козаків, для яких така назва була традиційною.

Окремо можна виділити метричні книги грецьких церков півдня України, які з кінця XVIII ст. засновувалися у містах Одесі, Єлисаветграді, Миколаєві, Херсоні, Бердянську, Маріуполі, Юзівці, Сімферополі, а також у селах – Малому Буялику й Олександрівці-Арнаутівці поблизу Одеси, поселеннях навколо Маріуполя, Балтачокраку у Криму та ін.

Документація Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви є унікальним джерелом для вивчення міграцій та складу грецької громади упродовж 1799–1920 років, а саме: формування військових поселень;

відомості про місце походження (проживання) до еміграції на терени Російської імперії; імміграційні хвилі греків з острова Хіоса, Республіки Семи Іонійських островів, території Османської імперії, Великобританії, Франції, Австро-Угорщини; зміна соціального статусу та інтеграція греків у станове суспільство Російської імперії; формування земляцтв усередині грецької громади; історії окремих сімей, династій та особистостей.

У фонді ХДК зберігаються **метричні книги Одеської старообрядницької громади храму Покрова Пресвятої Богородиці** про народження, шлюб і смерть (40 справ, 1884–1919 рр., описи 13, 13 б). Вони велися за встановленими типовими формами. Особливістю є те, що в записах зазначалися ще й повні адреси проживання учасників релігійних обрядів — парафіян. Треба враховувати, що деякі одеські церкви, зокрема Покровська, Успенська, Петропавлівська, починали свою діяльність як старообрядницькі, пізніше стали називатися “єдиновірними”, а згодом перестали бути старообрядницькими. Перша відома нам старообрядницька метрична книга датується 1800 роком – це книга Старообрядницької церкви Покрови Пресвятої Богородиці міста Одеси Тираспольського повіту, що належала до благочинія старообрядницьких (єдиновірних) церков Херсонської єпархії¹⁴.

Також у фонді знаходяться метричні книги й такої протестантської деномінації, як **Друга Одеська громада євангельських християн** (10 справ, 1912–1921 рр.), виокремлені в окремий опис, 13-г. Вони також мають свої діловодні особливості.

“*Книга о родившихся*” містить такі відомості: номер за порядком (номер актового запису, нумерація наскрізна); дату та місце (село (місто), губернія, повіт) народження; місяць, число і рік, коли була здійснена молитва з приводу народження дитини; ім’я новонародженого; стать; стан (звання, чин тощо), ім’я, по батькові та прізвище батька, його вік; ім’я, по батькові та дівоче прізвище матері, її вік, віросповідання батьків, повна адреса їх проживання; прізвища та імена хрещених батьків; стан (звання, чин), імена, по батькові та прізвища свідків (рос. – “восприемников”); підписи батьків та свідків. Актові записи щомісяця засвідчувалися головою громади та двома членами ради.

“*Книга о бракосочетавшихся*” має такі розділи: номер актового запису; дату і місце шлюбу; стан (звання, чин тощо), ім’я, по батькові та прізвище нареченого, його віросповідання, повна адреса проживання; вік нареченого; стан (звання, чин тощо), ім’я, по батькові та прізвище нареченої, її віросповідання, повна адреса проживання; вік нареченої; місце і три дати оголошення шлюбу; підписи подружжя, свідків і того, хто здійснив шлюбний обряд.

“*Книга об умерших*” вміщує: номер запису; дату смерті; стан (звання, чин тощо), ім’я, по батькові та прізвище померлої особи, віросповідання, повна адреса проживання; вік померлої особи (дата народжен-

ня) – для чоловіків і жінок окремі графи; причина смерті; стан (звання), ім'я, по батькові і прізвище, адреса проживання особи, що подала заяву про смерть; прізвище особи, що здійснила поховання (проповідника, духовного наставника), місце поховання; підпис особи, що зробила запис у книзі.

В окремий опис виділені **метричні книги сектантів м. Одеси** (оп. 13-в), що велися Одеською міською управою (3 од. зб., 1907–1919 рр.). Книга про народження (оригінальна назва – “*Книга о родившихся сектантах, не объединенных в общины, а также хотя бы и объединенных в общины, но или не признающих духовных лиц, или не имеющих утвержденного наставника*”), містить актові записи про баптистів: номер запису, дату народження, ім'я новонародженого, стать, відомості про батьків – звання, прізвище, ім'я та по батькові, приналежність до релігійної громади, адреса проживання, власноручний підпис батька та свідків із зазначенням адрес останніх. Кожний актовий запис завірений міським головою та секретарем.

Виявлено лише один актовий запис *про шлюб* баптистів за 1918 рік, який зареєстровано у книзі Одеської міської управи про шлюб осіб, які не визнавали ніякої віри¹⁵.

“*Книга для записи умерших сектантов, не признающих духовных лиц*” містить відомості про баптистів та старообрядців, що не визнавали священства. За кожною особою зазначалися номер актового запису, дата смерті, звання, прізвище, ім'я та по батькові, віра, адреса проживання, відомості про шлюб; звання, прізвище, ім'я та по батькові чоловіка померлої або жінки померлого з адресою їх проживання; причина смерті; звання, прізвище, ім'я та по батькові особи, що зробила заяву про смерть; відомості про духовних осіб, які здійснили погребіння, та місце поховання; підписи голови та секретаря Одеської міської управи.

У фонді ХДК зберігається **книга** Одеської міської управи **про громадян, які не належали ні до якої віри** (“*Метрическая книга Одесской городской управы о лицах, не принадлежащих ни к какой вере, за 1917 год*”). Перший запис у цій книзі було зроблено 29 вересня 1917 р. про шлюб між 22-річним студентом Новоросійського університету Всеволодом Васильовичем Зав'яловим та 30-річною жінкою-лікарем Саррою Вольфівною Тав'евою – обоє не сповідували жодної з релігій. Вказувалися їхні адреси, звання, імена та по батькові поручителів з адресами проживання, також, що з 16 до 23 вересня 1917 р. було здійснено публічне оголошення – об'яви про шлюб вивішувалися біля входу до будинку міської управи. У вірчому записі за підписами голови, секретаря та 5-ти членів управи зазначалося, що цей шлюб був заявлений особисто нареченим і нареченою у присутності управи, підтверджений поручителями (свідками), після публічних оголошень ніяких заяв проти цього шлюбу не було; отже, згідно з законом Тимчасового

уряду від 14 червня 1917 р., акт про шлюб було внесено до цієї книги¹⁶. Аналогічна книга збереглася й за 1918 (червень–грудень) – 1919 (січень–листопад) рр.¹⁷

Таким чином, до складу фонду ХДК увійшли метричні книги значної частини території колишнього Новоросійського краю (Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній) і Бессарабської області (губернії), населені пункти які тепер належать до Одеської, Херсонської, Миколаївської, Кіровоградської, Полтавської, Запорізької, Дніпропетровської областей та Республіки Молдова.

Із значного за обсягом фонду Херсонської духовної консисторії науковими співробітниками Держархіву були описані метричні книги 53-х православних церков міста Одеси за 1797–1923 рр., а також військових формувань і шпиталів. Дані опубліковано у 2011 році у Випуску 1 Зведеного каталогу метричних книг¹⁸.

Упродовж 2007–2014 рр. до Державного архіву Одеської області надійшли дореволюційні **метричні книги з 26-ти районних відділів РАЦС за період з 1852 до 1921 року** – загалом понад 2 тис. справ та алфавітів до них.

На першому етапі їх було сформовано в окремі **фонди-колекції** за назвами благочиній.

Склад цих фондів виявився неоднорідним як за назвами фондоутворювачів, так і за видами документів.

Частина матеріалів є хронологічним продовженням фонду *Херсонської духовної консисторії*, оскільки вміщує метричні книги церков Ананьївського, Одеського, Тираспольського, Єлисаветградського, Херсонського повітів Херсонської губернії. Вони надійшли з відділів РАЦС Ананьївського, Березівського, Біляївського, Велико-Михайлівського, Іванівського, Кодимського, Котовського, Красноокнянського, Миколаївського, Любашівського, Овідіопольського, Роздільнянського, Фрунзівського і Ширяївського районів Одеської області. За логікою фондоутворення, ці справи мали б увійти до складу фонду № 37 Херсонської духовної консисторії як завершальний комплекс документів.

Друга частина надходжень є складовою фонду *Подільської духовної консисторії*, так як це метричні книги церков Балтського та Ольгопольського повітів Подільської губернії. Вони надійшли з відділів РАЦС Ананьївського, Балтського, Березівського, Велико-Михайлівського, Кодимського, Котовського, Любашівського, Фрунзівського, Ширяївського районів Одеської області, територія яких до 1919 року повністю чи частково належала до Подільської губернії. Отже, логічно було б для цього комплексу документів започаткувати у Державному архіві Одеської області фонд Подільської духовної консисторії (основна частина фонду Подільської духовної консисторії зберігається у Державному архіві Хмельницької області).

Третя частина надходжень – з відділів РАЦС південних районів Одеської області: Арцизького, Білгород-Дністровського, Болградського, Ізмаїльського, Кілійського, Ренійського, Саратського, Тарутинського і Татарбунарського. Це територія колишніх Ізмаїльського й Аккерманського повітів Бессарабії, яка у 1812–1918 рр. перебувала у складі Російської імперії під назвою “Бессарабська область (з 1873 р. – губернія)”, а з 1918 до 1940 рр. внаслідок окупації опинилася у складі Королівства Румунії як жудець Четатя-Албе (Аккерманський повіт) і жудець Ізмаїл (Ізмаїльський повіт).

У зв’язку з цими політичними й адміністративно-територіальними змінами комплекс справ, що містить актові записи жителів Бессарабії дорадянського періоду, є неоднорідним і складається з трьох видів документів:

- 1) метричні книги за 1873–1918 роки церков, що підпорядковувалися *Кишинівській духовній консисторії*; велися російською мовою;
- 2) метричні книги за 1918–1938 роки церков, що належали до *Румунської православної церкви*; велися румунською мовою;
- 3) книги реєстрації народжень, шлюбів та смертей за 1918–1938 роки *примарій комун (сільських управ)* Ізмаїльського й Аккерманського (Четатя-Албе) повітів Королівства Румунії; велися румунською мовою.

Цікаво, що за період 1918–1938 рр. народження, шлюби і смерті жителів Бессарабії реєструвалися спочатку в цивільних установах (примаріях), а потім у церквах. Отже кожний актовий запис фактично дублювався, але у зв’язку з втратами архівних справ у період Другої світової війни наразі маємо приклади наявності у певному населеному пункті за один і той же рік як обох видів справ (метрична книга і книга примарії), так і одного з видів або ж відсутності будь-якої актової документації.

Питання критеріїв фондування вищезазначених матеріалів, зокрема, найменування фондів, стали предметом дискусій спеціалістів. Адже благочинія були не установами-фондоутворювачами, а лише територіально-церковними одиницями (частинами єпархій). По друге, описи фондів не відтворювали склад документації у межах кожного фонду.

Для встановлення істини упродовж 2014–2015 років науковцями Держархіву було здійснено детальну наукову розробку перших 15-ти фондів, а саме тих, що надійшли з відділів РАЦС (ДРАЦС) таких районів Одеської області, як: *Ананьївський, Балтський, Березівський, Біляївський, Великомихайлівський, Іванівський, Кодимський, Котовський, Красноокнянський, Любашівський, Миколаївський, Овідіопольський, Роздільнянський, Фрунзівський і Ширяївський*.

Було описано кожну парафію, уточнено назви фондоутворювачів (Херсонська і Подільська духовні консисторії), благочинній, хронологічні рамки і склад документів кожного фонду, удосконалено описи. У

процесі розробки склад документів деяких фондів зазнав змін. Так, з дореволюційних церковних метричних книг було виокремлено актові записи відділів РАЦС за 1920–1924 роки (9 справ), які було приєднано, відповідно до правил, до фондів радянського періоду. Також серед православних метричних книг було виявлено комплекс метричних книг про смерть Нейфрендентальської євангелічно-лютеранської (німецької) парафії за 1894–1908 роки, які було виокремлено з фонду 905 “Колекція метричних книг відділу РАЦС Іванівського районного управління юстиції Одеської області” та приєднано за приналежністю до фонду 894 “Євангелічно-лютеранські парафії Херсонської, Бессарабської, Катеринославської, Таврійської губерній”.

Накопичений матеріал став підставою для аналізу всього комплексу документів, узагальнень і внесення змін у назви фондів. Оскільки в одних і тих же фондах поєднувалася документація двох або навіть трьох фондоутворювачів, відповідно найменувати фонди виявилось нецільним. Відтак було прийняте спільне рішення Науково-методичної ради та Експертно-перевірної комісії від 06 квітня 2015 року перейменувати фонди благочиній на фонди колекцій метричних книг відповідних відділів РАЦС (ДРАЦС), що їх зібрали та передали на державне зберігання.

Таке фондування обґрунтоване, перш за все, прикладним значенням, оскільки значно спрощує пошук інформації, якщо зважити на численні адміністративно-територіальні зміни у 1920–1950-х рр. у складі Одеської області та відсутність вичерпних довідників. Наприклад, така адміністративно-територіальна одиниця, як повіт, сьогодні є територією кількох сучасних районів. На склад документації фондів впливали численні адміністративно-територіальні реформи на теренах Одещини, такі, як: перейменування, укрупнення та поділи районів і населених пунктів, утворення Автономної Молдавської Соціалістичної Республіки (1924–1940), виокремлення з Одеської області нових областей – Миколаївської (1937), Кіровоградської (1939), Херсонської (1944, з Миколаївської області), приєднання до Одеської області Ізмаїльської області (1954) та ін. Внаслідок таких змін дореволюційна церковна документація виявилась розпорошеною між різними архівними фондами, які під час надходження на державне зберігання до відділів РАЦС систематизувалися вже за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Отже, необхідно враховувати, що метричні книги одного населеного пункту можуть знаходитися у кількох фондах різних відділів РАЦС.

Хронологічні рамки “дорадянських” метричних книг було розширено до 1938 р. (станом на 01.01.2015) у зв’язку з надходженням до Держархіву книг церков Бессарабії, яка у 1918–1940 рр. перебувала у складі Румунії.

Підсумком вищезазначеної роботи став анотований Перелік фондів, що надійшли до Держархіву у 2007–2014 роках з Одеського обласного, районних та міських відділів РАЦС (ДРАЦС) Головного управління юстиції в Одеській області.

Наразі назва фонду й анотація вміщують такі реквізити: 1) вид документації; 2) назва відділу РАЦС, який зберігав і передав до Держархіву метричні книги; 3) назва фондоутворювача (назва консисторії) відповідно до адміністративно-церковного поділу (назви благочиній, єпархій) та адміністративно-територіального поділу (назви повітів, губерній); 4) крайні дати документів; 5) кількість метричних книг і алфавітів до них.

Описані матеріали увійшли до Випуску 2 Зведеного каталогу метричних книг Державного архіву Одеської області. Довідник вміщує 15 фондів колекцій метричних книг районних Відділів РАЦС (ДРАЦС) (*Ананьівський, Балтський, Березівський, Біляївський, Великомихайлівський, Іванівський, Кодимський, Котовський, Красноокнянський, Любашівський, Миколаївський, Овідіопольський, Роздільнянський, Фрунзівський, Ширяївський райони Одеської області*, а також метричні книги описів 16, 17 фонду 37 “*Херсонська духовна консисторія*”, які хронологічно доповнили описання парафій. У цілому описано 850 метричних книг, складено описові статті на 196 парафій (приходів) за 1852–1921 роки, з них 154 парафії Херсонської духовної консисторії та 42 парафії Подільської духовної консисторії (*див. Додаток 1*).

Варто зазначити, що дореволюційні метричні книги церков, що діяли на території сучасного *Савранського району* (колишньої Подільської губернії), до Держархіву Одеської області не надходили, так як зберігаються у фонді Подільської духовної консисторії у Державному архіві Хмельницької області.

Метричні книги церков, що діяли на території сучасного *Комінтернівського району*, були передані до Держархіву з районного відділу РАЦС ще у 1993–1998 роках і були вміщені до описів 16 і 17 фонду Херсонської духовної консисторії.

Розробка фондів продовжується. Наступний Випуск 3 Зведеного каталогу метричних книг буде логічним продовженням Випуску 2 і вміщуватиме колекції метричних книг і актових книг примарій за 1870–1939 роки, що надійшли з відділів РАЦС (ДРАЦС) південних районів Одеської області – *Арцизького, Білгород-Дністровського, Болградського, Ізмаїльського, Кілійського, Ренійського, Саратовського, Тарутинського і Татарбунарського*.

Метричні книги церков Бессарабії зберігаються також у Комунальній установі “*Ізмаїльський архів*” – колишній філії Державного архіву Одеської області. Їх описування та публікація довідника заплановані на 2015–2019 роки.

Римо-католики

До 1917 р. на території Російської імперії існувало **12 римо-католицьких єпархій**: Могилівська, Тираспольська (колишня Херсонська), Віленська, Луцько-Житомирська, Тельшевська; сім єпархій діяли на території Царства Польського: Варшавська, Августівська (Рейнська), Калішська, Келецька, Люблінська, Полоцька і Сандомирська¹⁹.

Римо-католицькі церкви Херсонської і Бессарабської губерній (а також – Астраханської, Катеринославської, Саратовської, Ставропольської, Самарської, Таврійської та Грузії) підпорядковувалися в 1782–1848 рр. – **Могилівському римо-католицькому архієпископству**, в 1848–1852 рр. – **Херсонській римо-католицькій єпархії**, з 1848 р. – **Тираспольській римо-католицькій єпархії**, резиденція якої знаходилася спочатку в Тирасполі, а згодом у місті *Саратові*. До єпархії входило **12 деканатів**: Саратовський, Каменський (Кам'янський), Катериненштадський, Марієнтальський, Зеельманський, Бердянський, Катеринославський, Сімферопольський, Миколаївський, Одеський, П'ятигорський і Тифліський.

До складу **Одеського деканату** входило **18 парафій**: 1. Одеса, церква Успіння Богородиці; 2. Одеса, церква Св. Климента; 3. Мангейм (філії Георгенталь і Йоганесталь); 4. Ельзас; 5. Єреміївка (філія Шеміот); 6. Кляйнлібенталь; 7. Йозефсталь; 8. Марієнталь; 9. Францфельд; 10. Кандель; 11. Зельц; 12. Баден; 13. Страсбург (філії Степанівка, Мирюлюбівка, Мар'янівка, Андріяшівка (Шлессель)); 14. Северинівка; 15. Понятівка (Лангенберг) і філії Семенівка, Кошари, Біцилівка; 16. Волкове (Ней-Лібенталь) і філії Ней-Баден, Кулакове, Богунське, Косколівка; 17. Єлисаветград; 18. Тирасполь.

В Одесі діяло 3 римо-католицькі церкви (костели).

Одеська римо-католицька парафіяльна церква Успіння Богородиці (*Костел в ім'я Успіння Пресвятої Диви Марії*) була споруджена у 1853 р. на вулиці Катерининській за проектом архітекторів Ф. Моранді і Ф. Гонсіоровського на місці невеликого костела, зведеного ще у 1805 р. (землю відвели у 1796 р.). У цьому костелі був похований новоросійський і бессарабський генерал-губернатор і одеський градоначальник граф О. Ф. Ланжерон. Управлінський апарат церкви у кінці XIX ст. складався з настоятеля, 2-х куратів націй (польської, італійської), церковного правління на чолі з настоятелем, членів правління – синдиків націй (польської, німецької, французької, італійської) та секретаря²⁰. Костел на сьогодні є діючим.

Церква Св. Климента була зведена на Балківській вулиці (Молдавanka) за проектом архітектора В. Домбровського у стилі “пломеніючої готики”. Костел був освячений у серпні 1906 р., зруйнований радянською владою у 1930-х рр.

Костел Св. Петра (Французька церква) був збудований на вулиці Гаванній за проектом архітектора О. Вассала у 1913 році і діє дотепер.

Метричні книги римо-католицьких парафій представлені у Державному архіві Одеської області трьома фондами.

Фонд 628 “Римо-католицькі парафіяльні церкви (костели) м. Одеси, сс. Мангейм, Северинівка” (5 од. зб., 1814-1919 рр.) є симбіозом справ з фондів, втрачених у період Великої Вітчизняної війни, а саме: ф. 353 “Римо-католицька церква с. Фестерове Одеського повіту Херсонської губернії” (усі 8 од. зб. втрачені), ф. 38 “Одеська римо-католицька парафіяльна церква Успіння Богородиці” (2 од. зб.), ф. 79 “Мангеймська римо-католицька церква” (11 од. зб.) та фонд Северинівської римо-католицької церкви (довідкові дані втрачені).

Фонд 628 вміщує 2 метричні книги Мангеймської парафії (німецьких колоній Мангейм, Зельц, Ельзас, Баден та ін.): про шлюб (1814–1847 рр., латинською мовою), про народження (1819–1835 рр., латинською мовою); міста Одеси про шлюб (1867–1878 рр., російською мовою), с. Северинівки (поляки) – про смерть (1844–1858 рр., російською мовою)²¹.

Крім метричних книг, збереглася всього одна справа з управлінською документацією: договори, купчі, плани та креслення першого Одеського костелу в ім'я Успіння Пресвятої Діви Марії (заснованого у 1805 р.): договори, купчі, плани та креслення, фінансові документи, листування з управлінської діяльності (1913–1919 рр.)²².

До справ 2 і 3 фонду 628 укладено та опубліковано детальний науково-довідковий апарат та іменні переліки²³.

Фонд 925 (I-447) “Римо-католицька церква у с. Красна Аккерманського (Четатя-Албе) повіту, Бессарабія” (22 од. зб., 1917–1939) надійшов на зберігання до Державного архіву Одеської області у 2003 р. у зв'язку з ліквідацією відділу архіву в м. Ізмаїлі. Костел с. Красна (німецька колонія, заснована у 1815/16 рр. вихідцями з Польщі²⁴) підпорядковувався до 1917 р. Тираспольській римо-католицькій єпархії; з 1918 р. – діяв на території, окупованій Королівством Румунія. Фонд містить винятково метричні книги латинською мовою.

Фонд 921 “Римо-католицька парафіяльна церква (костел) міста Балти Подільської губернії Балтсько-Ольгопільського деканату Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії” (26 од. зб., 1848–1920 рр.) надійшов на зберігання до Держархіву Одеської області у 2007 р. з відділу РАЦС Балтського районного управління юстиції Одеської області. Вміщує 16 метричних книг та 10 алфавітів до них російською мовою.

Метричні книги римо-католицьких церков Новоросійського краю за 1814–1854 рр. зберігаються також у Державному архіві Саратовської області (Російська Федерація) – за місцезнаходженням колишньої Тираспольської римо-католицької консисторії; відомості опубліковано²⁵.

Протестанти: лютерани і реформати

Євангелічно-лютеранська парафія Одеси була затверджена 3 лютого 1803 р. й охоплювала лютеранське населення м. Одеси та найближчих колоній Люстдорф, Гюльдендорф, Петерсталь, Фрейденталь.

Німці почали селитися навколо Одеси з 1803 року. В 1804–1811 рр. богослужіння проводив пастор Пффересдорф із парафії Грослібенталь, де місцевими колоністами – вихідцями з Вюртемберга була збудована у 1806 р. перша на території сучасної Одеської області лютеранська церква і пасторський будинок. До Грослібентальської парафії належало і лютеранське населення міста Одеси. У 1818 р. була затверджена церковна рада. До складу парафії входили переважно німці, але були представники інших національностей – естонці, латиші, поляки, шведи, фіни.

У 1821 р. Одеська міська дума виділила німецькій громаді ділянку землі для будівництва власної церкви. 28 квітня 1824 р. відбулася закладка фундаменту. Розробку проекту було доручено архітектору-італійцю Францу Боффо. Але у 1824 р. наполовину закінчена церква впала. Новий проект доручили іншим архітекторам. 9 жовтня 1827 р. відбулося освячення церкви св. Павла.

До парафії належали і реформати. У 1843 р. вони об'єдналися в окрему громаду і почали користуватися окремим молитовним будинком. А у 1894 – 1896 роках на зібрані громадою гроші було споруджено Євангелічно-реформатську церкву на вулиці Дворянській (проект арх. В. А. Шретера, керівники будівельних робіт – арх. Х. Я. Скведер і А. О. Бернардацці).²⁶

Метричні книги євангелічно-лютеранських парафій представлені у двох фондах.

Фонд 630 “Євангелічно-лютеранська парафія церкви (кірхи) Св. Павла у місті Одесі, 1811–1925 рр.” вміщує 365 од. зб., у т. ч. метричні книги таких населених пунктів, як Одеса, Люстдорф (Ольгіне), Гюльдендорф (Гільдендорф, Кутузове), Фрейденталь. Документація велася німецькою мовою (готичний шрифт). Фонд потребує розробки довідкового апарату, оскільки метричні книги не виділені в окремий комплекс і зазначені як “відомості про народження, шлюб, смерть” тощо.

Метричні книги доповнюються дотичними документами, такими як: списки (в т.ч. посімейні) парафіян із зазначенням дат народження, шлюбу, смерті; відомості про народжених, конфірмованих та таких, що уклали шлюб; справи про розірвання шлюбів; свідоцтва про хрещення, листування про позашлюбних дітей, про громадян, що перейшли до інших віросповідань, справи про наслідування майна за духов-

ними заповітами; списки іноземців, листування про іноземців; квитки на виїзд за кордон; відомості про школи та вчителів Одеського приходу, списки учнів училища при церкві св. Павла. Фонд вміщує також укази Санкт-Петербурзької Євангелічно-лютеранської консисторії про збирання пожертвувань, порядок конфірмації, проведення свят; протоколи провінційних та окружних синодальних засідань, зборів церковної ради, листування про призначення та звільнення вищого духовництва, формулярні списки священників; проповіді священників, тексти проповідей та молитов; листування про нагородження духовних осіб, відомості про богослужіння.

Фонд 894 “Євангелічно-лютеранські парафії Херсонської, Бессарабської, Катеринославської і Таврійської губерній; Євангелічно-лютеранська парафія м. Одеси; Євангелічно-реформатські парафії м. Одеси та с. Нейдорф (Карманове) Тираспільського повіту Херсонської губернії. 1894–1917” вміщує винятково метричні книги таких парафій: *Херсонська губернія*: м. Одеса, Бергдорфська, Гофнунгстальська, Глюкстальська (Глікстальська), Кассельська; *Бессарабська губернія*: Арцизька, Бенкендорфська, Бенкендорф-Аккерманська, Бенкендорф-Ейгенгеймська, Ейгенгеймська, Клястіцька, Посталь-Бенкендорфська, Постальська, Саратська, Тарутинська та її філія ад’юнктура Албота, Фер-Шампенуазька та її філія ад’юнктура Ново-Сарата, Фонда-Сарацика; *Катеринославська губернія*: Йозефстальська (Йосипівська) та її філія Олександрівська парафія, Людвігстальська, Розенфельдська; *Таврійська губернія*: Бердянська (Нейштутгарт-Бердянська). Мови – російська, німецька (німецькою зазначені прізвища та імена парафіян).

Метричні книги фонду сформовано за хронологічним принципом, але з численними порушеннями та без урахування географічного принципу, у зв’язку з чим була проведена значна робота з розробки внутрішніх описів до кожної книги та удосконалення опису²⁷. У результаті виявлено нові дані, розширено хронологічні рамки фонду та уточнено його назву. Особливостями німецьких книг у порівнянні з православними є наявність таких додаткових даних, як час народження, дівочі прізвища жінок, дати трьох оголошень про шлюб; день і час смерті; день і час поховання; місце народження померлого тощо. Цікаві факти виявлено у метричних книгах Катеринославської губернії, де зустрічаються актові записи стосовно менонітів (спр. 40, 1914 р.)

Дотичним до ф. 894 є **фонд 926 (І-1184) “Тарутинська окружна Євангелічно-лютеранська консисторія”** (263 од. зб., 1829–1941 рр.), що містить списки парафіян, інформацію про діяльність німецьких релігійних сільських громад у Бессарабії, будівництво кірх церков у по-

селеннях Теплиц, Тарутине, Кульм; про благодійницькі акції на користь російської армії, дітей-сиріт, німецьких колоній на Волзі, інвалідів війни; про організацію сільських свят у селах – Дня урожаю (с. Париж), Дня селянина, Дня націй, Дня німецьких шкіл, Дня матері (с. Романівка). Є списки німців-переселенців до Канади і Бразилії (1829).

Актові записи про народження, шлюб, розлучення і смерть німців-католиків і німців-лютеран зустрічаються також серед документації таких фондів, як Опікунський комітет про іноземних поселенців Південного краю Росії (ф. 6, 1799–1869 рр.), Одеська контора іноземних поселенців Півдня Росії (ф. 252, 1815–1833 рр.), 19-ти фондів німецьких волосних і сільських управ (німецькою і російською мовами).

До відомо: метричні книги євангелічно-лютеранських церков Новоросійського краю зберігаються також у Центральному державному історичному архіві Російської Федерації (м. Санкт-Петербург) – за місцем розташування Петербурзької євангелічно-лютеранської консисторії.

Вірмени

Фонд 924 “Вірменська Апостольська церква імені Григорія Просвітителя міста Одеси” (10 од. зб., 1845 – 1922 рр.) складається з метричних книг про народження, шлюб і смерть за 1845 – 1922 рр., укладених вірменською, російською (1921–1922 рр.) та українською (1921–1922 рр.) мовами. Метричні книги надійшли до Держархіву Одеської області у 1998 році з відділу РАЦС Головного управління юстиції в Одеської області. Знаходилися у складі фонду ХДК (оп. 13 а), у 2010 р. були виділені в окремий фонд.

Історія Вірменської церкви м. Одеси досліджується одеським істориком Д.А. Давтяном. Згідно з опублікованими ним документами, питання про будівництво церкви порушувалися вірменами Одеси з 1823 року. Не маючи власної церкви, вони проводили богослужіння в приватному будинку. Коли у громади з’явилася можливість купити ділянку землі, постало питання про будівництво спочатку молитовного будинку, який на 1841 рік вже діяв і в ньому проходили богослужіння. У кінці 1844 року було закінчено будівництво Вірменської церкви на розі вулиць Базарної і Катерининської, що діяла до 1941 року (метричні книги велися до кінця 1922 р.). У період німецько-румунської окупації Одеси церква була значно пошкоджена бомбою, а в 1951 р. повністю зруйнована у зв’язку з будівництвом житлового будинку.²⁸

Іудеї

Державна метрикація єврейського населення запроваджена у Російській імперії з 1835 року. В Одесі на 1890–1894 рр. діяло більше

60-ти синагог і молитовних будинків. Реєстрацію народжень, шлюбів, розлучень і смертей здійснював Одеський міський рабинат у складі головного рабина міста Одеси та двох його помічників, які обиралися громадою строком на три роки.

Метричні книги іудеїв представлені у трьох фондах.

Фонд 39 “Одеський міський рабинат” (449 од. зб., 1846–1920 рр.) складається з 319-ти метричних книг та 193-х алфавітів до них. За 1875–1919 рр. книги збереглися майже повністю (в деяких книгах відсутні дані за певні місяці); за 1920 рік збереглася лише книга про народження; книги за 1835–1874 рр. втрачені в роки Великої Вітчизняної війни, за винятком: за 1846 і 1847 роки наявні 2 книги про народження, за 1854 р. – 3 книги про шлюб, розірвання шлюбу і смерть.

Документи систематизовано за хронологічним принципом. За кожний рік велися окремо 4 книги – про народження, одруження, розлучення та смерть. Мова – російська, деякі книги містять також дублетні записи на івриті.

До більшості метричних книг є *алфавіти* (рукописні та електронні).

Особливості єврейських книг порівняно з іншими сповіданнями – зазначення дати обрізання для хлопчиків, відсутність записів про хрещених батьків або свідків та наявність книг про розлучення. Метрична книга про розлучених (оригінальна назва – “*Книга на записку разведшихся*”) вміщує такі дані: номер за порядком (номер актового запису), вік чоловіка; вік жінки; посада і прізвище особи, що здійснила обряд розлучення (рабин, помічник рабина); дата розірвання шлюбу (християнський і єврейський); причина розлучення (наприклад, “за взаємною згодою” або “через хворобу”); стан, ім’я, по батькові та прізвище осіб, що розірвали шлюб.

Крізь призму метричних книг можливо досліджувати певні історичні події. Так, книги про смерть фісують конкретні випадки загибелі євреїв під час погромів 1881, 1886, 1905–1907, 1919 років, у яких зазначено такі причини смерті, як: “вогнепальне поранення”, “травма голови”, “тілесні ушкодження”.

У фонді міського рабинату є чимало актових записів про народження в Одесі відомих особистостей – лідера сіонізму Володимира (Зеева-Вольфа) Жаботинського (1880 р.)²⁹, актора і родоначальника радянського джазу Леоніда Утьосова (Лазаря Вайсбейна, 1895 р.)³⁰, видатного скрипаля Давида Ойстраха (1908 р.)³¹, письменників і поетів Ісаака Бабеля (Бобеля, 1894 р.)³², Лева Славіна (1896 р.)³³, Іллі Ільфа (Іхаеля Файнзільберга, 1897 р.)³⁴, Едуарда Багрицького (Дзюбіна, 1895 р.)³⁵. Одеські єврейські коріння мають відомі американці – ілюзіоніст Девід Коперфілд (уродж. Коткін), актор, режисер і продюсер Сильвестр Сталлоне, французький співак американського походження Джо Дассен (за метриками – Дасін) та ін.

Фонд 39 доповнюється інформацією, яка міститься у низці *дотичних фондів*.

У фондах “*Одеська міська дума. 1795–1920 рр.*” (ф. 4) та “*Одеська міська управа. 1873–1920 рр.*” (ф. 16) є комплекс документів єврейського відділення, серед яких є чимало актових записів. Так, в описі 124 (ч. 1) фонду Одеської міської управи є справи за 1914–1919 рр. щодо євреїв, які не були зареєстровані в Одеському міському рабинаті, зокрема таких, що не сповідували ніякої релігії; листування управи з різними установами з питань засвідчення метричних свідоцтв про народження, шлюб, смерть осіб, що не були зазначені у метричних книгах; прохання євреїв до Одеської міської управи внести до метричних книг дітей, що не були зареєстровані вчасно з різних причин (батьки не перебували у законному шлюбі, шлюб був укладений після народження дітей, через невігластво, хворобу, смерть батьків, проживання за чужим паспортом, помилку в написанні прізвища або імені та ін.); довідки канцелярії Одеського міського рабина про відсутність запису в метричній книзі; постанови міської управи про встановлення факту народження; довідки пологових установ (притулків, лікарень, акушерів) про народження дитини; свідоцтва про шлюб батьків; виписи з дворових та домових книг про склад сім’ї; виписи з посімейних списків, свідоцтва про освіту та інші документи за різні роки (мова – російська, іврит).

У фонді “*Канцелярія Одеського градоначальника, 1802–1917 рр.*” (ф. 2) є розпорядження про порядок ведення, перевірку та засвідчення єврейських метричних книг за 1853–1896 рр.; прохання євреїв про виправлення в метричних книгах помилок у написанні прізвищ та імен тощо.

Фонд “*Одеське міське по військовій повинності присутствіє, 1884–1920 рр.*” (ф. 315) містить метричні виписи військовозобов’язаних, починаючи з 1884 року народження; списки та особові справи призовників (матеріали про євреїв в окремий комплекс не виділені).

Фонд 920 “Балтський міський рабинат” (110 од. зб., 1862–1918 рр.) вміщує 63 метричні книги, що велися російською мовою з перекладом на іврит, та 47 алфавітів до них.

Фонд 923 “Синагоги та єврейські молитовні будинки колонії Абазівка Балтського повіту Подільської губернії (с. Абазівка, Піщана)” складається з 4 од. зб. за 1879–1918 рр. Мова – російська та дублетні записи на івриті. Фонд сформовано у 2010 р. – справи виділено з фонду 898 “Благочиніє Балтського округу Кам’янець-Подільської духовної консисторії” (Колекція метричних книг відділу РАЦС Балтського округу Подільської юстиції Одеської області), що надійшов з архіву РАЦС у 2007 р.

Єврейська землеробна колонія Абазівка була заснована у 1848 р. переселенцями з Подільської і Київської губерній неподалік від села Коритного Балтського повіту. За відомостями І.М. Шайкіна, спочатку у колонії проживало 90 сімей, яким було відведено по 20 дес. вільних казенних земель. Оскільки колоністи не мали сільськогосподарського досвіду, вони використовували землі під випас худоби. У 1893 р. у колонії налічувалося 43 двори і 333 жителі. Абазівка, як єврейська колонія, постраждала в роки революцій і Громадянської війни від погромів, голоду та епідемій, у зв'язку з чим припинила існування у 1922 р. (тепер Абазівка у складі с. Коритне Балтського району Одеської області).

За винятком вищезазначених фондів 39, 920, 923, метричні книги синагог, які діяли на території міст і районів сучасної Одеської області, на зберігання до Державного архіву Одеської області *ніколи не надходили* – ймовірно, втрачені під час Громадянської війни та революцій, а також під час Великої Вітчизняної війни.

Мусульмани (Магометани)

Фонд 731 “Мечеть (Татарська мечеть) міста Одеси” (5 од. зб., 1849–1917 рр.) надійшов до Держархіву Одеської області з обласного архіву ЗАГС у 1954 р. у складі 1 книги за 1849–1854 рр. (з 1998 р. ця книга знаходиться у розшуку). Інші 4 книги за 1873–1917 рр. були виокремлені з фонду 37 Херсонської Духовної Консисторії у 2002 р. та приєднані до фонду 731. Книги (оригінальна назва “*Метрическая книга мечети города Одессы имаму Адикаеву*”) містять актові записи про народження, шлюб, смерть магометан, що проживали в Одесі; актові записи велися татарською мовою, в окремих записах – російською мовою. Мечеть була підвідомча Оренбурзькому магометанському духовному зібранню (так зазначено на обкладинках справ).

Таким чином, метричні книги, що зберігаються у Державному архіві Одеської області, представляють різні релігійні громади і віросповідання. Вони є цінними історичними джерелами, які використовуються істориками, духовними особами, спеціалістами у галузі демографії, статистики, історії релігійних установ, а також краєзнавцями, генеалогами та пересічними громадянами, котрі цікавляться своїми родоводами.

Основним завданням архіву є збереження цього безцінного культурного надбання для майбутніх поколінь. У 2005–2013 рр. Держархів у співпраці з Генеалогічним товариством “Юта” (м. Солт-Лейк-Сіті, США) був учасником масштабного міжнародного проекту з оцифрування метричних книг. З 2005 до 2014 рр. створено електронні копії 3 тис. одиниць зберігання, які стали доступними у читальному залі архі-

ву. Робота зі створення електронного фонду користування у Держархіві продовжується.

Використання метричних книг українськими та зарубіжними користувачами набуває все більших обертів, адже інтерес до сімейної історії, краєзнавства, історії релігійних установ, минулого наших міст і сіл бурхливо зростає. Яскравим доказом того є статистика відвідувань читального залу: протягом 2014 року Одеський архів прийняв 1035 користувачів, 450 з яких займалися винятково генеалогічними дослідженнями за метричними книгами.

Одним з яскравих прикладів реагування архіву на потреби суспільства і конкретних громадян у цьому напрямку є співпраця Державного архіву Одеської області та Одеської філії Грецького фонду культури. Упродовж 1999–2014 років реалізовано *унікальний генеалогічний проєкт* – створення автоматизованої бази даних за метричними книгами Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви за 1799–1920 роки: каталогізовано 105 справ, до електронного реєстру парафіян внесено понад 100 тис. імен; опубліковано 6 томів довідкового видання “Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. 1799–1920”. Архів і Фонд з 1994 року співпрацюють з Генеральним консульством Греції в Одесі, через яке надходять запити від громадян України, Молдови, Росії, Греції, США та інших країн про підтвердження грецького походження, національності, родинних зв’язків тощо.

Нижче подаються результати видавничої роботи працівників Державного архіву Одеської області та дослідників за цією тематикою – **перелік публікацій**, для підготовки яких метричні книги стали одним з основних історичних джерел (*див. Додаток 2*).

Додаток 1

**Анотований перелік фондів, що надійшли до
Держархіву Одеської області
у 2007–2014 роках з районних відділів РАЦС (ДРАЦС)
Одеської області**

*(Ананьївський, Балтський, Березівський, Біляївський, Великомихайлівський, Іванівський,
Кодимський, Котовський, Красноокнянський, Любашівський, Миколаївський, Овідіопольський,
Роздільнянський, Фрунзівський, Ширяївський райони).*

Станом на 01.01.2015 р.:

Номер фонду	Назва фонду, дата надходження	Назва фондоутворювача відповідно до адміністративно-церковного та адміністративно-територіального поділу	Крайні дати документів/кількість справ	Місце зберігання фонду
1	2	3	4	5
Ф. 896	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Ананьївського районного управління юстиції Одеської області (2007)	Херсонська духовна консисторія: <ul style="list-style-type: none"> • Благочинні Ананьївського, Валегоцулівського, Врадіївського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананьївський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Ровенського округу Херсонської єпархії; Єлисаветградський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Очаківського, Першого, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Дубосарського, Катаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. 	1890-1919/74/ 58 алфавітів	Держархів Одеської області, вул. Піроговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
		<p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Балтського округу Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: Андріяшівська (Адріяшівка), Ананьївська, Ананьївська (Стрюківська), Анастасіївська, Байтальська, Бірзульська, Бобринська, Брашіванівська, Богородицтва (Сиротинська), Боківська (Меланська), Бузинівська, Валегошулівська, Велико-Буялицька (Кошківська), Гандрабурська, Гиржівська (Гіржівська, Гіржівська), Гольмська, Гор'ївська (Гор'ївська), Гросулівська (Богословська), Євгенівська, Жеребківська, Завадовська (Заводівська), Златоустопольська, Ісаївська, Йосипівська, Катеринівська, Кіндратівська (Велико Кіндратівська), Кохавська (Коховська, Каховська), Коханівська, Краснонопільська (Пономарівська), Криничківська, Кубанська, Куликовопольська (Черновська), Любашівська, Марківська (Коровинська), Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Треківська), Миколаївська (Ганська), Миколаївська (Жидівська), Нерубайська (Куяльницька), Новогеоргіївська (Майновська), Ново-Заградівська (Визирська), Ново-Покровська (Сахарівська), Новоселівська, Окнянська, Олександрівська (Арнаутська), Олександрівська (Сичавська), Пасицька, Перелітська, Перещорська, Петроверівська, Покровська, Познанська, Пономорська, Понятівська, Ранжівська, Реймарівська, Романівська, Ставрівська, Степанівська (Шираївська), Тоцилівська, Тройцька, Чернокутська, 2-й Одеський польовий запасний штаб.</p>		

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 898	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Балтського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананівського округу Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Балтського (Першого, Другого, Третього, Четвертого, П'ятого) округів Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Балтська, Бендзарівська, Березівська, Борсуківська, Гербинівська, Гольмська, Светодійська, Козацька, Коритненська, Криничівська, Лісничівська, Миронівська, Мошнягівська, Немирівська, Обжильська, Оленівська, Пасатська, Пасицельська, Переймська, Перелітська, Піцанська, Пужайківська, Ракулівська, Саражинська, Сінненська, Фернатівська, Чернеченська, Шляхівська.</i></p>	1852–1921/ 193/ 202 алфавіти	вул. Пироговська, 29
Ф. 899	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Березівського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананівського, Валегоцулівського, Врадіївського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Очаківського, Першого, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. 	1885–1919/ 47/ 17 алфавітів	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
		<ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Дубосарського, Катаржинського, Тираспольського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Нововоронцовського, Широківського округів Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Балтського (Першого, Четвертого) округів Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: Ананьївська (Стрюківська), Андріяшівська (Адріяшівка), Анатоліївська, Березівська (Новоолександрівська), Бірносівська (Бирносівська), Бобринська, Богородественська (Сиротинська), Бузинівська, Валесоцулівська, Василівська, Велико-Буялицька (Кошківська), Велико-Заблоцька, Гиржівська (Гіржеська, Гіржівська), Гросулівська (Богословська), Демидівська, Димитрійська (Змунчлівська), Завадовська (Заводівська), Захар'ївська, Златоустівська, Ісаївська, Євгенівська, Єремійська (Єремійська), Йосипівська, Катаржинська, Кіндратівська (Велико Кіндратівська), Коханівська, Кохавська (Коховська, Каховська), Краснопільська, Краснопільська (Пономарівська), Кривобалківська,</p>		

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 902	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Біляївського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<i>Криничківська, Куликовопольська (Черновська), Курисово-Покровська (Петрівська), Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Треківська), Миколаївська (Жидівська), Нерубайська (Куяльницька), Новоселівська, Ново-Покровська, Ново-Покровська (Сахарівська), Окнянська, Олександрівська, Пасицельська, Перелітська, Покровська, Першиорська, Петроверівська, Ранжевська, Раснопільська (Гіжицька), Розалівська (Розалівська), Ставрівська, Точилівська, Троїцька (Свято-Троїцька, Волконська), Троїцька (Сафонівська), Усатівська, Чернеченська, Чернокутська.</i>		
		Херсонська духовна консисторія: <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананівського, Валегоцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Маяцького, Очаківського, Першого, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Дубосарського округу Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Нововоронцовського округу Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. 	1885–1920/ 106/ 40 алфавітів	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 904	Колекція метричних книг Відділу РАЦС відділу Велико-Михайлівського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>Парафії: Біляївська, Василівська (Шостиківська), Гниляківська, Граденицька, Дальницька, Сгорівська (Фестерівська), Іллінська, Іллінська (Парутинська), Кам'янська (Константинівська), Косівська, Маринівська, Мар'яно-Чогодарівська (Треківська), Маяківська, Нерубайська (Куяльницька), Новоселівська, Овідіопольська, Олександрівська (Арнаутська), Ранжевська, Реймарівська, Роксоланівська, Татарська, Троїцька, Ясківська.</p>	<p>1884–1920/ 52/ 37 алфавітів</p>	<p>вул. Пироговська, 29</p>
		<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочинні Ананівського, Валегоцулівського, Врадіївського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Вознесенського округу Херсонської єпархії; Єлисаветградський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Очаківського, Першого, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Дубосарського, Кагаржинського, Тираспольського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Широківського округу Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. 		

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
		<p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благодичні Четвертого округу Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: Адріанівська (Андріанівська), Ананіївська (Стрюківська), Антоно-Кодинцевська (Кодинцевська, Колмогорська), Баранівська, Бєлчуївська, Біцилівська (Біцилівська), Бобринська, Богороджественська (Сиротинська), Бузинівська, Василівська (Малігонівська), Велико-Буялицька (Кошківська), Велико-Заблоцька, Вознесенська, Гвоздавська, Гербенівська, Гидеримська, Гиржівська (Гіржєвська, Гіржівська), Гниляківська, Гребениківська, Григорівська (Зиминівська), Гросулівська (Богословська), Демидівська, Дмитрівська (Дмитрівська, Змунчлівська), Євгенівська, Єремійська (Єремійська), Іванівська (Кочубейська), Іванівська (Маринівська), Іллінська, Іллінська (Парутинська), Ісайська, Катаржинська, Кіндратівська (Велико Кіндратівська), Косівська, Коханівська, Кошарська, Кривобалківська, Кубанська, Курисово-Покровська (Петрівська), Куртівська, Липецька, Любачівська, Мало-Буялицька (Аджалицька), Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Миколаївська (Ганська), Нерубайська (Кіяльницька), Новоселівська, Одеська (Великофонтанська), Одеська (Середньофонтанська), Окнянська, Олександрівська (Чуйківська), Петроверівська, Плосківська, Познанська, Покровська, Понятівська, Ранжєвська, Раснопільська (Гіжицька), Северинівська (Потоцька), Слов'яно-Сербська, Ставрівська, Тройцька, Усатівська, Чорнокутська, Ясенівська. </p>		

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 905	<p>Колекція метричних книг Відділу РАЦС Іванівського районного управління юстиції Одеської області (2008)</p>	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благодичні Ананівського, Валегоцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благодичні Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благодичні Катаржинського округу Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. • Благодичні Висунського округу Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. <p>Парафії: Антоно-Кодинцевська (Кодинцевська, Колмогорська), Баранівська, Бицилівська (Бицилівська), Бобринська, Бращеванівська, Бузинівська, Валегоцулівська, Велико-Буялицька (Кошківська), Велико-Заблоцька, Гандрабурська, Гор'євська (Гор'ївська), Гиржівська (Гіржевська, Гіржівська), Євгенівська, Єгоровська (Фестерівська), Єремівська (Єремівська), Іллінська (Парутинська), Ісаївська, Катаржинська, Коблевська (Троїцька), Кохавська (Коховська, Каховська), Коханівська, Краснопільська (Пономарівська), Куликовопольська (Черновська), Куртівська, Маринівська, Мар'янівська, Ново-Петровська, Ново-Петрівська (Савицька), Олександрівська (Чуйківська), Павлинська, Першиорська, Петроврівська, Покровська, Понорська (Качурівська), Понятівська, Ранжевська, Раснопільська (Гіжицька), Троїцька (Свято-Троїцька, Волконська), Северинівська (Потоцька), Слов'яно-Сербська, Чернокутська.</p>	<p>1863–1921/ 51/ 1 алфавіт</p>	<p>вул. Пироговська, 29</p>

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 909	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Кодимського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Другого, Третього округів Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. • Благочиніє Другого, П'ятого округів Подільської єпархії; Ольгопольський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Баишанківська (Беишанківська), Грабівська, Загнітківська, Крутянська, Лабушинська, Пиріжна, Писарівська, Сербська, Стримбицька, Французька, Шеришенецька.</i></p>	1876–1918/37	вул. Пироговська, 29
Ф. 910	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Котовського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананівського Валегодулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Дубосарського, Катаржинського округу Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Другого, Четвертого округів Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Антоно-Кодинцевська, Байтальська, Бирзульська, Богородественська (Сиротинська), Велико-Заблоцька,</i></p>	1875–1916/31/74 алфавіти	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 911	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Любашівського районного управління юстиції Одеської області (2008)	<p><i>Гандрабурзька, Гидеримська, Гольмська, Гоноратська, Ісайська, Йосипівська, Катаржинська, Косівська, Криничківська, Коханівська, Кошарська, Липецька, Маринівська, Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Миколаївська (Ганська), Новоселівська, Олександрівська (Чуйківська), Перелітська, Плосківська, Розаліївська (Розаліївська), Чернокутська.</i></p> <p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочинні Ананівського, Валегодулівського, Врадівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Дубосарського, Кагаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочинні Балтського (Четвертого) округу Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Анатоліївська, Андріяшівська (Адріяшівська), Бобринська, Боківська (Меланська), Бицилівська (Біцилівська), Велико-Заблоцька, Гвоздавська, Гольмська,</i></p>	1893–1920/ 46/ 20 алфавітів	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 912	<p>Колекція метричних книг Відділу реєстрації цивільного стану</p> <p>Овідіопольського районного управління юстиції Одеської області (2008)</p>	<p><i>Демидівська, Дмитрівська (Дмитрівська, Змунчильська), Дубова, Єгорівська (Фестерівська), Жеревківська, Іллінська (Парутинська), Кохавська (Коховська, Каховська), Коханівська, Криничківська, Кошарська, Любашиївська, Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Миколаївська (Ганська), Новоселівська, Петроверівська, Познанська, Покровська, Романівська, Тоцилівська, Тройцька, Ясенівська.</i></p> <p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Мостовського округу Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Очаківського, Маякського, Першого, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. <p>Парафії: <i>Ананьївська (Стрюківська), Василівська (Шостиковська), Гниляківська, Граденицька, Дальницька, Калагійська (Миколаївська), Маяківська, Миколаївська (Жидовська), Нерубайська (Куяльницька), Овідіопольська, Олександрівська (Арнаутська), Роксоланівська, Одеська (Великофонтанська), Татарська.</i></p>	<p>1884–1919/ 77/ 38 алфавітів</p>	<p>вул. Пироговська, 29</p>
Ф. 913	<p>Колекція метричних книг Відділу РАЦС</p> <p>Роздільнянського районного управління юстиції Одеської області (2007)</p>	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананьївського, Валегоцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Северинівського округу Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. 	<p>1891–1917/ 30/ 6 алфавітів</p>	<p>вул. Пироговська, 29</p>

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 918 Колекція метричних книг Відділу РАЦС Фрунзівського районного управління юстиції Одеської області (2007)		<ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Єдиновірного, Катаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. <p>Парафії: <i>Ананьївська, Анастасіївська, Антоново-Кодинцевська, Баранівська, Бицилівська (Бицилівська), Бирносівська, Сгорівська, Сремійвська, Іллінська, Ісайвська, Кондратівська, Курісовопокровська, Куртівська, Маринівська, Ново-Заградівська, Плоскієвська, Понятівська, Роздільнянська, Богорождественська, Чернокутська.</i></p> <p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Ананьївського, Валегодулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананьївський повіт Херсонської губернії. Благочиніє Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. Благочиніє Дубосарського, Єдиновірного, Катаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Балтського округу Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Анастасіївська, Антоно-Кодинцевська (Кодинцевська, Колмолгорська), Бирзульська, Бірносівська</i></p>	1891–1914/ 27/ 9 алфавітів	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 919	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Ширяївського районного управління юстиції Одеської області (2007)	<p>(Бирносівська), Богороджественська (Сиротинська), Гросулівська (Богословська), Гидеримська, Гіржієвська (Гіржевська, Гіржієвська), Гор'євська, Велико-Заблюцька, Завадовська (Заводівська), Затишанська, Захар'ївська, Йосипівська, Катаржинська, Кондратівська (Велико Кондратівська), Кохавська (Коховська, Каховська), Коханівська, Кошарська, Краснопільська (Пономарівська), Криничківська, Марківська (Коровинська), Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Ново-Заградівська Миколаївська (Жидовська), Ново-Заградівська (Визирська), Ново-Петрівська (Савицька), Новоселівська, Олександрівська, Плосківська, Покровська, Понорська (Качурівська), Понятівська, Реймарівська, Соше-Острівська, Чорнокутська.</p> <p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананьївського, Валегоцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананьївський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Ровенського округу Херсонської єпархії; Єлисаветградський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Маяцького, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Єдиновірного, Кагаржинського округу Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. 	1880–1919/ 63/ 12 алфавітів	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 922	Колекція метричних книг Відділу РАЦС Миколайівського районного управління юстиції Одеської області (2010)	<ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Широкийського округу Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. <p>Подільська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Балтського округу Подільської єпархії; Балтський повіт Подільської губернії. <p>Парафії: <i>Адріанівська (Адріанівська), Ананівська (Стрюківська), Анастасійська, Антоно-Кодинцевська (Кодинцевська, Колмогорська), Богороджественська (Сиротинська), Брашеванівська, Валегоцулівська, Василівська (Малігонівська), Гиржівська (Гіржевська, Гіржівська), Гор'євська, Гросулівська (Богословська), Демидівська, Євгенівська, Завадовська (Заводівська), Заградівська, Захар'ївська, Катаржинська, Кохавська (Каховська), Коханівська, Криничківська, Липецька, Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Маяківська, Мігейська, Миколайівська (Ганська), Новоселівська, Ново-Петрівська, Олександрівська (Арнаутська), Олександрівська (Чуйківська), Першиорська, Петроверівська, Плосківська, Покровська, Помятівська, Ражевська, Степанівська (Шираївська), Троїцька, Чернокутська</i></p> <p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> Благочиніє Валегоцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананівський повіт Херсонської губернії. 	1882, 1890–1918/ 18	вул. Пироговська, 29

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
		<ul style="list-style-type: none"> • Благочинні Ровенського округу Херсонської єпархії; Єлисаветградський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Єдиновірного, Катаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. • Благочинні Висунського, Широківського округів Херсонської єпархії; Херсонський повіт Херсонської губернії. <p>Парафії: <i>Адріанівська (Адріанівська), Ананьївська (Стрюківська), Анастасіївська, Богородественська (Сиротинська), Брашіванівська, Бузинівська, Велико-Заблоцька, Володимирівська, Валеогоулівська, Завадовська (Заводівська), Євгенівська, Златоустопольська, Ісаївська (Ровенський, Мостовський округи), Кіндратівська (Велико Кіндратівська), Краснопільська, Куликовопольська, Мало-Буялицька (Аджалицька), Мар'янівська, Мар'яно-Чогодарівська, Миколаївська, Миколаївська (Ганська), Миколаївська (Жидівська), Миколаївська Друга, Ново-Заградівська (Визирська), Ново-Покровська (Сахарівська), Ново-Петрівська (Савицька), Ново-Петрівська, Олександрівська (Сичавська), Покровська, Понорська (Качурівська), Понятівська, Раснопільська (Гіжицька), Романівська.</i></p>		

Продовження Додатка 1

1	2	3	4	5
Ф. 927	Колекція метричних книг Відділу ДРАЦС Красноокнянського районного управління юстиції Одеської області (2011)	<p>Херсонська духовна консисторія:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Благочиніє Ананьєвського, Валегуцулівського, Мостовського округів Херсонської єпархії; Ананьєвський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Очаківського, Северинівського округів Херсонської єпархії; Одеський повіт Херсонської губернії. • Благочиніє Дубосарського, Катаржинського округів Херсонської єпархії; Тираспольський повіт Херсонської губернії. <p>Парафії: Антоно-Кодинцевська (Кодинцевська, Колмогоровська), Бірносівська (Бирносівська), Бірзульська, Валегоцулівська, Василівська (Малігонівська), Велико-Буялицька (Кошківська), Велико-Заблоцька, Гандрабурзька, Григорівська (Зиминівська), Гор'ївська, Гидеримська, Заводовська (Заводівська), Захар'ївська, Златоустопольська, Ісайська, Катаржинська, Косівська, Кохавська (Коховська, Каховська), Коханівська, Мало-Буялицька (Аджалицька), Мар'яно-Чогодарівська (Греківська), Миколаївська (Жидівська), Ново-Петрівська (Савицька), Ново-Покровська (Сахарівська), Окнянська, Перширська (Переширська), Ранжевська, Раснопільська (Гіжицька), Реймарівська, Романівська, Соше-Острівська, Ставрівська, Троїцька (Свято-Троїцька, Волконська), Широківська.</p>	1892–1918/ 11	вул. Пироговська, 29

Укладач: О.В. Мартиненко

Додаток 2

Перелік публікацій про метричні книги Державного архіву Одеської області

Державний архів Одеської області:

Набока О. М. Метричні книги фонду Херсонської духовної консисторії // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області. – № 1. – 1997. – С. 67–69.

Фонды Государственного архива Одесской области. Указатель. Часть 1. Досоветский период / Авт. и сост. *В. Ю. Алексеева*. – Одесса, 2000. – 224 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. III).

Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви / Авт.-сост.: *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко*. – Часть I. 1800–1831. – Одесса, 2000. – 364 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. II).

Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. – Часть II. 1834–1852 / Авт.-сост. *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко*. – Одесса, 2002. – 372 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. VIII).

Евреи Одессы и юга Украины: история в документах. – Кн. 1 (кон. XVIII – нач. XX вв.) / Авт. сост. *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова* – Одеса, 2002. – 300 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. VII).

Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. – Часть III. 1853–1874 / Авт.-сост.: *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко*. – Одесса, 2004 – 237 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XI).

Белоусова Л. Г., Харковенко В. В. Метрические книги Херсонской губернии и греческой Одесской Свято-Троицкой церкви в фонде Херсонской духовной консистории (ГАОО) // Генеалогический вестник. – Одесса, 2004. – Вып. 19. – С. 74–78.

Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. – Часть IV. 1875–1891 / Авт.-сост.: *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко* – Одесса, 2005. – 332 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XII).

Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. – Часть V. 1892–1906 / Авт.-сост.: *Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко* – Одесса, 2005 – 242 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XV).

Λίλια Μπελοουσοβα. Το γένος των Πετροκοκκίνων: περίοδος της Οδησσοῦ 19ο. – *αρχές 20ο αιώνα.* – Χίος, 2007 – 390 σ. / *Білоусова Л. Г.* Родина Петрокіно: одеський період. ХІХ – початок ХХ ст. – Хіос, 2007. – 390 с. (грецькою мовою) [книга присвячена історії одеської купецької родини хіоського походження Петрокіно, що здійснила значний внесок у економічне та соціокультурне життя міста Одеси, Причорноморського регіону та Російської імперії. У виданні широко представлені матеріали Одеської грецької Свято-Троїцької церкви].

Реєстр фондів Державного архіву Одеської області. Дорадянський період / Авт. упор. В. Ю. Алексеева-Витте. – Одеса, 2008. – 296 с. (Праці Державного архіву Одеської області. – Т. XXIII).

Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть VI. 1907 – 1920 / Госархив Одесской обл., Одесский филиал Греческого Фонда Культуры; Авт. – сост. Л. Г. Белоусова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, А. Е. Бух; Науч. ред. Л. Г. Белоусова. Одесса: РА “ART VISION”, 2009. – 344 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXVII).

Желясков С. А., Левченко В. В. Метричні книги Олександрівської церкви Імператорського Новоросійського університету як історично джерело: статистичне, джерелознавче та історично-демографічне дослідження // Записки історичного факультету. – Одеса, 2010. – Вип. 21. – С. 212–219.

Желясков С. А., Левченко В. А. Метрические книги Александровской церкви Новороссийского университета как источник биографических исследований его профессорско-преподавательского состава // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. – Вып. 11. – Одесса, 2011. – С. 22–34.

Желясков С. А. Вознесенская мещанская церковь города Одессы: историческая справка // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса, 2011. – С. 98–100.

Желясков С. А., Левченко В. В. М. К. Павловский – настоятель церкви во имя Св. Александра Невского // Воронцовский сборник. – Вып. V. – Одесса, 2012. – С. 53–60.

Желясков С. А., Левченко В. В., Левченко Г. С. История храмов во имя святого Александра Невского в Одессе // Вестник Александровской лавры. – № 7–8 (75–76). – Санкт-Петербург, 2012. – С. 8–9.

Желясков С. А., Левченко В. В. Метричні книги в системі інформаційно-документальної комунікації (за матеріалами Державного архіву Одеської області) // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві. – Київ, 2013. – С. 12–14.

Белоусова Л. Г. Євангелічно-лютеранські парафії м. Одеси, німецьких поселень Херсонської, Бессарабської, Катеринославської і Таврійської губерній; євангелічно-реформатські парафії м. Одеси та с. Нейдорф (Карманове) Тираспольського повіту Херсонської губернії. 1897–1917. Опис № 1: покажчик до справ // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – С. 193–273.

Белоусова Л. Г. Метричні книги римо-католицької церкви німецької колонії Мангейм. Фонд 628, опис 1, справа 2: актові записи про шлюб, 1814–1847 // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – С. 274–321.

Белоусова Л. Г. Одесская Греческая Свято-Троицкая церковь: история и документальное наследие // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса: Прес-кур'єр 2011. – С. 101–115.

Белоусова Л. Г. Генеалогические исследования в Государственном архиве Одесской области: опыт и перспективы // Генеалогія. Збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім “Простір”, 2013. – Випуск 1. – С. 7–25.

Белоусова Л. Одесская Греческая Свято-Троицкая церковь: история в лицах // Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836. – Одесса: Удача, 2014. – С. 7–26. – (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

Белоусова Л. Метрические книги Одесской греческой Свято-Троицкой церкви (1799–1920 гг.), хранящиеся в Государственном архиве Одесской области (Фонд 37, Херсонская духовная консистория) // Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836. – Одесса: Удача, 2014. – С. 532–533. – (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

Белоусова Л. Г., Мартыненко А. В. Священно- и церковнослужители Одесской греческой Свято-Троицкой церкви (1799–1920 гг.) // Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836. – Одесса: Удача, 2014. – С. 534–538. – (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

Белоусова Л. Г. Варианты написания некоторых фамилий и имен в метрических книгах Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви // Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836. – Одесса: Удача, 2014. – С. 539–542. – (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1926 / Кол авт.-упор. *Л. Г. Білоусова, О. М. Набока, С. М. Герасимова, О. В. Мартиненко, С. А. Желясков, Г. М. Паніван, О. Г. Гейтан, О. А. Корецька, Л. П. Бубликова, С. Є. Березін, Д. А. Давтян.* Ред. *Л. Г. Білоусова.* – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – 407 с. (Праці Державного архіву Одеської області. – Т. XXXIII).

Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836 / Госархив Одесской обл., Одесский филиал Греческого Фонда Культуры; Авт.-сост.: *Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова;* Науч. ред. *Л. Г. Белоусова;* Техн ред. *С. Е. Березин.* – Одесса: Удача, 2014. – 552 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

Дослідники:

Дивный И. В. Страницы военного некрополя старой Одессы. Биографический справочник. – Киев, 1996. – 216 с.

Дивный И. В. Страницы военного некрополя старой Одессы. Биографический справочник. Книга вторая – Киев, 2000. – 186 с.

Дивный И. В. Страницы военного некрополя старой Одессы. Биографический справочник. Книга третья – Киев, 2001. – 32 с.

Лиценбергер О. А. Римско-католическая церковь в России. – Саратов, 2001. – 384 с.

Калмакан Н. А. Малобуялыкские греки. 200 лет на Одессине. – Кн. 1–3. – Одесса, 2002–2009.

Князева Е. Е. Лютеранские церкви и приходы на Украине XVIII–XX ст. – СПб, 2003. – 344 с.

Давтян Д. А. История Храма Св. Григория Просветителя Армянской Апостольской церкви в Одессе. – Одесса, 2004. – 108 с.

Арутюнова И. В., Головань В. И., Панасенко Н. А, Перлов Т. И., Шува-лов Р. А. Список памятников истории и искусства (могил) на 2-ом городском кладбище, включенных в реестр памятников решениями Одесского облисполкома за №№ 381 от 27.07.71 г., 652 от 25.13.84, 23.08.91. – Одеса, 2008. – 160 с.

Фонд Херсонської духовної консисторії: відомості про метричні записи 1780–1812 років / Державний архів Одеської області // Авт.-упор.: А. В. Пивовар, М. В. Ковтун. – К., 2008. – 312 с.

Розвиток православ'я на Півдні України. Кінець XVIII – початок XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії. Бібліографічний покажчик / Авт.-упор.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. – Одеса, 2010. – 440 с., іл.

¹ В описах клірові зведення можуть зазначатися як “Відомості про церкви і послужні списки духовенства”, “Формулярні списки про церкви та їх священнослужителів” та ін.

² Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 4, спр. 140 (1850–1870-і рр.); 198 (1870–1875); 219 (1897).

³ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 4, спр. 233.

⁴ Надходження метричних книг з території у межах сучасної Одеської області.

⁵ Див. також оп. 3, 13 (Покровська церква).

⁶ Фонд Херсонської духовної консисторії: відомості про метричні записи 1780–1812 років / Державний архів Одеської області // Авт.-упор.: А. В. Пивовар, М. В. Ковтун. – К.: Академперіодика, 2008. – 312 с.

⁷ Законы о состояниях (Св.. Зак. , т. IX). / Сост. А. М. Нюренберг – М., 1894. – XII+464с.

⁸ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 3, спр. 288, арк. 72, а/з № 65.

⁹ Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Часть I (изд. 2-е, дополн.). 1799–1831, 1836 / Госархив Одесской обл., Одесский филиал Греческого Фонда Культуры; Авт.-сост.: Л. Г. Белоусова, С. Е. Березин, Т. Е. Волкова, В. В. Харковенко, Г. Л. Малинова, А. В. Мартыненко, А. М. Паниван, М. Г. Батурина, С. Н. Герасимова; Науч. ред. Л. Г. Белоусова; Техн ред. С. Е. Березин. – Одесса: Удача, 2014. – 552 с. (Труды Государственного архива Одесской области. – Т. XXXVIII).

¹⁰ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 144, а/з № 87.

¹¹ Там же, ф. 37, оп. 13, спр. 623 , а/з № 37.

¹² Там же, ф. 37, оп. 13, спр. 1356, а/з 14.

¹³ Там же, ф. 37, оп. 13, спр. 513, а/з № 8.

¹⁴ Звертаємо увагу на те, що назви обох Покровських церков (тієї, що існувала з 1798 року, і тієї, що була збудована у 1890-х роках) повністю збігалися.

- ¹⁵ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13 в, спр. 3, арк. 4 зв.–5, а/з № 53.
- ¹⁶ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 1173, арк. 1 зв.–2.
- ¹⁷ Там само, ф. 37, оп. 13 в, спр. 3.
- ¹⁸ Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1926 / Кол. авт.-упор. Л. Г. Білоусова, О. М. Набока, С. М. Герасимова, О. В. Мартиненко, С. А. Желясков, Г. М. Паніван, О. Г. Гейтан, О. А. Корецька, Л. П. Бубликова, С. Є. Березін, Д. А. Давтян. Ред. Л. Г. Білоусова. – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – 407 с. (Праці Державного архіву Одеської області. Т. XXXIII).
- ¹⁹ Історична довідка подана за виданням: *Линценберг О. А.* Римско-католическая церковь в России. История и правовое положение. – Саратов, 2001. – С. 348–353.
- ²⁰ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1893 г. – Одесса, 1892. – С. 86–87.
- ²¹ Попередня назва Фонд 628 – “Правління римо-католицької церкви Св. Петра у м. Одесі” – є неправильною і зміненою у 2011 р. на цю назву.
- ²² Державний архів Одеської області. Анотований реєстр описів. Фонди дорядянського періоду / авт.-упор. В. Ю. Алексеева-Вітте // Праці Державного архіву Одеської області. – Том. XXII. – Одеса: Астропринт, 2008. – С. 182–184.
- ²³ *Білоусова Л. Г.* Метричні книги римо-католицької церкви німецької колонії Мангейм. Фонд 628, опис 1, справа 2: актові записи про шлюб, 1814–1847 // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – С. 274–321.
- ²⁴ Karl Stumpp. Die Auswanderung aus Deutschland nach Russland in den Jahren 1763 bis 1862. – Germany, 1991. – 85.
- ²⁵ Государственный архив Саратовской области. Аннотированная опись дел фонда № 1166 “Херсонская римско-католическая духовная консистория”. – Саратов, 2007 // saratov.rusarchives.ru/gaso_usl.html (2015).
- ²⁶ *Князева Е. Е.* Лютеранские церкви и приходы на Украине. XVIII–XX вв. – С.-Петербург, 2003. – С. 209–211: Церковь Св. Павла. Одесса. – Одесса–Мюнхен, 2010. – С. 12.
- ²⁷ *Білоусова Л. Г.* Євангелічно-лютеранські парафії м. Одеси, німецьких поселень Херсонської, Бессарабської, Катеринославської і Таврійської губерній; євангелічно-реформатські парафії м. Одеси та с. Нейдорф (Карманове) Тираспольського повіту Херсонської губернії. 1897–1917. Опис № 1: покажчик до справ // Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Випуск 1. 1797–1939. – Одеса: Прес-кур'єр, 2011. – С. 193–273.
- ²⁸ *Давтян Д. А.* История Храма Св. Григория Просветителя Армянской Апостольской церкви в Одессе. – Одесса, 2004. – 108 с.
- ²⁹ Держархів Одеської обл., ф. 39, оп. 4, спр. 7, а/з № 1239.
- ³⁰ Там само, ф. 39, оп. 5, спр. 75, а/з № 421.
- ³¹ Там само, спр. 355, а/з № 1447.
- ³² Там само, спр. 71, а/з № 883.
- ³³ Там само, спр. 79, а/з № 1698.
- ³⁴ Там само, спр. 83, а/з № 1694.
- ³⁵ Там само, спр. 75, а/з № 1594.

Поданы сведения о фондах Государственного архива Одесской области, в которых хранятся метрические книги религиозных учреждений и объединений разных вероисповеданий: православного, римо-католического, евангельско-лютеранского, реформатского, иудейского, мусульманского, евангельско-баптистского, старообряднического, меннонитского и др. Показано разнообразие и разновидность церковных книг, их делопроизводственные особенности, состояние разработки справочного аппарата и введения в научное обращение как ценных источников для исследования миграционных процессов и истории этнических общин на Юге Украины.

Ключевые слова: актовые записи; баптисты; вероисповедания; этнические общины; иудеи; консистория; лютеране; миграции; меннониты; мусульмане; метрические книги; православные; протестанты; реформаты; римо-католики; сектанты; старообрядцы; фонды.

The article contains information about the collections the State Archives of Odessa Region, where are kept metrical books of religious institutions and of associations of different confessions: Orthodox, Roman Catholic, Evangelical Lutheran, Reformed, Jewish, Muslim, Evangelical Baptist, Old Believer, Mennonite, etc. . There is showing diversity of religious books, their record keeping features, state of development of reference system and introduction into scientific circulation as valuable sources for the study of migration history and ethnic communities in the South of Ukraine. Article amended list of collections received by the State Archives from the District and city departments of Registry Office of Odessa Region, and a list of publications on the topic.

Key words: the record; the Baptists; the religion; the ethnic communities; the Jews; the Consistory; the Lutherans; the migration; the Mennonites; the Muslims; the metric books; the Orthodox, the Protestant; the Reformed; the Roman Catholics; the sects; the Old Believers; the collections.

УДК 930.253:94(477)

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

**КІНОДОКУМЕНТИ З КОЛЕКЦІЇ ХОРЕОГРАФА
І КІНЕМАТОГРАФІСТА ВАСИЛЯ АВРАМЕНКА –
ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

Розглянуто інформативні можливості кінодокументів з колекції В. Авраменка, що зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного, для дослідження громадсько-політичного, соціально-економічного, культурного і релігійного життя зарубіжного українства.

Ключові слова: кінодокументи; діаспора; В. Авраменко; Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного.

Прикметною ознакою сьогодення є посилення інтересу до історії української діаспори, дослідження якої сформувало вже самостійний науковий напрям – так зване діаспорознавство¹. Важливими джерелами, які не тільки сприяють розумінню і всебічному вивченню феномена зарубіжного українства, але й значно доповнюють відомості про склад і зміст архівної україніки, є аудіовізуальні документи Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного). З-поміж них вирізняються кінодокументи з колекції українського хореографа і кінематографіста В. Авраменка (1895–1981), якого вважають одним із визначних представників української еміграції.

Відомий, насамперед, як балетмейстер і виконавець українського народного танцю, В. Авраменко за межами Батьківщини був знаний також як “режисер і менеджер української кіноіндустрії”. За словами дослідниці творчості митця Л. Корсун, для історії культури української діаспори кінодіяльність В. Авраменка важлива тим, що він і в цій галузі став піонером². Досить згадати екранізовані ним перші опери “Наталка Полтавка” (1936) і “Запорожець за Дунаєм” (1939)³. Для національної культури в цілому неоціненним є фільмування постановок його танців – сольних, групових, масових, його сценографії, участь його самого як танцюриста та виступи талановитих аматорів з українських громад США та Канади. Документальна стрічка В. Авраменка “Тріумф українського танку” (1954) мала величезний успіх в Америці й Європі.

* Ємельянова Тетяна Олександрівна – кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Детальніше про цей фільм йтиметься далі, наразі ж нагадаємо, що у повоєнні роки В. Авраменко разом зі своїми колегами Я. Кулиничем та І. Проциком організовує кінозйомки, які, з одного боку, представляють нині справжній літопис громадсько-політичного, соціально-економічного, культурного і релігійного життя української громади, з іншого – слугують засобом збереження і вияву національної ідентичності. Вочевидь, до цього слід долучити і цілковите усвідомлення В. Авраменком величезної ролі діаспорного кіно у формуванні й збереженні “комунікаційного діалогу” між діаспорою та історичною батьківщиною.

З цих міркувань вважаємо за необхідне здійснити огляд кінодокументів з колекції В. Авраменка, що зберігаються у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, в сенсі розуміння їх змістовної цінності. Така потреба продиктована бажанням збагатити діаспорні студії нетрадиційними контекстами маловідомих вимірів життя української громади.

Вдаючись до історичного екскурсу, слід згадати, що до ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного кінодокументи надійшли в 1995 р. з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського НАН України в кількості 53 рулонів 16-мм плівки та 2 рулонів 8-мм плівки як частина “кіноархіву” митця*. У результаті проведеної експертизи цінності документів на постійне зберігання було відібрано 51 рулон; 2 рулони, один із яких на 8-мм кіноплівці, не підлягали постійному зберіганню через незадовільний технічний стан**.

Після технічного опрацювання рулони кіноплівки були об’єднані й змонтовані за тематикою, хронологічною послідовністю, регіональними та іншими ознаками. 24 одиниці взяті на облік, до них складено довідковий апарат.

Введення цих джерел до науково-інформаційного вжитку стало можливим завдяки їх розміщенню в анотованих каталогах кінодокументів, оприлюднених, зокрема, на сайті ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Однак 13 кінодокументів із вказаної колекції через хронологічну невизначеність не потрапили до довідників взагалі або ж були подані у розширених (приблизних) хронологічних межах. Крім того, самі анотації кінодокументів не були позбавлені помилок і неточнос-

* 1994 р до архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського НАН України із США було передано масив документів В. Авраменка, у складі якого з-поміж звернень і відозв, листування і фотографій знаходилися й згадувані рулони кіноплівки, які вже за рік були передані до ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного відповідно до профілю архіву та характерних ознак складу документів установи.

** На технічний стан кінодокументів суттєво вплинув той факт, що вони надавалися Авраменком як застава під грошові позики, багаторазово використовувалися, копіювалися неналежним чином. Сам же митець виступав т. зв. дистриб’ютором: возив із собою кінопроектор, екран, кіноплівки і сам показував їх.

тей. Ця обставина пояснюється тим, що брак описової супровідної документації до кінозйомок й обмежені відтворювальні можливості тодішньої архівної техніки (неможливість прослуховування фонограм) не дозволили провести повноцінний джерелознавчий аналіз кінодокументів, їх атрибуцію та розшифровку, що, безумовно, позначилося і на якості архівних пошукових засобів до цих документів.

Лише через десять років, у 2009 р., співробітниками ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного було проведено повторне дослідження всієї колекції кінодокументів, у ході якого уточнено або вперше атрибутовано дати окремих кінозйомок, вдалося розшифрувати зафільмовані події, об'єкти (у т. ч. персоналії), здійснено ремонтування окремих кіносюжетів. За підсумками проведеної роботи було удосконалено довідковий апарат до кінодокументів та оприлюднено на сайті архіву “Перелік кінодокументів із фонду українського хореографа В. Авраменка, що не ввійшли до анотованих каталогів”.

Отже, сформована колекція кінодокументів вміщує 8 документальних і 1 музичний фільм, решту складають окремі кіносюжети та їх збірники, що охоплюють проміжок часу майже в півстоліття, який збігається фактично з “діаспорним” періодом життя В. Авраменка (1926–1981). Щодо мовної характеристики документів, то 8 із них створені українською мовою, 3 – англійською, 1 – чеською, 1 – італійською, решта – німі. Цю колекцію можливо характеризувати як компактну за обсягом, але достатньо інформативно насичену. Кіноджерела далеко не рівнозначні за своїм походженням, достовірністю, хронологічним діапазоном та географією відтворених подій. Умовно ці кінодокументи можна поділити на дві групи. Першу групу представляють джерела, загальне тематичне спрямування яких стосується світової історії та історії материкової України. Тоді як до другої належать документи, що висвітлюють різні аспекти історії українців за межами їх історичної батьківщини – в Австралії, Бразилії, Ізраїлі, Італії, Канаді та США. Причому останні дві країни виступають місцем зйомок у переважній більшості кінодокументів із відображенням більш детальної географії розселення українців (округ Вашингтон, штати Іллінойс, Коннектикут, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Міннесота, Меріленд, Огайо, Оклахома, Пенсильванія, Філадельфія США)*, що й не дивно, оскільки саме в Канаді і США осів в еміграції В. Авраменко.

Слід відзначити, що українці, розпорошені долею по різних країнах світу, мусли гуртуватися задля збереження себе як частини українського етносу. Цьому сприяла діяльність створених діаспорою численних

* Згідно з інформацією дослідницького центру з питань вивчення української діаспори у США, який діє при Науковому товаристві імені Тараса Шевченка у Нью-Йорку, вказані штати продовжують залишатися осередками проживання найчисельніших груп етнічних українців.

громадсько-політичних, релігійних, культурно-освітніх, спортивних, професійних інституцій, а також фінансових установ – кас взаємодопомоги, банків і страхових товариств.

До перших кінофіксацій організаційної сітки українського життя належить сюжет 1934 р. про відділення Українського народного союзу (УНС) в Нью-Йорку, у якому, зокрема, показано одного з керівників організації Д. Капітулу⁴.

Наступні два кіносюжети, датовані 1934–1936 рр., містять інформацію про такі організації, як “Українська народна поміч” (УНП) з осередком у м. Піттсбурзі (штат Пенсильванія) та Український братський союз з осередком у м. Скрентоні (штат Пенсильванія). У кадрах кінохроніки – голова УНП М. Марків, фінансовий секретар В. Шабатур, адвокат союзу В. Онишків. Показано річне засідання Головної ради Українського братського союзу за участю його голови М. Січинського, С. Корпана, Т. Миника, Я. Чижа; друкування часописів “Нове слово” та “Народна воля”⁵.

Штрихів до висвітлення громадського життя діаспори додає інформація з кіносюжету за 1975 р. про урочисте відкриття спільного дому США – УККА* в м. Нью-Йорку⁶.

Що стосується українських організацій у Канаді, то найбільше таких фрагментарних свідчень міститься в кінофільмі [“Українська діаспора в Торонто”] (1969)**. У ньому відображено діяльність торонтських осередків Українського Народного Дому, відділу КУК, Українського відділу Королівського канадського легіону, Українського Національного Об’єднання (УНО) в Канаді; головної управи Української стрілецької громади, головної управи Ліги Визволення України, президії Світового українського визвольного фронту (СУВФ). Також маємо тут Український культурний центр на вул. Кристі, в якому розміщено Український дім молоді, школу українознавства, осередок СУМ; крамниці “Арка” і “Плаї” Української молодіжної асоціації Канади “Пласт”. У кінопортретній галереї – І. Дрогомирецький, К. Мазуренко, Р. Малащук, М. Коваль, В. Шимко та ін⁷.

У групі документів наявні кіносюжети, що зафіксували: засідання головної управи Канадського наукового товариства імені Т. Шевченка під головуванням очільника управи Б. Стебельського (Торонто, 1975), засідання Української канадської фундації ім. Т. Шевченка за участю президента фундації, доктора І. Глинка, отця митрата В. Кушніра (Нью-Йорк, 1975)⁸.

* У 1975 р. адміністрацію США перенесено з Філадельфії до Нью-Йорка.

** При відсутності авторської назви кінодокумента подано назву, взяту в квадратні дужки, під якою цей кінодокумент, виходячи з його змісту, описано в ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Багаторічні зусилля і прагнення до об'єднання українців для захисту своїх прав і поширення інформації про Україну та українство в цілому світі увінчалися створенням Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) в 1967 р. у м. Нью-Йорку. Вже за п'ять років потому, 1–4 грудня 1973 р., у м. Торонто відбувся II Конгрес СКВУ, перебіг якого зафіксовано в кінофільмі “Живи Україно”^{*}.

Як засвідчують кінокадри, урочисте відкриття Конгресу проходило в приміщенні готелю Four Seasons – Sheraton Hotel. Там виголосили промови: 2-й президент СКВУ Й. Лисогір, 3-й президент СКВУ А. Мельник, митрополит Максим Германюк (УГКЦ), представники Української центральної репрезентації Аргентини Василь Костюк та Координаційного комітету Українських організацій Бразилії М. Гец. Серед учасників Конгресу – митрополит Мстислав Скрипник (УПЦ), президент УККА, професор Лев Добрянський, редактор двотижневика при УККА “The Ukrainian Bulletin”, доктор Володимир Душник, прем'єр-міністр Карпатської України (березень 1939 р.) Ю. Ревай і генерал О. Удовиченко, професор, президент СКВУ (1983–1988) П. Саварин, очільник Комісії людських прав СКВУ, сенатор П. Юзик, єпископ І. Борецький (УГКЦ), В. Авраменко, голова відділу КУК у м. Торонто П. Глібович та ін.

3 листопада 1973 р. у цьому ж готелі відбувся святковий бенкет. А вже наступного дня, 4 листопада, в найбільшій залі м. Торонто – Maple Leaf Gardens, пройшла маніфестація, в ході якої були влаштовані: урочисте запалення смолоскипа і хода членів молодіжних організацій; соборний молебен, який відправили ієрархи українських церков, а після з проповіддю виступив митрополит Вінніпезький УГКЦ Максим Германюк. Свої промови виголосили: 1-й заступник президента СКВУ М. Плав'юк, колишній прем'єр-міністр Канади Джон Діфенбекер, президент УНР в екзилі М. Лівицький, голова Проводу ОУН (б) Я. Стецько. В рамках заходу відбувся концерт за участю оркестру СУМ “Батурин” (диригент В. Кардаш), Капели бандуристів ім. Т. Шевченка (диригент Г. Китастих), танцювального ансамблю молодіжних організацій ОДУЗМ і МУНО, жіночого хору “Діброва” та чоловічого хору “Прометей”.

Нагадаємо, що в Конгресі брали участь представники Комітету українців Канади (КУК), який у свою чергу був членом СКВУ і координував діяльність українських громадських організацій у Канаді. Тому для дослідників представлятиме інтерес кіносюжет, у якому йдеться, хоч і фрагментарно, про XI конгрес КУКу в м. Вінніпезі (1974)⁹.

У своєму прагненні зберегти національну самобутність та етнічну ідентичність громада української північноамериканської діаспори при-

^{*} Фільм створено 1975 р. на кіностудії Української танцювальної академії В. Авраменка зусиллями кінооператорів Б. Солука і П. Шелеп'юка, а також Я. Кулинич, який змонтував відзнятий матеріал.

діляла значну увагу розвитку системи власних засобів масової інформації, провідна роль серед яких беззаперечно належала пресі.

Крім вищезгаданих часописів “Нове слово” та “Народна воля”, маємо кіносвідчення видання у 1934 р. у м. Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі, США) газети “Свобода” – найпопулярнішої щоденної україномовної газети на американському континенті, офіційного органу УНС¹⁰.

Низка кіносюжетів інформує про діаспорну пресу в Канаді. Наприклад, показано випуск щотижневика “Канадійський фермер” (м. Вінніпег, 1958–1966), газети “Нові дні”, незалежного щотижневика “Вільне слово”; часопису українського консервативно-монархічного (гетьманського) руху “Батьківщина”. Відзнято засідання редакційної колегії суспільно-політичного тижневика “Гомін України” за участю головного редактора В. Солонинки, а також Б. Стебельського й А. Бандери¹¹. Як бачимо, всі сюжети, за винятком першого, відзняті в м. Торонто 1969 р., що й не дивно, адже саме це місто є найважливішим українським видавничим центром Канади¹².

З числа часописів релігійного спрямування маємо назвати одне з найкращих видань українських католиків у Канаді – щотижневик “Наша мета”. Так, в одному з кіносюжетів показано друк газети в типографії у м. Торонто, головного редактора часопису, отця митрата П. Хомина та співредактора, українського письменника і журналіста Ю. Тарновича (*псевд.* Юліан Бескид)¹³.

Дещо інакшою є ситуація з радіомовленням як важливим джерелом задоволення інформативних та духовних потреб української громади. В колекції знаходимо лише два кіносюжети, з яких дізнаємося про транслювання щоденних україномовних радіопередач у містах Баффало (штат Нью-Йорк) й Торонто¹⁴. Ведучими радіопередач були їх засновники: першої – В. Шараван, другої – “Пісня України” – П. Наумчук.

Слід відзначити, що переважна більшість кінодокументів із колекції репрезентує різні аспекти, пов’язані з церквою, довкола якої здебільшого формувалося життя української громади в діаспорі.

Перші такі відомості вже трапляються в кіносюжетах за 1934 р., один з яких присвячений 10-ій річниці заснування Кафедрального собору св. Володимира Великого у м. Стемфордді (штат Коннектикут), другий – інформує про діяльність у Філадельфії (США) Союзу українців католиків “Провидіння”¹⁵.

У наступних кіноджерелах, датованих 1950–1970-ми рр., знаходимо відомості про урочисті заходи, організовані українськими католицькими і православними парафіями у США і Канаді з нагоди храмових свят; про діяльність Української католицької семінарії св. Йосафата в м. Вашингтоні; бачимо українських вірян серед тих, хто зустрів Папу Римського Іоанна Павла II під час його першої подорожі до США в 1979 р.¹⁶

Особливо цінними і цікавими з погляду історії Української греко-католицької церкви та її ролі в мобілізації українського релігійного національного життя в світі є кінодокументи про кардинала Йосипа Сліпого, чия харизматична постать стала свого роду “етнархом для українців, які бачили в ньому не тільки Главу Церкви, не тільки духовного батька, але теж і провідника народу”¹⁷.

Вперше відомості про Йосипа Сліпого зустрічаємо у кінокадрах, зафільмованих у березні 1963 р.* із Собору св. Петра в Римі (вже за місяць після прибуття кардинала до Італії після звільнення із заслання в СРСР): бачимо Йосипа Сліпого поруч з Папою Римським Іоанном XXIII (ймовірно, під час другої сесії II Ватиканського Вселенського Собору)¹⁸.

У наступному кіносюжеті, що привертає нашу увагу, відображено важливу подію, яка сталася 25 лютого 1965 р. Під час урочистої Папської літургії у Соборі св. Петра відбувся Чин поставлення кардиналів, у числі яких був і Йосип Сліпий** Серед присутніх на торжествах на честь кардинала – українські владика: єпископ Іов Борецький, архієпископ Гавриїл Букатко, митрополит Максим Германюк¹⁹.

У цій групі джерел слід виокремити кінодокументи про пастирські відвідини Канади у 1968 р. Йосипом Сліпим, який дбав не тільки про розбудову УГКЦ, але й про організацію діаспорного життя українців взагалі. Йдеться про кінофільм “Патріярх Йосиф”, кіносюжети “Кардинал Йосип Сліпий у Вінніпезі”*** та “Перебування Йосипа Сліпого в Едмонтоні”²⁰.

У кінофільмі відображено цілу низку заходів за участю Блаженнішого: відвідання резиденції глави Торонтської єпархії, мерії Торонто та парламенту провінції Онтаріо, монастирів – ордену отців студитів у Вудстоку, отців василіян у Венстоні, сестер служебниць в Анкастері, сестер місіонерок і василіянок у Квінстоні, парохії св. Духа та родини промисловця Поворозника в Гамільтоні.

У Вінніпезі Йосип Сліпий відправив літургію за участю всіх греко-католицьких єпископів з Північної Америки, а також багатьох латинських єпископів.

* Кіносюжет, імовірно, є фрагментом з фільму “Від митрополита Андрея до кардинала Йосифа” (1965), створеного кінорежисером і оператором Я. Кулиничем.

** Титул кардинала Верховному архієпископу Львівському Йосипу Сліпому надав Римський Папа Павло VI 25 січня 1965 р. під час II Ватиканського собору.

*** Кінофільм “Патріярх Йосиф” створено у 1968 р. на кіностудії Я. Кулинича (Нью-Йорк, США) на замовлення єпископа Торонтського УГКЦ І. Борецького. Кіносюжет “Кардинал Йосип Сліпий у Вінніпезі” з високою долею ймовірності є одним із незакінчених документальних фільмів Української кіностудії В. Авраменка.

Неабияку цінність кінодокументи мають у спробах реконструювання повсякденного життя української діаспори. Уважно переглядаючи кінокадри, спостерігаємо ретельно зафіксовані найдрібніші факти, незнані імена, несуттєві, здавалося б, штрихи та деталі, які перебувають у самісінькому фокусі Авраменкової кінокамери, демонструючи, що для кінодокументаліста не існувало дріб'язковості або ж малозначущості у будь-якій події чи свідченні. Навпаки, все зафільмоване тільки увиразнює, конкретизує рельєфний пласт діаспорного поля і, водночас, виступає своєрідним путівником до розгортання нових тематичних напрямів у діаспорознавчих студіях.

За браком місця в межах цієї статті зацентруємо увагу лише на тих кіноджерелах, які, на наш погляд, є найпоказовішими в аспекті діаспорного повсякдення. Найбільш ранніми в цій групі документів є кіносюжети, датовані 1934 р. Так, в одному з них ідеться про святкування українцями Великодня у м. Міннеаполісі (штат Міннесота), в другому – відображено “моменти” повсякдення українських родин з м. Балтімора (штат Меріленд)²¹. До цього ж проміжку часу, 1934–1936 рр., належить кінозамальовка “Українці в Бразилії”, створена під час гастролування В. Авраменка країною²². Також буде незайвим ознайомитися з двома збірниками кіносюжетів, перший з яких належить до середини 1950-х рр., другий – хронологічно охоплює майже десятиліття (1958–1966). Обидва кінодокументи висвітлюють життя і побут української діаспори в Канаді та США (в сільській і в міській місцевостях)²³. Джерела дозволяють простежити культуру житла і особливості оздоблення житлового простору, його декорування, тим самим демонструючи рівень добробуту господарів, їх смакові уподобання, відповідність моді тощо. Асортимент крамниць і магазинів, що належали українцям (продуктових, булочних, кондитерських, магазинів делікатесів, спиртних напоїв, тютюнових виробів, українського одягу та предметів побуту, ювелірних виробів), транспортні засоби, якими користувалися люди, місця відпочинку і дозвілля позначають рівень і якість життя закордонних українців.

Варто ще раз згадати кінофільм “[Українська діаспора в Торонто]”.

І нарешті, аналізовані нами кінодокументи виступають джерелом дослідження життєвого і творчого шляху самого В. Авраменка, чия присутність так чи інакше зафільмована в подіях діаспорного буття. В цьому контексті цікавими є кінофіксації хореографічної діяльності митця, яка мала глибокий і тривалий вплив на формування сценічної української культури в діаспорі. Зокрема, наявна інформація про концерт 1931 р. у нью-йоркській Метрополітен-опері, який по праву вважається вершиною сценічного успіху В. Авраменка: кінокадри зафіксували виконання танцю “Кучугура” зведеним танцювальним колективом у складі дорослих і дітей та сольного танцю В. Авраменка²⁴. З приводу

цього концерту Генрі Бекст у “Нью-Йорк івнінг пост” (“The New York Evening Post”) від 27 квітня 1931 р. писав: “Хоч на сцені було понад 600 осіб враз з народною оркестрою, мішаним хором і 500 танцюристів, все це досягнення однієї людини. Це Василь Авраменко, без сумніву, людина виїмкової особовості, високих талантів, – можливо й геній. Йому тільки 35 років, а ось тепер як творець українського національного балету він став ідолом численної української еміграції в Америці...”²⁵.

Тут же знаходимо фрагменти з вистави “Слава Україні та Америці” у виконанні танцювального колективу В. Авраменка (Вілтон, штат Коннектикут, 1934)²⁶. Важливо також відзначити кіносюжет про організований митцем Різдвяний фестиваль українського народного танцю, музики і співу в Торонто (1951): на сцені концертного комплексу “Мессі-Холл” В. Авраменко виконав сольний танець та отримав почесні дипломи²⁷.

Маємо кіносвідчення про перебування хореографа в Ізраїлі (1971)²⁸, під час якого В. Авраменко навчав місцевих учнів-студентів українських танців, ознайомлювався з історичними та пам’ятними місцями, відвідував місцевих жителів, брав участь у хресному ході на чолі з Патріархом Єрусалиму й у богослужінні в храмі Гробу Господнього в очікуванні сходження Благодатного вогню тощо.

Цінним джерелом, що поповнює палітру оцінок творчості уславленого майстра, виступає кіносюжет про відзначення піввікового ювілею мистецької діяльності В. Авраменка²⁹: в кінокадрах відображено урочистий прийом у банкетному залі одного з готелів м. Чикаго на честь митця, якого 1976 р. “за заслуги на культурному полі для цілої української спільноти в Америці” визнано Українцем Року.

І зовсім не випадково привертає увагу вже згадуваний нами фільм В. Авраменка “Тріумф українського народного танцю”³⁰, який “став підсумковою ілюстрацією його ідейно-художніх переконань та досягнень” і, водночас, ключовим джерелом для дослідження танцювальної культури переселенців. Основну сюжетну лінію доповнюють паралельні оповіді про українську діяльність у діаспорі: фрагменти з конгресів, соборів, концертів, маніфестацій, відкриття пам’ятників тощо. За визначенням Л. Косаковської, “це – фільм-біографія і творчий щоденник його життя, представлений документальними кінокадрами знятих у різні часи танцювальних композицій...”³¹. Сам В. Авраменко говорив, що “через танок і тих танцюристів мені пощастило започаткувати фільмову індустрію, видаючи перші звукові фільми “Наталка Полтавка”, “Запорожець за Дунаєм”, “Трагедія Карпато-України...”³². Фрагменти з названих та інших кінострічок, включені до кінополотна “Тріумф українського народного танцю”, засвідчують, що звернення митця до кінематографу було продовженням його творчих пошуків та популяри-

зації українського мистецтва більш сучасними засобами, а отже, також потребувало творчої віддачі та професійної майстерності. Як бачимо з кінотворів, В. Авраменко симпатизував двом жанрам – екранізації української класики та історико-документальним фільмам (у цьому жанрі, зокрема, створено кінострічку “Підкарпатська Русь”, Kobzar Film Corporation, 1940). Тож, як на наш погляд, Авраменкова діяльність у сфері кінематографу до певної міри залишається terra incognita, а тому кінодокументи з його колекції дають можливість відкрити невідомі грані творчості та особистості митця.

Згадуючи про багатовимірну діяльність В. Авраменка, не забуваймо про його унікальний дар – бути одночасно проникливим літописцем і “прискіпливим архіваріусом” (принаймні таке поєднання талантів митця при його кочовому житті видається нам ще однією незаперечною перевагою). І тут відгалужується вже зовсім інший дослідницький інтерес, який мав би бути сфокусований на неоціненному архівному доробку В. Авраменка. Відомо, що найбільша частина архівної спадщини митця за сприяння його колишнього учня, першого українсько-канадського сенатора П. Юзика потрапила до Державного архіву Канади (Оттава). Цей факт зафіксовано в одному з кіносюжетів за 1977 р.: бачимо архівних працівників, які прибули до будинку відомого мецената, видавця і благодійника М. Коця (Нью-Йорк), де провів останні роки свого життя В. Авраменко, та з “рук” власника отримали документальний комплекс³³.

Знаємо, що вже після смерті В. Авраменка залишки його архіву той же таки М. Коць передав у Київ та Корсунь-Шевченківський історичний музей, а дещо з кінодокументів, включно з кіноапаратом тих часів, – до Канадської фундації ім. Т. Шевченка³⁴. Все це наштовхує на відповідний висновок: попри очевидну розпорошеність Авраменкової архівної спадщини, нагальна потреба її реконструкції цілком очевидна. У повній мірі це стосується окремих її сегментів, які дотепер залишаються “в тіні”, зокрема й аналізованих нами кінодокументів із зібрання ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Ці документи не тільки розширюють джерельну базу для дослідження біографії та творчості самого митця, але й містять величезний обсяг відомостей для історичних та культурологічних студій різних вимірів життя української діаспори, почасти не поступаючись за своєю інформативністю іншим документальним ресурсам.

¹ Прохорова И. Диаспорическое воображение и культурная идентичность [Електронний ресурс] / Ирина Прохорова // Новое литературное обозрение. – 2014. – № 3. – Режим доступа: <http://www.nlobooks.ru/node/5143>.

² Корсун Л. Василь Авраменко – лицар українського танцю [Електронний ресурс] / Лідія Корсун // Час і Події. – 2009. – № 10. – Режим доступа: <http://www.chasipodii.net/article/4429/>.

³ *Савицький Р.*, мол. Кінофільм. Укр. кіно в США / Роман Савицький, мол. // Енциклопедія української діаспори. – Т. 1: Сполучені Штати Америки. Книга 1. А–К / гол. ред. В. Маркусь, співредактор Д. Маркусь. – Нью-Йорк–Чикаго: НТШ в Америці, 2009. – С. 358.

⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11993.

⁵ Там само, од. обл. 11994.

⁶ Там само, од. обл. 11982.

⁷ Там само, од. обл. 11988.

⁸ Там само, од. обл. 11990.

⁹ Там само, од. обл. 12001.

¹⁰ Там само, од. обл. 11993.

¹¹ Там само, од. обл. 11986, 11988.

¹² *Тесля І., Верига В.* Торонто / І. Тесля, В. Верига // Енциклопедія українознавства / під ред. В. Кубійовича: Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Ч. 9. – С. 3243.

¹³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11988.

¹⁴ Там само, од. обл. 11988.

¹⁵ Там само, од. обл. 11993.

¹⁶ Там само, од. обл. 11996.

¹⁷ Цит. за: *Рудницький Л.* Мирянські організації – мета і завдання [Електронний ресурс] / Л. Рудницький // Матеріали III-го Архиєпархіального Собору Львівської Архиєпархії Української Греко-Католицької Церкви “Ісус Христос – джерело відродження українського народу”. – Режим доступу: http://old.ugcc.org.ua/ukr/church_in_action/sobor/previous/2nd/rudnyuckyi/.

¹⁸ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11997.

¹⁹ Там само, од. обл. 11997.

²⁰ Там само, од. обл. 11989, 11998, 11999.

²¹ Там само, од. обл. 11993, 11994.

²² Там само, од. обл. 11987.

²³ Там само, од. обл. 11985.

²⁴ Там само, од. обл. 11994.

²⁵ Цит. за: *Дубрак І.* У 50-річчя першого виступу В. Авраменка в Америці [Електронний ресурс] / І. Дубрак // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1978. – 8 червня. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1978/Svoboda-1978-127.pdf>.

²⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11993.

²⁷ Там само, од. обл. 12001.

²⁸ Там само, од. обл. 11992.

²⁹ Там само, од. обл. 11995.

³⁰ Там само, од. обл. 11991.

³¹ *Косаковська Л. П.* Мистецька парадигма Василя Авраменка в контексті розвитку української культури ХХ ст.: автореф. дис. канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Л. П. Косаковська; В.о. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2009. – 19 с.

³² Цит. за: *Авраменко В.* Українські національні танки, музика і стрій. – Голівуд–Нью-Йорк–Вінніпег–Київ–Львів, 1947. – С. 7.

³³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11980.

³⁴ *Клименко Т.* Архівна спадщина Василя Авраменка в Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику // Пам'ятки: археографічний щорічник / редкол.: С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін. – К., 2007. –

Т. 7. – С. 435; *Корсун Л.* Василь Авраменко – лицар українського танцю [Електронний ресурс] / Лідія Корсун // Час і Події. – 2009. – № 11. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/pv/4451>.

Рассмотрены информативные возможности кинодокументов из коллекции В. Авраменка, хранящихся в Центральном государственном кинофотофоноархиве Украины имени Г. С. Пшеничного, для исследования общественно-политической, социально-экономической, культурной и религиозной жизни зарубежного украинства.

Ключевые слова: кинодокументы; диаспора; В. Авраменко; Центральный государственный кинофотофоноархив Украины имени Г. С. Пшеничного.

There are considered informative opportunities of film documents of V. Avramenko from the collection stored in Central State Audio and Visual Documents Archives of Ukraine named after H.S. Pshenychnyi, for the study of socio-political, socio-economic, cultural and religious life of foreign Ukrainians.

Key words: the film documents; the Diaspora; V. Avramenko; the Central State Audio and Visual Documents Archives of Ukraine named after H.S. Pshenychnyi.

УДК 930(477.7+479.22)

О. Є. МУЗИЧКО*

**ВНЕСОК ГРУЗИНСЬКИХ УЧЕНИХ У РОЗВИТОК
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Досліджено місце Південної України у долі низки грузинських істориків (З. Херхеулідзе, П. Йоселіані, С. Аваліані, єпископа Кіріона II, О. Мдівані), встановлено зв'язки між істориками Грузії та Південної України. Використано широке коло історичних джерел. Зроблено висновок про значну роль південноукраїнських земель у розвитку грузинської історіографії, інтенсивність розвитку зв'язків.

Ключові слова: Південна Україна; Одеса; грузинські історики; історична наука.

Перебування Грузії та України у складі Російської імперії зумовило інтенсифікацію відносин між грузинським та українським народами в різних сферах, зокрема, науково-культурній. Метою цієї статті є дослідження зв'язків між Південною Україною і Грузією у сфері історичної думки і науки на базі значного комплексу маловідомих джерел. В історіографії ця тема досі не розглядалась. Джерелами дослідження стали в основному матеріали 45 фонду (Новоросійський університет) Державного архіву Одеської області (звіти, списки, протоколи, ділове листування) та кількох особових фондів із цього ж архіву. Допоміжними є матеріали преси, нарративні джерела. Деякі з цих матеріалів публікуються нижче.

Біля витоків історіографічних контактів у першу чергу стояв видатний грузинський історик Платон Гнатович Йоселіані (1810 – 1875). 17 жовтня 1847 р. його обрали дійсним членом авторитетного Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС). У середині літа 1849 р. він на два тижні зупинився в Одесі, де зустрівся з відомим одеським інтелектуалом, благодійником, істориком О.С. Стурдзою. П. Йоселіані відвідав будівлю ОТІС, бібліотеку, оглянув музей старожитностей. Стаття П. Йоселіані була опублікована на сторінках одного з томів “Записок”¹.

В одеському Рішельєвському ліцеї в 1818–1820 рр. здобув середню освіту, а в 1842–1844 р. знову перебував в Одесі дворянин, історик та

* *Музичко Олександр Євгенович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

публіцист Микола Борисович Гарсеванішвілі (Гарсеванов) (1809–1871). Певний час він мешкав у Криму, брав участь у Кримській війні. З 30 жовтня 1856 р. був членом ОТІС. У Криму головним персонажем історіографічних зв'язків був керченський градоначальник, князь Захарій Семенович Херхеулідзе (1797–1856). 23 квітня 1839 року його обрали у дійсні члени ОТІС. Автор сам публікував наукові праці з археології Криму, сприяв археологічним розкопкам і роботі Керченського музею.

Кавказознавство, зокрема грузинознавство, було одним з напрямків діяльності членів ОТІС та професорів Новоросійського університету (НУ) – П. К. Бруна та Ф. І. Леонтовича. Найбільш яскравим свідченням розвитку зв'язків між Одесою та Грузією є лист, надісланий у 1910 р. в ОТІС від Грузинського товариства історії та етнографії. Грузинські вчені подарували одеським колегам примірник свого видання та просили прислати до Грузії одеські наукові видання². У 1886 р. на одному із зібрань члени ОТІС заслухали замітку з приводу знайдених поблизу Сухумі старожитностей з описом знахідок, що надіслав місцевий наглядач школи К. Мачавіріані. У “Записках” ОТІС друкувалися статті з історії Грузії, зокрема, грузинського історика, професора Юр'ївського університету Григола Філімоновича Церетелі: П. Юрченко “Опис Колхиди чи Мінгрелії отця Ламберті, місіонера конгрегації для поширення християнської віри. Переклад з французької з примітками” (Т. X. 1877. С. 178–224); П. І. Белавенець “План м. Тифлісу в 1785 р.” (т. 24. С. 19–22); Г. Ф. Церетелі “Новий папірус Геродота” (т. 30. 1912. С. 66–71).

У 1878 р. студент Мікеладзе написав кандидатську дисертацію під керівництвом професора П. К. Бруна “Економічні причини, що сприяли падінню Західної Римської імперії”³. На семінарських заняттях виступали Мегінейшвілі (“Сага про Едмонда як історичне джерело”), Рачвелашвілі (“Розповідь Котошихіна як історичне джерело”), Абхайдзе (“Питання впливу татарського іґа на російську державу і суспільство в російській історіографії”), М. Сагарадзе, В. Окуджава, С. Аваліані та інші. Зокрема, Володимир Окуджава (дядько відомого барда) у 1903 р прочитав на засіданні науково-літературного студентського товариства під керівництвом професора І. Линниченка доповідь на оригінальну і нетипову тему “Про втілення в історії й остаточну перемогу вічних ідеалів добра і краси”. Вибір цієї теми не був випадковим, адже В. Окуджава захоплювався читанням творів філософа-ідеаліста Володимира Соловйова.

Під керівництвом приват-доцента, професора кафедри всесвітньої історії В. Крусмана працював Нуцубідзе⁴. Студент Бахтадзе підготував під керівництвом того ж професора твір про Н. Макіавеллі. Нагороджені золотими медалями у 1892 р. за роботу “Діти боярські в Московському князівстві і державі” Яків Соломонович Гуладзе, в 1895 р. – “Воєвода Петро Черчілл у зв'язку з історією Валахії в 16 столітті”, студент

6 семестру І. Лордкіпанідзе, в 1896 році “Дворянські накази у Франції в 1789 році” Пармен Олександрович Готуа (під керівництвом професора Р.Ю. Віппера). У 1896 р. К. Джакелі отримав почесний відгук за роботу про П. Бейля⁵.

Найвидатнішим грузинським випускником історико-філологічного факультету НУ початку ХХ ст. був Симон Лукич Аваліані (1881–1922). Наприкінці травня 1904 р. професор І. Линниченко висловив готовність залишити свого вихованця, який “займався з особливою ретельністю російською історією” при університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання⁶. У зв’язку з “неблагонадійністю” С. Аваліані довелося продовжувати педагогічну діяльність тільки в середніх навчальних закладах. Його обрали членом ОТІС, Одеського бібліографічного товариства при НУ (ОБТ при НУ) та Історико-філологічного товариства при НУ (ІФТ при НУ).

У 1912–1914 рр. С. Аваліані видав в Одесі фундаментальний трьохтомник про селянську реформу в Закавказзі. У 1920 р. у Тбілісі був надрукований 4 том дослідження. П’ятий том був виданий там же через багато років після його смерті. Сучасники С. Аваліані позитивно оцінювали його наукову діяльність, особливо її кавказознавчу складову⁷. У 1915 р. Симон Лукич захистив у Петроградському університеті магістерську дисертацію. Російська академія наук і Московський університет надали дисертанту схвальні відгуки, а університет також премію ім. Ю. Самаріна. Його обрали приват-доцентом кафедри російської історії Петроградського університету.

Але популярність історика виходила поза межі науки, адже він був активний громадський діяч, публіцист, лектор для широких кіл. Проілюструємо його погляди промовистою фразою з його інтерв’ю одеській газеті на початку переламного в історії 1914 року. Оцінюючи 1913 рік, він зауважив: “коллективным событием, или правильнее, явлением стало психическое состояние русской общественной массы: пробуждение от охватившего общество оцепенения, пробуждение от общественной апатии. Страна хочет дышать, о чем свидетельствуют забастовки, работы кооперативного, с-х съездов, на которых прорывается свободная мысль. Раскол среди октябристов – несомненное порождение определившегося в жизни страны течения, это одно из отражений зреющего в глубине народной массы общественного и политического сознания”⁸. Кінець 1918 – першу половину 1919 рр. С. Аваліані знову провів в Одесі, після чого нарешті повернувся до Грузії.

Помітне місце в культурно-просвітницькому житті Одеси також деякий час посідав Олександр Віссаріонович Мдівані. Він народився 4 вересня 1873 р. у Кутаїсі в сім’ї надвірного радника. Закінчив Кутаїську гімназію⁹. У 1896 – 1903 роках з перервами навчався на історико-філологічному факультеті НУ під керівництвом професора І. Линниченка.

А. Мдівані написав роботу “Короткий огляд дипломатичних відносин Грузії з Росією в 16 столітті”. Після закінчення університету до 1908 р. А. Мдівані викладав у Одеській гімназії № 3, Художньому училищі Одеського товариства витончених мистецтв, Жіночій гімназії Г. Р. Березіної, Торговій школі товариства взаємної допомоги прикажчиків Одеси. 18 листопада 1904 р. А. Мдівані був обраний у дійсні члени ІФТ при НУ. На засіданнях товариства він взяв участь у дебатах до доповіді М. В. Лебедева “Творчість в історії” і зробив доповідь “Шкільний режим в його ставленні до сім’ї і учнів”. Після повернення до Грузії він викладав у середніх навчальних закладах Тбілісі.

У 1880–1883 роках Георгій Ієронімович Садзаглішвілі (майбутній Патріарх-католикос Грузії Кіріон II) обіймав посаду помічника інспектора Одеської духовної семінарії. У 1881 р. у другому випуску “Духовного Вісника Грузинського Екзархату” була опублікована його стаття “Нікозській храм і його старовина”. У перших роках ХХ ст. єпископ Кіріон був єпископом Балтським, першим вікарієм Херсонської єпархії. У 1905 р. в Одесі була видана книга єпископа Кіріона “Церковно-історичний нарис заснування в Херсоні вікаріатства і його життєдіяльність (з приводу його п’ятдесятиріччя 1853–1903 рр.)”. У 1910-х роках єпископ Кіріон жив у Херсонському Св. Володимира монастирі біля Севастополя. Роботу Кіріона “Культурная роль Иверии в истории Руси” рецензували в Одесі П. Клепацький та С. Аваліані¹⁰.

У 1920-х роках ці контакти великою мірою вщухли, проте деякі прояви залишились. У 1927 році вже згаданий Г. Ф. Церетелі, на той момент уже професор Тбіліського університету, надіслав позитивний відгук на дисертацію київського історика К. Штепи “Нариси з історії античної й християнської демонології”, захист якої відбувся в Одесі¹¹.

Таким чином, упродовж тривалого періоду на півдні України (особливо в Одесі) був відчутним “грузинський слід” у розвитку історичної думки і науки. Цей регіон пов’язаний з визначних яскравих грузинських істориків, що, безумовно, вплинуло на їх духовний розвиток та історичні погляди. На сьогодні між південноукраїнськими та грузинськими істориками фактично не існує будь-яких відчутних зв’язків і контактів на рівні наукових установ. Але можна сподіватися, що “сила традиції” все ж допоможе сформувати відносини на благо розвитку історичної науки в обох країнах. Подальші архівні пошуки здатні суттєво доповнити наші знання про місце грузинських постатей в історичній науці Південної України. Перспективними напрямками є дослідження в архівосховищах Грузії, публікація нововиявлених документів, простеження подальших традицій.

Нижче публікуємо листи С.Л. Аваліані до свого вчителя, професора кафедри російської історії Новоросійського університету Івана

Андрійовича Линниченка (1857–1926). Вони ілюструють довірливі відносини, що існували між вчителем та учнем, конкретну допомогу та консультації, що надавав професор грузинському історику. Листи також важливі з огляду на інформацію про діяльність одеських товариств, ілюстрації ситуації в Одесі на початок Першої світової війни. Епістоли написано від руки, почерком С. Аваліані. Розміщуємо їх в хронологічному порядку, хоча в архівній справі цей порядок порушено.

¹ *Барамидзе А. А., Ватейшвили Д. Л. П. И. Иоселиани. Очерк жизни и научно-общественной деятельности / А. А. Барамидзе. – Тбилиси, 1978. – С. 144–150; Путешествие по Новороссийскому краю Ионы, митрополита Русского в 1791 году (перевод с грузинского). Сообщил П. Иосселиан // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 3. – 1853. – С. 556–563.*

² Держархів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.), ф. 93, оп. 1, спр. 122, арк. 3.

³ Держархів Одеської обл., ф. 45, оп. 4, спр. 2545, арк. 73–74.

⁴ Отчет о состоянии и деятельности Новороссийского университета за академический 1909 год. – Одесса, 1910. – С. 55.

⁵ Держархів Одеської обл., ф. 45, оп. 11, спр. 4, арк. 2; Держархів Одеської обл., ф. 45, о. 45, оп. 11, спр. 5, арк. 5; Держархів Одеської обл., ф. 45, о. 45, оп. 11, спр. 2, арк. 5; Держархів Одеської обл., ф. 45, оп. 11, спр. 11, арк. 4; Перетяткович Г.И. Отзыв о сочинениях на тему “Дети боярские в Московском княжестве и государстве” // Записки Императорского Новороссийского университета. – Т. 58. – 1893. – С. 21–24; *Vunner P. Ю.* Отзыв о сочинениях на тему “Воевода Петр Черчил” // Записки Императорского Новороссийского университета. – Т. 68. – 1896. – С. 27–31; *Vunner P. Ю.* Отзыв о сочинениях на тему “Дворянские указы во Франции” // Записки Императорского Новороссийского университета. – Т. 70. – 1896. – С. 11–17; *Vunner P. Ю.* Отзыв о сочинениях на тему “Пьер Бокль” // Записки Императорского Новороссийского университета. – Т. 76. – 1899. – С. 1–6.

⁶ Держархів Одеської обл., ф. 45, оп. 4, спр. 2611, арк. 216.

⁷ *Вешапели Г.* Рец. на: Авалиани С. Крестьянский вопрос в Закавказье. – Т. 3 // Голос минувшего. – 1915. – № 11. – С. 285–289; Хаханов А. Рец. на: Авалиани С. Л. Крестьянская реформа в Закавказье // Исторический вестник. – 1911. – июнь. – С. 1086; *Маршани Г. Н., Мегрелишвили Г. И.* Симон Авалиани // Авалиани С. Л. Крестьянский вопрос в Закавказье. – Т. V. – Тбилиси, 1986. – С. 4–27.

⁸ Одесские новости. – 1914 – 1 января.

⁹ Держархів Одеської обл., ф. 45, оп. 5, спр. 8563.

¹⁰ Известия Одесского библиографического общества. – Т. 1. – Вип. 7. – 1912. – С. 260–270; Журнал министерства народного просвещения. – 1912. – сентябрь. – С. 178–185.

¹¹ *Верба І. В., Самофалов М. О.* Историк Кость Штепа: людина, вчений, педагог. – К., 2010. – С. 53.

**Листування І. А. Линниченка з С. Л. Аваліані,
1912–1914 років**

№ 1

1908, 10 липня, Одеса.

Глибокоуважаемый Иван Андреевич,

Я ездил в Херсон на учительские курсы, читал по истории России XIX ст. За мое отсутствие получилось любезное письмо Ваше пролежало целую неделю, поэтому и запоздало это мое письмо.

Позвольте, многоуважаемый Иван Андреевич выразить мою бесконечную благодарность и признательность за столь лестное и ценное для меня внимание, я не имею сил и возможности выразить Вам те чувства и мысли, которые овладевают мною в ответ на Ваши бесконечные заботы и внимание, поэтому если человеческое слово может передать сложное внутреннее переживание, то примите мое искреннейшее спасибо.

Вашим предложением я воспользуюсь и надеюсь в самом ближайшем будущем возвратить с признательностью долг. Я пошлю заявление с просьбой допустить к чтению мое сообщение о земских соборах или о последних работах о масонстве, две о Пересветове я послал Жур. Мин. Нар. Просв. Еще раз позвольте добрейший Иван Андреевич выразить Вам свою благодарность и пожелать всего лучшего.

Искренне уважающий Вас С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 3–3зв.

№ 2

1911, 30 квітня,

Без укавання місця написання

Глибокоуважаемый Иван Андреевич,

Во французском тексте “Бумаг”¹ я особенных опечаток не заметил, если кое-где и можно усмотреть опечатки, то это особенности правописания, повидимому, подлинников, в некоторых местах я их исправлял, по большей части их оставлял согласно с оригиналами.

С Вашей карточкой был у Миллера в Архиве, но к занятиям без разрешения градоначальника допущен не был; подал прошение 6 апреля, а разрешения по сей день не получил; собирают какие-то сведения обо мне; очевидно, не разрешат, или разрешение получу тогда, когда не буду иметь возможности им воспользоваться.

“Бумаги” разослал по Вашему списку. Дал в “Новое время”.

Преданный Вам С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 4.

¹ Йдеться про підготовку до друку видання: *Авалиани С. Л.* Бумаги профессора А. Е. Назимова / Описал С. Л. Авалиани. С предисл. проф. И. А. Линниченко. Одесса: типо-лит. Штаба Одесского военного округа, 1911. – VIII, 94, [1] с. Олександр Євгенович Назимов (1851–1902) – видатний юрист, професор Новоросійського універси-

тету. Особистий друг І. А. Линниченка (див.: *Линниченко І. А. Памяти А. Е. Назимова* // Профессор Александр Евгеньевич *Назимов*. Биография и воспоминания. Одесса, 1904, с. 84–86). Це дозволило йому після смерті О. С. Назимова отримати його архів, у якому містились цінні історичні джерела. До праці над виданням цих документів І. А. Линниченко залучив С. Л. Авалиані. Однак ґрунтовне видання здійснити так і не вдалося.

№ 3

12 серпня 1912 року,
Без вказання місця написання

Многоуважаемый Иван Андреевич,

По справкам у Грота¹, по обычному письму постійно пишуть “в Закавказьѣ”. У Грота есть правило, что если существительное на Я, то предложный – ѣѣ: хотя не исключается ѣи-. Когда одну главу я печатал в Жерн. Мин. Нар. Просв., то там мне исправили на ѣи; в Актах – ѣѣ; при сем прилагаю и обложку одного полуофициального издания с написанием ѣѣ. Я думаю, что можно оставить в Закавказьѣ²

Искренне уважающий Вас С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 1–2.

¹ Ідеться про деталі підготовки до видання першого тому головної праці С.Л. Авалиані, магістерської дисертації “Крестьянский вопрос в Закавказье : [В 4-х т.] / С. Л. Авалиани. – Одесса; Тифлис, 1912–1920”. В оригіналі було залишено саме варіант “в Закавказьѣ”.

² Те саме.

№ 4

11 січня 1913 року.
На бланку Одеського слов'янського
благодійного товариства
імені Св. Кирила та Мефодія¹

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

У нас пока все обстоит вполне благополучно. Все было устроено на праздниках и прошло хорошо. Получил деньги от М. Ф. Моисеевой за первый месяц, расплатился со всеми. Только с лекцией Фриче² вышла большая задержка; градоначальник тянет разрешение в виду краткости программы, надеюсь сегодня получить окончательный ответ благоприятный; до 9 января зал “Унион” свободен не был; 10 и 11 назначены были лекции П. С. Когана³. 10 я был на лекции. Хотя П.С. Коган, кажется, и популярный человек, однако в аудитории была весьма немногочисленная публика, не знаю, чем это можно объяснить, может быть, послепраздничное настроение. Посмотрю, что будет сегодня на второй лекции. Устраивать лекции сейчас после Когана мне кажется немного рискованным; придется отложить к двадцатым числам января, когда и зал будет свободен. Приходится лавировать, потому что постоянные концерты, вечерам мешают. В таком смысле и телеграфирую Фриче.

Прошение о разрешении лекций Сватикова⁴ послал градоначальнику. Сдал театр до поста и на весь пост, с обязательством устраивать еженедельно спектакли.

На следующей неделе начнется чтение в Аудитории.

С искренним уважением С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 5–5 зв.

¹ Листи 4, 5, 8 присвячені обставинам діяльності Одеського слов'янського благодійного товариства імені Св. Кирила та Мефодія, що діяло з 1870 по 1920 рік. Ставило за мету матеріальну та моральну підтримку зарубіжним слов'янам, здебільшого балканським. У 1908 р. І. А. Линниченко обрали головою правління. Він сприяв перетворенню товариства на загальнопросвітницьке. Головною формою діяльності товариства на початку ХХ ст. була організація народних читань у робітничих районах міста. В організації читань брали участь М. Слабченко, С. Аваліані, В. Арнаутов. Улітку 1910 року товариство надало у розпорядження евакуйованих від холери будинок народної читальні на Слобідці-Романівці. У першій половині 1910-х р. народною аудиторією завідував С. Л. Аваліані, про що він згадував у своїй публіцистиці (Одесский листок. – 1914. – 1 августа; ОЛ. – 1914. – 9 августа; ОЛ. – 1914. – 18 августа). Докл. див.: *Музычко А.* Общественная и культурно-просветительская деятельность Одесского славянского благотворительного общества имени святых Кирилла и Мефодия во второй половине XIX – начале XX века // III Севастопольские кирилло-мефодиевские чтения. Сб. науч. работ. – Севастополь, 2009. – Т. 2. – С. 134–144.

² Володимир Максимович Фріче (1870–1929) – російський та радянський літературознавець, академік АН СРСР.

³ Коган Петро Семенович (1872–1932) – російський та радянський літературознавець, професор Московського університету, його ректор.

⁴ Сергій Григорович Сватіков (1880–1942) – історик, громадський діяч ліберального напрямку.

№ 5

26 квітня 1913 року.

*На бланку Одеського слов'янського
благодійного товариства
імені Св. Кирила та Мефодія.*

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

Отчет публичной лекции был мною составлен и в тот день, когда у Вас было заседание Правления, один экземпляр оставил у Вас для градоначальника. Очевидно, затерялся. Составил другой экземпляр и с подписью К. О. Рандича – отправил градоначальнику.

Отчет о деятельности обществ будет к сроку составлен.

В аудитории работает иллюзион, деньги получил, все оформлено.

Небольшие неприятности с М. Ф. Моисеевой. По условиям она занимала фойе справа и слева. С открытием иллюзиона левое фойе приходится открыть для пропуска в зал публики. В зале есть еще вход из средних дверей; но над ними помещается аппарат машинный и по требованию технической комиссии градоначальника, во избежание несчастных случаев, забыты.

М. Ф. Моисеева может пользоваться левым фойе до 6 час., до начала сеансов. Она недовольна и даже заявила, что ее хотят просто выжить из аудитории. Я предлагаю ей занять уборные для читальни, она не согласна.

Открыть средних дверей не могу; грозит ответственность и др. неприятности. В общем все благополучно.

Всего лучшего.

Искренне Вас уважающий С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 6–6 зв.

№ 6

1913, 21 листопада.

*На бланку Одеського слов'янського
благодійного товариства імені Св. Кирила та Мефодія.*

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

У меня брат при смерти и не могу быть.

Искренне уважающий С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 7.

№ 7

*Б.д., Без вказання місця написання
[п.п. 1914 р.?)]*

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

Очень своевременно было бы издать бумаги Назимова по крестьянскому вопросу. Г-н Т-в напечатал лишь один лист и с такой скоростью он далеко не поедет. Я с удовольствием возьмусь за печатание. Напишу предисловие; но и Вы должны написать что-нибудь или принять редакторство, это главным образом для того, чтобы расстроить нервы и попортить кров не одному, а всей шайке.

Нового ничего нет, все в ожиданки великих событий.

С искренним уважением С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 11.

№ 8

*1914, 2 серпня,
без вказання місця написання.*

*На бланку Кооперативного комітету при Імператорському
товаристві Сільського господарства Південної Росії.*

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

Письма в Одессу получают с большим опозданием. Ваше письмо получил только 1 с.м.

Дела Слав. Об., как все дела в Одессе, далеко не блестящи. Как только была об'явлена война, немедленно потребовали аудиторы под лазарет, устроено 200 кроватей; будут перевозить больных из городской больницы, а туда

раненных. Приехали осматривать Аудиторию Пеликан¹, я ему ответил, что Общественное городское управление лишило пособия, а как нужда какая, то сей час требуют Аудиторию. Пришлось выселить М.Ф. Моисееву. Арендатор проработал три месяца и ушел. Денег, конечно, нет. Подробнее представлю отчетами.

Лермонтова у Вас не нашел, взял новый экземпляр и при сем препровождаю.

В городе все спокойно.

Всего наилучшего.

С искренним уважением С. Авалиани

¹ Пелікан Борис Олександрович (1861–1931) – міський голова Одеси у 1913–1917 рр. Надзвичайно непопулярний та скандальний міський голова, відомий своїм шовінізмом, чорносотенством. Прийшов до влади внаслідок фальсифікацій виборів.

№ 9

1916, 11 березня.

Без вказання місця написання.

На бланку Кооперативного комітету при Імператорському товаристві Сільського господарства Південної Росії.

Глубокоуважаемый Иван Андреевич,

Вы забыли, что летом любезно согласились подписать мне вексель, который по моей рассеянности протестовано.

Я все уже уладил, так что Вам не следует беспокоиться. А меня извините за причиненное беспокойство.

Все улажено.

С искренним уважением С. Авалиани

Держархів Одеської обл., ф. 153, оп. 1, спр. 238, арк. 10.

Исследовано место Южной Украины в судьбе ряда украинских историков (З. Херхеулидзе, П. Иоселиани, С. Авалиани, епископа Кириона II, А. Мдивани), встановлена связь между грузинскими и южноукраинскими историками. Использован широкий круг исторических источников. Сделан вывод о значительной роли южноукраинских земель в развитии грузинской историографии, интенсивных связях.

Ключевые слова: Южная Украина; Одесса; грузинские историки; историческая наука.

There is studied the place of Southern Ukraine in the life of a number of Georgian historians (Z. Herheulidze, P. Ioseliani, S. Avaliani, Bishop Kirion II, O. Mdivani), installed the relations between historians of Georgia and South Ukraine. The author used a wide range of historical sources. There is made the conclusion of a significant role of Southern Ukrainian lands in the development of Georgian historiography, the intensity of relations.

Key words: Southern Ukraine; Odesa; Georgian historians; historical science.

УДК 930.253:929 Лосський

Д. В. НЕСТЕРЧУК*

**ОСОБОВИЙ ФОНД ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ
ОЛЕКСАНДРА МОГИЛЯНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ
ФІЛОСОФА МИКОЛИ ЛОССЬКОГО
(з архівних фондів ЦДАМЛМ України)**

Подано огляд документів М. О. Лосського з особового фонду О. П. Могилянського, а також біографічна, образотворча, епістолярна спадщина філософа.

Ключові слова: філософ; інтуїтивізм; професор; листи; еміграція.

Особовий фонд Могилянського Олександра Петровича (1909–2001), літературознавця, критика, філософа, текстолога, мовознавця (ф. 195, оп. 1, од. зб. 739) був особисто переданий фондоутворювачем протягом 1969–1994 рр. Народився Олександр Петрович у Києві 14 липня 1909 р. (за іншими даними у м. Козелець Чернігівської губернії), після закінчення у 1924 р. трудової школи № 50 м. Києва, навчався екстерном у Ленінградському державному університеті в 1927–1929 рр. на факультеті мовознавства і матеріалістичної культури. З 1929 р. до 1970 р. працював у АН СРСР, слідчим і викладачем у органах МВС (1931–1935), науковим співробітником Інституту мови і мислення (1940–1942), головним бібліотекарем Публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедріна (1942–1951). Автор більше 150 публікацій, серед них такі фундаментальні, як: “Писемский А. Ф. Письма” (1936), “Критический реализм в русской литературе XIX в.”, “Крылов И. А. Басни” (1956), “Неизданный Пушкин”, “Писемский”.

Особовий фонд О. Могилянського характерний тим, що, окрім власних документів, фондоутворювач передав матеріали інших видатних постатей російської культури і науки, які відклались у його особистому архіві. Серед них документи російського письменника-белетриста М. Н. Альбова (1851–1911), філолога І. П. Батракова, біолога Ю. В. Петрова (1924–1966), географа, ботаніка, президента АН СРСР у 1936–1943 рр. В. Л. Комарова (1869–1945), педагога, історика російської літератури В. Я. Стоюніна (1826–1888) та філософа Миколи Онуфрійовича Лосського (1870–1965).

* *Нестерчук Дмитро Васильович* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що документи М. О. Лосського до ЦДАМЛМ України передавались у 1974–1975 рр. О. Могілянським у складі сімейного архіву В. Я. Стоюніна. Справа в тому, що М. О. Лосський був одружений на доньці Володимира Стоюніна Людмилі Володимирівні Стоюніній. Постає питання, як цей сімейний архів потрапив до О. П. Могілянського. У біографічних документах М. О. Лосського зберігаються рукописні нотатки спогадів М. Троїцької про родину Лосських за 1974 р.¹ Так, у спогаді про Віру Онуфрїївну Алтухову-Лосську (сестру філософа) М. Троїцька пише: “...Почти все рукописи Вл. Я. Стоюнина были переданы его женою в 1918 г., а в 1948 Верой Онуфриевной и в 1963 г. мною в Публичную библиотеку...”² (Публічна бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна у м. Санкт-Петербург), де, до речі, працював Олександр Петрович Могілянський у 1942–1951 рр. Яким чином документи В. Я. Стоюніна і М. О. Лосського потрапили до Могілянського, складно відповісти, інші документальні свідчення відсутні. Щоправда, особистий фонд В. Я. Стоюніна у бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна зберігається за № 744, 438 одиниць зберігання за 1824–1919 рр.

Народився Микола Онуфрїйович Лосський 7 грудня 1870 р. у містечку Креславка Вітебської губернії (нині Краслава у Латвії) в багатодітній сім’ї лісничого. Батько – зрусифікований поляк Онуфрїй Лосський, був православним, мати, полячка Аделаїда Прижленецька, – католичкою. У 1872 р. сім’я переїхала в м. Магду, де О. Лосський отримав посаду станового пристава. У 1881 р. Микола вступив до Вітебської класичної гімназії, де захопився революційно-демократичними ідеями і навіть був виключений з гімназії за соціалістичні й атеїстичні переконання. З часом знову був прийнятий до гімназії, після закінчення якої деякий час навчався в Берні (Швейцарія). У 1891 р. він вступив на природничо-наукове відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету, але згодом перейшов на історико-філологічний факультет. У студентські роки захоплюється філософією. Вивчення філософії продовжує за кордоном, у Швейцарії та Німеччині, де слухав В. Віндельбанда, В. Вундта, Т. Мюллера. З 1900 р. викладає філософію на Бестужівських жіночих курсах, у гімназії М. М. Стоюніної³. У 1902 р. одружується на Людмилі Володимирівні Стоюніній, а в 1903 р. у подружжя народжується первісток Володимир, у майбутньому відомий православний богослов, другий син Борис став істориком мистецтва і відомим діячем культури у Франції, третій – Андрій, історик, жив і працював у США. У 1903 р. отримує ступінь магістра, а в 1907 р. – доктора філософії. Філософські праці Лосського були вже добре відомі на початку ХХ століття. Вони свідчили про глибокий інтерес російського філософа до проблем психології, логіки і гносеології, які він вирішував із позицій інтуїтивізму. Спілкування і приятельські

стосунки з М. Бердяєвим, С. Булгаковим та іншими філософами Росії вплинули на погляди Лосського, посприяли формуванню його релігійного мислення. Тож не випадково, що після 1918 р. він повністю переходить на релігійно-філософські позиції. Філософська еволюція Лосського визначається поступовим, але невпинним рухом від абстрактного і гносеологічного інтуїтивізму до інтуїтивістської онтології і релігійних ідеалів. Останні десятиліття життя М. О. Лосський – це релігійний (православний) мислитель, об'єктом філософського інтересу якого є духовні цінності, пронизані ідеями трансцендентного.

У 1916 р. Лосський стає професором Петербурзького університету. У листопаді 1922 р. разом із великою групою найбільш відомих діячів російської культури його висилають за межі країни на так званому “філософському кораблі”. На запрошення чехословацького президента Томаша Масарика він спочатку поселяється в Празі, де отримує посаду професора в Російському університеті. У 1942 р. переїжджає з Праги до Братислави, де його обирають професором Братиславського університету. У 1945 р. Лосський переселяється до Франції, а в 1946 р. – до США, де викладає в Стенфордському університеті, а пізніше – в Російській духовній академії в Нью-Йорку. У 1965 р. помер і був похований на російському цвинтарі Сен-Женев'єв-де-Буа біля Парижа.

Основними його працями є: “Основні вчення психології з точки зору волонтаризму” (1903 р.), “Обґрунтування інтуїтивізму” (1906 р.), переклав І. Канта “Критику чистого розуму” (1907 р.), “Вступ до філософії” (1911 р.), “Інтуїтивна філософія Бергсона” (1914 р.), “Світ як обмежене ціле” (1917 р.), “Основні питання гносеології (збірник статей)” (1919 р.), “Логіка” (1923 р.), “Збірник задач з логіки” (1924 р.), “Обґрунтування інтуїтивізму” (1924 р.), “Свобода волі” (1927 р.), “Типи світоглядів” (1931 р.), “Умови абсолютного добра (основи етики)” (1931 р.), “Діалектичний матеріалізм в СРСР” (1934 р.), “Чуттєва, інтелектуальна і містична інтуїція” (1938 р.), “Історія російської філософії” (1951 р.), “Достоевський і його християнське світорозуміння” (1953 р.) та ін.⁴

Документи М. О. Лосського складаються з творчих матеріалів, біографічних, фотографій – індивідуальних та групових, та численної епістолярії.

Творчі документи представлені двома документами. Фундаментальною статтею М. О. Лосського “Логика профессора А. И. Введенского”, 1912, надрукована з рукописними вставками та правками автора⁵. Стаття присвячена вчителю Миколи Лосського з Санкт-Петербурзького університету – видатному російському філософу-ідеалісту, неокантіанцю А. І. Введенському, серед учнів якого були: Л. Карсавін, С. Аскольдов, П. Струве, М. Бахтін, С. Франк. Монографією “Мир как органическое целое”, 1917. Друк. з правками автора⁶.

Серед нечисленних біографічних документів найбільш цінними є дипломи, свідоцтва різних навчальних закладів, курсів – свідоцтво

про закінчення гімназії при імператорському Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті у 1891 р.; дипломи про складання курсів Санкт-Петербурзького університету 1895 р., 1898 р.; залікова книжка Страсбурзького університету; свідоцтво про закінчення курсу в Лейпцизькому університеті 1902 р.⁷ Повідомлення про призначення М. О. Лосського професором імператорського Петроградського університету за 22 серпня 1916 р.⁸ Викликають зацікавлення дві друковані брошури (Програми зборів Санкт-Петербурзького філософського товариства) з короткими анотованими доповідями С. Поваріна та М. Херсонського про творчий доробок М. О. Лосського за 12–26 жовтня 1910 р. Доповіді стосувались концепції “інтуїтивізму”, яку розробляв на той час філософ, мали критичний і навіть розгромний характер, пояснюючи ідею М. О. Лосського як еkleктику різних учень, не пов'язаних одне з одним.

Серед біографічних матеріалів слід також відзначити вже вище згадані спогади М. Троїцької, які містять цінні біографічні відомості про сім'ю Лосських⁹.

Образотворчі матеріали містять три індивідуальні фотографії: одну М. О. Лосського (поч. XX ст.), іншу його дружини Л. В. Стоюніної (кін. XIX ст.), третю Олексія Олександровича Козлова (1831–1901) – філософа-ідеаліста, основоположника російського персоналізму, з дарчим написом М. О. Лосському від 25 березня 1895 р.¹⁰ М. О. Лосський був одним із послідовників учень О. О. Козлова. Групові фото представлені фотографією М. О. Лосського з викладачами гімназії М. М. Стоюніної та самою засновницею гімназії Марією Миколаївною у 1900-і рр., фотографією з дружиною до 1922 р. на відпочинку в Левашові.¹¹

Найбільший масив документів М. О. Лосського складає його епістолярна спадщина. Адресати М. О. Лосського – лише рідні люди: дружина, мати, сестри Ада і Віра, хронологічні рамки цих листів 1901–1945 рр., полем дослідження цих документів є родинні стосунки, особисте життя, внутрішній світ, біографічні відомості. У певному сенсі ці адресовані листи змальовують автобіографію власника. Кореспондентами М. О. Лосського були здебільшого культурна та наукова інтелігенція Росії кінця XIX ст. – початку XX ст., хронологічні рамки від початку XX ст. включно до 1922 р. – часу від'їзду на еміграцію.

Листи майбутній дружині Л. В. Лосській (на той час ще Стоюніній) від 29 травня 1901 р. до 31 травня 1902 р. кількістю 112 становлять найбільшу частину особистої переписки з усієї епістолярної спадщини М. О. Лосського¹². Голосом з еміграції можна назвати 20 листів М. О. Лосського до сестер Віри Онуфріївни Лосської-Алтухової та Ади Онуфріївни Лосської-Титової від 23 вересня 1926 до 12 серпня 1945 рр.¹³ До них належать також чотири листи Лосського до А. А. Лосської (матері) від 30 грудня 1922 по 25 січня 1924 рр.¹⁴ В

одному з них до матері від 22 серпня 1923 р. він пише з м. Ужгорода, куди був направлений із Празького університету прочитати курс лекцій учителям середньої школи (на той час Закарпаття було у складі Чехословаччини). В останньому листі до сестер за 12 серпня 1945 р. М. О. Лосський описує період військового лихоліття з 1940 р. до 1945 р., смерть тещі М. М. Стоюніної (1940 р.), дружини (1943 р.), закінчення власної професорської діяльності у Братиславському університеті, те, що він залишився один, але згодом збирається перебратись у Париж до своїх синів Володимира і Бориса¹⁵. Два листи дружини Л. В. Лосської до його сестри Ади, за 23 грудня 1927 р. і 15 грудня 1936 р., які належать до цього періоду, зберігаються у розділі біографічних матеріалів М. О. Лосського.¹⁶

Кореспонденція М. О. Лосського являє собою скарбницю автографів видатних діячів наукової та культурної думки Росії, більшість із них опиниться в еміграції, як і Лосський. Хронологія листів – від 1896 р. до осені 1922 р.

Серед них слід відзначити тридцять шість за 1896–1912 рр. від Сергія Аскольдова (спр. Алексєв) (1871–1945) – релігійного філософа, спіритуаліста, університетського товариша й опонента М. О. Лосського, засновника релігійно-філософського товариства “Братство св. Серафима Саровського”¹⁷; сім листів за 1902–1911 рр. від університетського викладача філософії Олександра Івановича Введенського¹⁸; три листи за 1906–1922 рр. від Івана Михайловича Гревса (1860–1941) – історика, спеціаліста з історії давнього Риму, педагога, громадського діяча¹⁹; два листи 1902 р. з Німеччини від Олександра Федоровича Лазурського (1874–1947), лікаря-психотерапевта, психолога, учня В. Бехтерева²⁰; три листи за 1906–1907 рр. від Льва Михайловича Лопатіна (1855–1920), філософа, психолога, голови Московського психологічного товариства²¹; шість листів за 1900–1901 рр. від Миколи Констянтинівича Реріха (1874–1947) – всесвітньовідомого художника, філософа-містика, мандрівника²²; два листи за 1906–1911 рр. від Григорія Челпанова (1862–1936) – філософа, психолога²³.

Період 1910-х рр. позначився зацікавленням М. О. Лосського релігійною філософією. Серед кореспондентів знаходимо таких визначних представників релігійної філософії того часу, як Сергій Миколайович Булгаков (1871–1944), лист за 16 грудня 1911 р.²⁴, Семен Людвигович Франк (1877–1950), три листи за 1913–1914 рр.²⁵. Серед них розглядаємо й епістолу Георгія Васильовича Флоровського (4 січня 1914 р.) – у майбутньому відомого діяча російської еміграції, священника, філософа-богослова, історика церкви, а на той час, студента історико-філологічного факультету Новоросійського університету²⁶.

Крім них, кореспондентами М. О. Лосського були Юлій Ісайович Айхенвальд (1872–1928) – літературознавець, критик; Сергій Йоси-

пович Гессен (1887–1950) – філософ-неокантіанець, педагог, правознавець; Петро Клементійович Енгельмейер (1855–1914) – перший російський філософ техніки, поширювач ідей Ернеста Маха; історик Михайло Константинович Лемке (1872–1923); поет Володимир Нарбут (1888–1938) – брат видатного художника-графіка Георгія Нарбута; Олександр Васильович Нікітський (1859–1921) – філолог-епіграфіст, дослідник релігії; історик Сергій Федорович Платонов (1860–1933); філософ, політик, економіст Петро Бернгардович Струве; Георгій Давидович Гурвіч (1894–1965) – правознавець, згодом соціолог-позитивіст, один із фундаторів французької школи соціології.

Саме у листах Георгія Давидовича до Миколи Онуфрійовича простежується цікавий факт. Цей науковець уже на початку 1922 р. опинився у Чехословаччині, і саме він посприяв (через адміністрацію президента Томаша Масарика) від'їзду М.О. Лосського за кордон, на лікування в Карлсбад. Листи 23 травня та 14 червня 1922 р. до М. О. Лосського порушують саме цю тему²⁷. Декілька рядків із листа за 14 червня 1922 р. “...Глубокоуважаемый Николай Онуфриевич! Спешу Вам сообщить, что виза для въезда в Чехословакию Вам послана по телеграфу 27-го мая за № 75398/22. Надеюсь, что Вы давно ее уже получили, но на всякий случай все же сообщаю Вам точный номер и день отправки, чтобы Вы могли справиться в Чехословацком консульстве в Петрограде, куда телеграмма была адресована”²⁸ М. О. Лосський не скористався нагодою від'їхати на лікування влітку 1922 р., хоча запрошення чехословацького уряду стало в пригоді у листопаді 1922 р., коли М. О. Лосського вислали за межі СРСР.

Архів Миколи Онуфрійовича Лосського є неабияким цінним надбанням ЦДАМЛМ України разом з іншими документами, які відклались у особовому фонді О. П. Могилянського. До певної міри, цей документальний масив є одним із джерел до показу доеміграційного періоду вченого. Незважаючи на невелику кількість документів біографічного і творчого характеру, епістолярна спадщина М. О. Лосського заслуговує детального і всебічного вивчення.

¹ ЦДАМЛМ України, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423.

² Там само, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423, арк. 6 зв.

³ Марія Миколаївна Стоюніна – педагог, засновниця приватної гімназії для дівчат, дружина В.Я. Стоюніна.

⁴ Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії: Навч. посібник. – К., 1999. – С. 3–8.

ЦДАМЛМ України, ф. 195, оп. 1 од. зб. 423, арк. 1, 1зв., 2.

⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 356.

⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 357.

⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 417.

- ⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 419.
- ⁹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 423.
- ¹⁰ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 424, 425.
- ¹¹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 426.
- ¹² Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 361–364.
- ¹³ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 359–361.
- ¹⁴ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 358.
- ¹⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 361.
- ¹⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 429.
- ¹⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 368.
- ¹⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 375.
- ¹⁹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 380.
- ²⁰ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 392.
- ²¹ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 396.
- ²² Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 405.
- ²³ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 414.
- ²⁴ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 373.
- ²⁵ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 411.
- ²⁶ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 410.
- ²⁷ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 382.
- ²⁸ Там само, ф. 195, оп. 1, од. зб. 382, арк. 3, 3зв.

Представлен обзор документов Н. О. Лосского из личного фонда А. П. Могилянського, а также биографическое, изобразительное, эпистолярное наследие.

Ключевые слова: философ; интуитивизм; профессор; письма; эмиграция.

There is given the review of the documents of philosopher M. O. Losskyi of the personal fond of O. P. Mohylyanskyi. The article presents the biography, artistic and epistolary heritage of philosopher.

Key words: the philosopher; the intuitivism; the professor; the correspondence; the emigration.

УДК 930.253:[929Думін+012]

Т. О. НИКОЛАЄВА*

**ДО БІБЛІОГРАФІЇ ПРАЦЬ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО
ВІЙСЬКОВОГО ДІЯЧА І ПИСЬМЕННИКА ОСИПА ДУМІНА
(за документами Центрального державного
архіву зарубіжної україніки)**

Подано інформацію про літературну творчість 1917–1941 рр. відомого українського військового діяча і письменника О. Думіна.

Ключеві слова: Осип Думін; міжвоєнна Європа; біографія; бібліографія.

Сімдесят років тому пішов з життя відомий український військовий діяч і письменник О. Думін**. Вся його літературна творчість, а це – воєнні спогади, патріотичні статті, історичні нариси і рецензії – відома завдяки машинопису, в якому він виклав власну біографію і зробив повний перелік праць, виданих в Україні та за кордоном упродовж 1917–1941 рр.

Аналізований документ зберігається в двох примірниках. Один – у фонді № 14 “Колекція друкованих бібліографічних матеріалів, виданих в Україні та за її межами (1907 – 1970 рр.)” Центрального державного архіву зарубіжної україніки¹, другий – у відділі рукописів*** Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника². Машинопис надрукований українською та німецькою мовами і містить нотатки О. Думіна.

Відповідно до складеної О. Думіним бібліографії праць, можна стверджувати, що він опублікував п’ятдесят дев’ять нарисів, статей,

* *Николаєва Тетяна Олександрівна* – старший науковий співробітник Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

** Думін Осип Олексійович (1893–1945) – сотник Українських січових стрільців (УСС) і Армії УНР, письменник, журналіст, перекладач. У 1918–1919 рр. він був командиром куреня, полку і бойової групи УСС. У 1920–1921 рр. – командир повстанського загону на Трипільщині. Емігрувавши за кордон, у 1920–1930-ті рр. співпрацював з А. Мельником (Українська військова організація), згодом з Є. Петрушевичем. Перебуваючи в Німеччині у 1934 р., О. Думін працював в Інституті Росії і Східних держав, у 1939 р. – в Інституті східноєвропейського господарства. В 1940-ві рр. О. Думін працював військовим перекладачем спочатку в таборах польських військовополонених, а потім у Міністерстві в справах окупованих східних територій та Міністерстві закордонних справ. О. Думін – автор багатьох розвідок з історії України і статей патріотичного спрямування.

*** До 1991 р. документи, присвячені О. Думіну, зберігалися у спецфонді Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника і тільки після отримання Україною незалежності стали загальнодоступними.

рецензій тощо під власним ім'ям та сімдесят шість під псевдонімами і криптограмами: Антін Крезуб, О. Сурмач, Степан Шоловатець, Трясило, В. Кулич, Юрко Вівчар, Городовецький, Юв., Т. і К. До того ж в переліку він вказав три свої статті, які були надруковані без зазначення авторства.

Крім відомих нарисів, таких, як: "Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918", "Історія українського війська", "Повстання проти гетьмана Скоропадського і Січові Стрільці", "Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919" – О. Думін друкував в українських часописах багато статей з історичної тематики і спогадів про визвольні змагання. З публікацій, що були видані на теренах України, значимо такі: "Мій пам'ятник 1917–1918 при СС" ("Стрілецька думка", Староконстантинів, 1919, ч. 54–56), "Табір Окремого загону СС в Білій Церкві" ("Літопис Червоної калини", Львів, 1935, ч. 3), "Національна симонія. Про "Записник" полк. Д. Вітовського" ("Українські вісті",

Львів, 1937, ч. 249), "Облога Києва. Спогади листопада-грудня 1918 р." (Літературно-науковий вісник, Львів, 1928, кн. 1, 2, 4), "Напад більшовиків на Кременець в травні 1919 р." ("Календар "Червоної калини", Львів, 1930) та ін.

За кордоном О. Думін публікував статті як українською, так й іноземними мовами. Зокрема німецькою: "Deutschein derukrainischen Armee 1917–1920. Ein Kapitel aus der Geschichtederdeutsch-ukrainischen Zusammenarbeit ("Volksforschung", Stuttgart, 1941, band 5), "Der Freiheitiskampf der Ukrainer" ("Königsberger Allgemeine Zeitung", № 8, 1939). Звернемо увагу на те, що в кенігсберзькому тижневику "Presseschau Ost" за 1939 р. існувала окрема рубрика "Ukraine", в якій всі статті і замітки друкував тільки О. Думін, але без зазначення свого прізвища чи псевдонімів.

Серед закордонних публікацій, надрукованих українською мовою, відзначимо: "До історії повстання от. Зеленого проти Директорії УНР" ("Свобода", Джераи Ситі, 1927, ч. 227–228), "5-та Херсонська стрілецька дивізія та її перехід на Закарпаття у серпні 1920 р." ("За державність", Варшава, 1938, ч. 9), "Кружок ім. І. Франка в Дрогобицькій гімназії" ("Пробоем", Прага, 1941, ч. 10), "Народний ілюстративний календар "Канадійського фермера", Вінніпег, 1931) і "Гетьман Скоропадський, Січові Стрільці і українська-польська війна" ("Народне слово", Пітсбург, 1930, ч. 6,7) та ін.

В бібліографії О. Думін вказав рецензії на деякі історичні нариси. Наприклад, рецензії на спогади сотника Е. Круківського "Голос крові" (Львів, 1936), він дав назву "Проти профанації" й опублікував в ч. 5 "Літопису "Червоної калини" за 1937 р. Книга С. Бондаренка "Германский фашизм и советская Украина" (Москва, 1934), у якій розглядаються геополітичні плани кайзерівської і гітлерівської Німеччини щодо України, була рецензована О. Думіним у ч. 10 львівського "Вісника"

за 1935 р. У тому ж “Віснику” рік потому він опублікував рецензію на спогади М. Заклинського “А ми ту стрілецьку славу збережемо” (Львів, 1936).

Машинописний перелік праць О. Думіна містить багато його приміток. Наприклад, поруч із статтею “Після озброєння” (“Новий час, 3–12 вересня 1936) він зазначає, що це спомин. До споминів про перебіг визвольних змагань на Україні також належить його публікація “Полковник Д. Вітовський у спогадах. Кілька заміток і побажань” (“Літопис “Червоної калини”, 1936, ч. 10).

У 1942 р. у празькому часописі “Пробоем” (ч. VI) була розміщена ювілейна стаття С. Лисака “Осип Думін в 25-ті роковини літературної діяльності”³. Автор підсумовував творчі здобутки сотника Січових Стрільців, який незабаром пішов з життя, загинувши при нез’ясованих обставинах⁴. Припускають, що це сталося в Берліні⁵. За іншими джерелами, він був заарештований в травні 1945 р. НКВС і страчений у Гданську⁶.

Публікації міжвоєнного періоду О. Думіна – це, по-перше, значний внесок в історію української еміграційної журналістики. По-друге, це – важливий аспект із точки зору дослідження діяльності українських громадських організацій за кордоном та аналізу воєнної стратегії і тактики, адже він брав безпосередню участь у визвольних змаганнях і залишив багато спогадів.

¹ ЦДАЗУ, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 1–17.

² ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 9 (о/н), спр. 4083, арк. 1–17.

³ ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 9 (о/н), спр. 4083, арк. 17.

⁴ Думін Осип // Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. / Головний редактор Володимир Кубійович. – Париж, Нью-Йорк: “Молоде життя” – “НТШ”; 1954–1989, 1993–2000. – С. 605; Думін Осип // Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Прохасової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 156 с.

⁵ Дзьобан О. Думін Осип // Українська журналістика в іменах / Матеріали до енцикл. довідника / під ред. М. М. Романюка. – Л., 1997. – Вип. IV. – С. 77–81.

⁶ Осташко Т. Думін Осип // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 494.

Представлена інформація о літературном творчестве 1917–1941 гг. известного украинского военного деятеля и писателя О. Думина.

Ключевые слова: Осип Думин; Европа; библиография; биография; эмиграция.

The article gives the information on the literature activity in 1917–1941 of Osy Dumin, the famous Ukrainian military leader and writer.

Key words: Osy Dumin; interwar Europe; the biography; the bibliography.

УДК 930.253:94(477.7)“1758”

О. М. ПОНОМАРЬОВ*

**НОГАЙСЬКИЙ ЗАКОЛОТ 1758 РОКУ
ТА СХОДЖЕННЯ КРИМ-ГІРЕЯ НА ХАНСЬКИЙ ПРЕСТОЛ
(за документами Архіву Коша Нової Запорозької Січі)**

На основі архівних джерел розглядаються умови виникнення ногайського заколоту влітку–восени 1758 р. і наступного походу на Молдавію ногайських військ, з подальшим зайняттям Крим-Гіреєм ханського престолу у Бахчисарай навесні 1759 р.

Ключові слова: ногайський заколот; Халим-Гірей; Крим-Гірей; відшкодування збитків; повернення полонених; молдавани-втікачі.

Проблема ногайського заколоту 1758 р. була актуалізована в російськомовній історіографії ще 1802 р. у праці Ст. Богуша-Сестренцевича¹, більш детально висвітлена в роботі В. Д. Смірнова², яка вийшла значно пізніше. Сучасні дослідники теж торкалися так чи інакше вказаної проблематики. Серед них слід зазначити праці В.Є. Возгіна³ та Д. Хайдарли⁴. Зарубіжні автори також не оминули увагою цю подію, а їхні звіти та інші аналітичні напрацювання лишаються чи не єдиним детальним джерелом з цього питання⁵.

Однак на сьогодні лишається недооціненим масив джерел, що містять цінну інформацію щодо кримськотатарської історії. Це фонди Архіву Коша Нової Запорозької Січі (ф. 229) та Київської губернської канцелярії (ф. 59), що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Матеріали фондів, які переважно складаються з донесень запорожців-розвідників, і стали тим підґрунтям, яке дозволило більш-менш детально висвітлити події літа 1758 – весни 1759 рр.

Саме на початку літа 1758 р. в едісанських степах відбувся заколот ногайської верхівки, причини якого будуть вказані нижче. Ця подія набула упродовж літа–осені значного розмаху, коли до повсталих приєдналися й інші ногайські племена. На чолі ногайців став Крим-Гірей, якого вони вимагали призначити кримським ханом. Порта двічі, в серпні і в жовтні 1758 р., проголошувала Крим-Гірея ханом, аби він зміг приборкати повсталих ногайців. Але новий хан ситуацію, що склалася, використав на свою користь, очоливши похід у Молдавію, щоб здобути ясир. Напад на Молдавське князівство став продовженням

* Пономарьов Олександр Михайлович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

ногайського заколоту, а наслідки цих подій мали таке відлуння, що ще у 1759–1760 рр. від Крим-Гірея вимагали відшкодування збитків, завданих Молдавському князівству. Хан, у свою чергу, вимагав повернення під свою юрисдикцію молдавських селян, які втекли від свавілля ногайців до українських міст, що тоді входили до складу Речі Посполитої. Не бажаючи поступатися, Крим-Гірей тривалий час лишався у своїй літній резиденції – Каушанах, або буджацьких чи едисанських степах, адже, зайнявши у такий спосіб престол, він не міг розраховувати на підтримку Дивану, а спирався лише на ногайські орди. Тільки наприкінці квітня – на початку травня 1759 р. Крим-Гірей повернувся до Криму, в'їхавши в Бахчисарай уже як хан.

Як зазначалося вище, історіографія імперського періоду зробила перші спроби заявити про сходження Крим-Гірея на ханський престол, однак, очевидно, через незнання проблематики, вона деякі факти подавала викривлено. Так, Ст. Богуш-Сестренцевич, говорячи про вдачу Крим-Гірея, зазначав, що він збоку спостерігав за ногайськими чварами, зайнявши престол без жодних зусиль, що не відповідає дійсності, хоча й до певної міри характеризує хитрість і спритність претендента на ханський трон.

Не викликають довіри й подальші слова дослідника: “Первым его (Крим-Гірея – *О. П.*) попечением было также, чтоб исправить вред, сделанный им против своей воли в Молдавии. Все вещи были возвращены в совершенной точности; сам он отослал обратно восвояси около двадцати тысяч вывезенных им невольников”⁶.

Насправді ані Крим-Гірей, ані ногайці не бажали повертати нагробоване. Більш того, едисанці після походу в Молдавію, де вони “все салтанские, а паче ханские деревни разграбили, народа много умертвили, а инних в плен взяли”, на вимогу Порти повернути захоплений ясир, “на то отпираются, якоби в плену у них ни одного человека не имеется”. При цьому вони наголошували, що усіх дорослих полонених побито при сутичках, а малолітніх у них в наявності не більше тисячі⁷.

Крим-Гірей не тільки не повертав полонених, а навпаки – вимагав негайного повернення молдаван-утікачів з Польщі, яке розтягнулося на кілька років і влітку 1760 р. ще було предметом суперечок між Молдавією та ханатом. На претензії молдавських господарів Крим-Гірей відповідав: “А о своих здешних убитках пуццай-де ищут на прежних бивших в Криму ханах, а он-де за них доволства чинит не будет, и для того-де оставшую орду едичкулских нагайцов з-за Буга к прежде поселенным понад Днепром тоєю стороною вивесть приказал тысяч до двадцати, и ... сквозь понад Днепром и понад Конскою селитимет их”⁸. Першим кроком хана щодо “відшкодування збитків” був намір відправити військо в Польщу для повернення молдаван-утікачів, а не самому віддавати захоплених невільників.

На момент ногайського заколоту Крим-Гірей не був кримським ханом, тому ставити до нього претензії було нелогічно. Порта саме для того напередодні 11 серпня 1758 р. і затвердила його ханом, аби він припинив безлад серед ногайців, упокоривши їх⁹. Бо в разі поширення повстання ногайців, якщо не Молдавія, то Польща б опинялася в ролі чергової жертви вже юридично повносправного хана, оскільки “за... угрожениями о возвращении народа и пограбленного имеют они, едигане, намерение, будто на Польшу напасть, и тою добычу волоских жителей удовлетворять”¹⁰.

Однак, повернімося до 1758 р., коли на початку літа відбувся заколот і Халім-Гірей втратив ханський престол, який так вправно захопив Крим-Гірей.

За свідченнями Шарля Пейсонеля, Халім-Гірей позбувся ханського трону внаслідок “необузданного произвола и безрассудного самоуправства” його синів – буджацького, едиганського й кубанського сераскерів¹¹. Впливові мурзи відкрито виступили проти Халім-Гірея, вимагаючи від нього приборкати вказаних осіб. Однак це було не під силу Халім-Гірею, який, коли був молодим, був вправним та мужнім володарем, а з роками впав у наркотичну залежність, ставши непридатним до керування¹².

Свавілля ханських синів, зокрема буджацького сераскера Сеадет-Гірея проявилось під час рамазану 1757 р., коли його за наказом хана і Порти було направлено до Єдигану, аби едиганці повернули нагробоване запорожцям. Це було чималою образою для едиганського сераскера Саїд-Гірея¹³, який не відмовлявся відшкодувати збитки, і, – як зазначав Ш. Пейсонель, – своєю благопристойною поведінкою заслуговував більшої довіри¹⁴. До того ж, Сеадет-Гірей був щойно призначений (1757 р.) буджацьким сераскером в обхід старших братів, через що мурзи дивились на нього як на вискочку, а до Халім-Гірея неприязнь посилилася через ігнорування ним традицій, що склалися – призначати на посаду за принципом старшинства.

Прибувши в Єдиган, Сеадет-Гірей заарештував багатьох мурз і привів їх, закутими в ланцюги, в Буджак, де вони загинули у в’язницях або були вбиті, а їхніх жінок та дітей було віддано на поталу слугам. 6 червня 1758 р. підпоручик Тарасов, проїжджаючи через Бендери, констатував, що “пришел весь город в смятение и огорожи[вался], а причина та, как... сказы[ва]ют, нагайская орда приносила жалобу к [бен]дерской старшине, что султан буджац[кий] [и] посланник от него чинят им, нагайца[м], нестерпимии обиды, скот отнима[ют], жен [и дочерей] насилничают”¹⁵. Більш того, буджацький сераскер став вимагати від Єдиганської орди за нанесені збитки гроші, які значно перевищували реальний обсяг втрат. Надлишками стягнутого з едиганців Сеадет-Гірей поділився з великим візирем Порти Рагиб-пашею, через що візир ігнорував скарги едиганців¹⁶.

Єдисанці направили дві скарги в Стамбул, спочатку на буджацького сераскера, а згодом на хана, розраховуючи на відставку останнього. Та великий візир Рагиб-паша відправив прохачів ні з чим¹⁷. Не стерпівши такого поводження, Саїд-Гірей “дал полную власть ногайцам своей орды и не делал больше ни одного движения, чтобы обуздать их”¹⁸. Такими були події початку літа 1758 р.

Поряд із цим запорозька розвідка доносила про заворушення в єдисанських степах, додатковим поштовхом до яких стала страта одного з єдисанських мурз сераскером Саїд-Гіреєм, якого “єдисанцы, невозлюбя... в таковых вредительных и неделных поступках” писали до Халім-Гірея, що не бажають мати ханського сина за сераскер-султана¹⁹. Хан, недовго очікуючи, поскаржився в Стамбул на єдисанську верхівку, у відповідь на що Халім-Гірею “от салтанского двора при указе присланы сабля и чекмень, дабы немедленно собрав крымское войско итти на них, єдисанцов, а ежели-де оные и еще явятся противными, то бы их рубить и казнить”²⁰.

Крим-Гірей, який влітку 1758 р. був поблизу Константинополя²¹, відразу після заворушень серед єдисанців прибув до них й запросив до себе султанів – дітей колишнього хана Арслан-Гірея, й відповідно своїх племінників: Салім-Гірея, Бетті-Гірея, Сокур-Гірея, Мамбет-Гірея, Адил-Гірея. Розуміючи, що наслідки виправи Халім-Гірея на Єдисан нічого, крім виснаження кримсько-ногайських сил та загострення внутрішньополітичної боротьби в ханаті, не дадуть, Крим-Гірей задавав собі риторичне запитання: “у чего-де и впредь в Крыму и ханам быть, когда-де єдисанцы раззорены будут, а крымские-де татары их удовлетвовать и впредь не могут”²², а тому, на противагу військовому вирішенню питання, вирішення якого провокувалось Портою, було розглянуто варіант економічної блокади османської столиці.

Порадившись з султанами, Крим-Гірей наказав “с хлебом суда, следующие в Константинополь, остановить и никого ни с каким съестным припасом не пропускать”, внаслідок чого “в малом времени константинопольские обыватели пришли в немалое отягощеніе”²³. Про те, що ногайські племена розширились аж до Дунаю, припинили постачання хліба, свідчили й інші джерела²⁴. Такі дії єдисанців “привели ...Порту в необходимость мятежностью своею... снизить на все их требования”, головним з яких було призначення ханом Крим-Гірея²⁵. Отже, економічний важіль виявився дієвим за інші, внаслідок чого Порту й погодилась визнати Крим-Гірея ханом. До того ж його авторитет був необхідним для наведення порядку серед повсталих кочовиків.

Ногайці були рушійною силою заколоту, але, щоб відповісти на питання, хто стояв за лаштунками повстання, потрібне ретельне дослідження вказаної проблеми. В історіографії існує думка, що до приходу Крим-Гірея до влади долучився сам прусський король, який організу-

вав це за допомогою своїх агентів²⁶. Як покаже подальший розвиток подій, Фрідріх II розраховував використати потенціал ханату у Семирічній війні.

А поки що, в червні 1758 р., едисанські ногайці, очолювані мурзою Канаєм, зібрали 40 тис. вершників, проти них з Буджаку на очаківський степ виступив буджацький сераскер Сеадет-Гірей з 30 тис. воїнів (за іншими даними з різних військ було відповідно 40 тис. і 80 тис.), який лишився вірним хану Халім-Гірею. Спочатку буджацькі ногайці мали перевагу, але едисанцям вдалося влаштувати засідку й, заманивши буджацького сераскера, розбити супротивника вщент²⁷.

Про цю перемогу писала 17 червня Київська губернська канцелярія до Коша, повідомляючи, що “в недавних числах буджацкия татары с едисанским народом, по некоторым происшедшим у них ссорам, имели между [соб]ою немалое сражение, при котором [с]ражении, якобы, едисанцы буджацких татар кровопролитно разбили, и, будто, тово буджацкого султана едисанцы [ух]ватили”, зазначаючи також, що стосовно останнього повідомлення слід чинити розвідку, аби з’ясувати все як слід²⁸. Насправді Сеадет-Гірею вдалося втекти в Каушани, а переможена сторона 6 липня вже повернулася в Буджак²⁹. Саїд-Гірей теж був змушений утекти, але ще до цієї битви, оскільки кілька едисанських султанів повстали проти нього³⁰. Чи був причетним до усунення едисанського сераскера Крим-Гірей, нам з’ясувати не вдалось.

Спочатку позиція Порти під час вказаних подій була чітко визначеною. Халім-Гірей, отримавши підтримку великого візиря Рагиб-паші у питанні щодо придушення ногайського заколоту, відправив нуреддин-султана в Аккерман для стримання Буджаку, орбей-султана – до Очакова охороняти пониззя Дніпра, а решту своїх братів на Кизикерменську переправу, аби ногайці не втекли на Кавказ, заручившись при цьому підтримкою російської сторони. Яничари Бендер, Аккермана, Хотина, Кілії та Ісакчі також були напоготові. В цей же час Крим-Гірей, скориставшись нерішучістю Халім-Гірея, привів едисанських, а потім і буджацьких мурз до присяги на вірність. Після чого змусив утекти нуррадин-султана з Аккерману до Бендер, а старшого сина Арслан-Гірея відправив на р. Березань, де той мав блокувати висадку вірних Халім-Гірею військ із Криму³¹.

Але сутичок між військами так і не відбулося, оскільки в останній момент Рагиб-паша приніс у жертву Халім-Гірей-хана, який сподівався, що йому вдасться за допомогою Порти приборкати повсталі орди ногайців. Після того, як в Стамбулі у серпні 1758 р. було вирішено призначити Крим-Гірея ханом, великий візир тримав цю новину від Халім-Гірея в таємниці доти, поки не отримав від нього якомога більший ясир, а як тільки отримав бажане, то відразу надіслав указ про його усунення³².

Порта бачучи, що Халім-Гірей не здатний контролювати ситуацію в ханаті, вирішила піти на поступки ногайцям і визнати Крим-Гірея ханом, що було зроблено перший раз ще до 11 серпня, однак інсигній йому не було надіслано. Очевидно, до цього Порта розраховувала відновити на престолі Халім-Гірея (точніше його юрисдикцію над усім ханатом, оскільки ногайські орди були йому непідконтрольні) або очікувала, що ситуація зійде нанівець сама собою. Паралельно з цим Молдавія фактично була без правителя, оскільки новий господар (призначений 14 серпня) очікував аудієнції султана аж до 26 вересня. Цим вдало скористались едисанці, які, не отримавши відповіді на свої вимоги, 2 вересня почали наступ на Молдавію³³, сконцентрувавшись 8 вересня навколо Каушан³⁴. Таким чином, станом на 14–15 вересня едисанці, до яких приєдналися ногайці Джамбулуцької та Єдичкульської орд, заповнили Молдавське князівство аж до самих Яс, що було названо в літописах “разливом татарвы”³⁵.

Згідно з даними запорозької розвідки, під час ногайської виправи у Волощині (“Мунтянской земле”) було забрано в полон 5 500 чол., а тамтешній господар від побаченого й почутого змушений був зі своїм почтом втекти до Угорщини. У Молдові (“Волоской земле”) кочовики забрали 3 400 чол. з усім майном, котрих відправили в “татарские буджацкие села”³⁶. Сучасні дослідники, спираючись на іноземні джерела, називають й інші дані втрат на молдавських теренах, які суттєво різняться – 15 тис., 25 тис. та 40 тис. осіб³⁷.

Документи свідчать, що Крим-Гіреєм “знатным числом войска отправлено было для разорения волохов, которым оное и учинено, и многия в смерть порублены, а другие в полон побраты, после какова разорения то войско распущено... сроком на три ж месяца для исправности с подтверждением же, чтоб за востребованием то воиско неотменно было к воинскому действию в готовности”³⁸.

Турецький султан, занепокоений тим, що Крим-Гірей все ще знаходиться в Каушанах при ногайських чамбулах і “в свое ханское место (Бахчисарай. – *О. П.*) не едет”, остерігався повторного нападу на Молдову чи нового – на Запорозьку Січ разом з фортецею Святої Єлизавети, а тому закликав хана повернутися до Криму, “на что он к нему, султану, ответственвал, дабы он ему понуждения в том не чинил, а ведал бы едино свой султански престол”³⁹. Продемонструвавши на словах свою незалежність від Стамбула, хан, однак, їхати в Бахчисарай не став, а залишився на зиму в Каушанах. Як писали сучасники, Крим-Гірей сидить у Буджаку, “поскольку у него под руками там все татары его партии, а в Крыму таковых нет”⁴⁰.

Допит у січовій канцелярії грузин й калмиків, які втікли з татарського полону у лютому 1759 р., підтвердив, що “кримській новій хан зимується в Бендерах (Каушанах – *О. П.*) і опасен в Крим ехать”⁴¹. Мол-

давський господар скаржився турецькому султану на Крим-Гірея “за учиненное волохам разорение и смертное убійство”, сподіваючись у свою чергу, що за це хан “от турок войною штрафован будет”⁴². Запорожцям ще восени 1758 р. було відомо про наміри нового хана лишитись у Буджаку, про що й повідомлялося, що Крим-Гірей “упователно ж де там і зимоватимет, а навесни следоватимет в Крим”⁴³.

Тим часом, запорозька розвідка повідомляла, що “вновь наставленной хан Халим-Гирей находитца в Белегороде, откуда в скором времени намерен переехать до города Коушан”, аби привести в покірність “буджацких и нагайских татар” и “к лутчему... крымских татар продовольствия”⁴⁴.

Насправді ж хан Халім-Гірей, виїхавши в жовтні 1758 р. з Бахчисарая через Кінбурн до Очакова, звідки 27 жовтня виїхав до Білгорода для роботи у спільній з турками комісії для розгляду наслідків ногайського заколоту, для чого з Порти прибув капиджи-баша⁴⁵, й, очевидно, на початку листопада колишній хан знаходився в Аккермані (за іншими даними в Хан-Кишлі). Приводити другий раз до влади Халім-Гірея Порта вже не могла, адже за його панування відбувся ногайський заколот з усіма наслідками. Більше того Крим-Гірей, статус якого на момент повстання був невизначений, звалив усю провину за його ж власний напад на Молдавію на Халім-Гірея. За словами розвідників-запорожців, молдавський господар, побачивши “такое разорение, выехал к нему, Крым-Гирею, спрашивал, чего он требует, и за что без всяких притчины разоряет, на что-де он Крым-Гирей ему... ответственвал, что оно чинить принудил крымской Халим-Гирей хан”⁴⁶.

Для задоволення скарг молдавського і валаського господарів, аби бунтівники віддали забраних людей і майно, Халім-Гірей звернувся по допомогу до гетьмана Ханської України “с тем дабы и он в том своево старания прилагать не оставил”⁴⁷.

На кінець 1758 р. Крим-Гірей не залишив своїх намірів повернути молдаван-утікачів, а тому за його наказом у центрі Буджацької орди – Хан-Кишлі тамтешнім сераскером у грудні 1758 р. було зібрано 70 тис. воїнів⁴⁸; три тисячі стояли верст за 20 вище Очакова на чолі з трьома мурзами; 300 “доброконных и вооруженных татар... при одном булюбаш-мурзаке” стояли поблизу устя р. Чичиклії⁴⁹; 200 “такових же татар... при одном арап-мурзаке” стояли вище Гарду понад Бугом “при турецкой разбитой мечете”; та ще 300 “при одном же мурзаке” стояли в урочищі р. Корабельної⁵⁰.

Однак остаточно з’ясувати місцеперебування усіх ногайських загонів на кінець 1758 р. запорозьким розвідникам не вдалося. Так, про 40 тис. “ногайских и буджацких татар” повідомлялося, що вони “еще в свои места не возвратились, которые-де пошли в последних числах октября... в горы Волоские для грабительства волоских людей, а другие болше сказывают, что к прусскому королю”⁵¹.

В той же час повідомлялося, що ногайських і буджацьких татар у “Хотинской державе” до 40 тис., а також і в “Бендерских, Коушанских, Ачаковских и Белгородских степях” зібрано чимало війська. За свідченнями розвідників, під час виправи на Польщу для повернення назад молдаван-утікачів також планувалося напасти і на російські прикордонні слободи⁵².

Повторне визнання Портою у жовтні того ж 1758 р. ханом Крим-Гірея⁵³ давало підстави сподіватись, що ногайці, на яких новий хан мав вплив заспокояться. А “бывшей кримской хан Халим-Гирей по указу султанскому свержен, на место же его произведен ханом Крим-Гирей хан, почему и едисанци для того склонились да турки публично говорят, что впредь будет тихо и смирно”⁵⁴.

Інше джерело свідчить, що “по смене ж первого хана определен из султанов едисанских точно Крим-Гирей, коим они стали битъ доволни и усмирились, и тот хан новопожалованый состоит еще в тех местах, где едисане много разорили людей волоских и протчих коло Бендер”⁵⁵. З іншого боку, ставало відомо, що в Криму збирається чисельне військо, яке “переходя по сю сторону Перекопа, поход продолжают к Очакову для усмирения взбунтовавшогось эдисанского народа... и хотя по... последним ведомостям оной... народ успокоен”⁵⁶.

До чуток, крім тих, що Крим-Гірей може напасти на Молдавію й Запорозьку Січ, навесні 1759 р. додався розголос, що, “якоби имеют на Полскую сторону напасть, к тому ж и великого своего падишу (султана. – *О. П.*) в разореніе привестъ по прежнему недоволству”⁵⁷. Це повідомлення перегукується з даними, орієнтовно датованими жовтнем 1758 р., коли едисанці начебто мали намір напасти на Очаків⁵⁸. Але жодних приготувань “как в городе Очакове, такъ і понад рекою Бугом, татарских собраній и авулов не видали и точно нет, а известно, яко орди тамошніе коло Днестра да близ ханской ставки при Ган-Кишли и Каушанах кочуют”⁵⁹.

Однак напруження на кримсько-російському кордоні не спадало. У звязку з цим російський посол в Константинополі Олексій Обресков 22 лютого 1759 р. застерігав щодо непередбачуваності дій нового хана, зазначаючи, що “нынешней кримской Крым-Гирей хан – человек предприимчивой, а может быть і отважной, следственно-де необходимо нужно в ближайших к нему местах в осторожности держатся, а на сих-де днях в полученных от него Портою писмах, он, хан, похвалился запорожских казаков в такое состояние привестъ, что впредь татары от них обезпокоены не будут”⁶⁰.

Наприкінці квітня 1759 р. запорозькі розвідники повідомляли, що ногайські чамбули ще не заспокоїлись, а стоять на лівому березі Дністра, очікуючи повернення молдаван-утікачів, які восени 1758 р. втекли від грабунків та різанини. В повідомленнях ішлося про те, що “едисан-

скої народ еще ко усмирению не пришел и крымскои хан Кирым-Гирей с шестьюдесят мурзаками и несколько тысячью татарским войском... близ села Копанки стоит, и притом он, хан, требует отдачи добровольно ис Полши волох, туда ушедших из Нагаищины, на прежнее их жилище”, а в разі неповернення молдаван-утікачів хан мав намір послати за ними військо⁶¹.

На підтвердження своїх намірів Крим-Гірей почав збирати з ногайців гроші і харчі для виправи, що відбилося в донесеннях козаків, де йшлося, що “хан берет у буджацких и нагайских татар от казана, то есть от семьи по десяти левов, по четыре килии пшеницы и по две яловицы”⁶². Це чинилося, незважаючи на отриманий ханом султанський фірман, де наказувалося, аби Крим-Гірей “шел по-прежнему в Крым и был бы во оном ханом и притом ему прислан турецкой кавтан и седло, за то, чтоб он во время грабования в Хатинском краю все пополнил і волоских людеи, которые в Полшу ушли, взыскав возвратил”⁶³.

Однак доволі тепла зима завадила переправитись Крим-Гірею на лівий берег Південного Бугу, аби далі йти на українські міста й новопоселені слободи для повернення молдаван-утікачів, а також для нападу на Запорожжя, оскільки “на реки Бугу лед, хотя плесами і есть, точию по оному лошадами переехать не можно”⁶⁴. Так відлига фактично врятувала південні кордони українських земель від нападу ногайських загонів.

Тим часом справи ханату потребували присутності Крим-Гірея в Бахчисараї, тому час був визначитися, або вирушати в похід на порубіжні міста та Запорожжя, або повертатися до Бахчисараю. Очевидно, хан обрав останнє, бо в Буджаку чи Побужжі разом з ногайськими ордами хан постійно перебувати не міг.

Наступне повідомлення запорозького розвідника вражає своєю лаконічністю й інформативністю: “Находячаяся орда ниже Ачакова на урочище Телигуле з ханом началась переходит в Ачаков на крымскую сторону априля середних чисел, а сам хан при мне перейшов чрез Ачаков в Кимбур, в Крым априля 29 д[ня]. Сколко же числом орди всей переходить обстоятельно числом не знаю, толко слыхал я, что переходит ей числом 5000 аулов, то есть кибиток. Оная орда переходит скоро непрестанно денно і ношно”⁶⁵.

Однак з переїздом Крим-Гірея до Бахчисараю неспокій в ногайських верхівках не припинився. Заворушення серед ногайських мурз тривали не тільки у 1759 р., а ще й упродовж наступного 1760 р., хоча це вже і не був заколот літа–осені 1758 р. У першій половині 1760 р. відбулося примирення ногайської і кримськотатарської верхівки, адже напруження не могло тривати безкінечно.

Так, у липні 1760 р. запорозька розвідка доносила в Кіш: «Орди ж татарские ныне хану все склонилис и смирилис от бунтов и еди-

ногласно хана сего содержат над собою желают». Недавній соратник хана, який теж долучився до ногайського заколоту – калга-султан часів Халім-Гірея – Хаджі-Гірей, який знайшов прихисток у Польщі, прибув до Крим-Гірея з повинною й просив вибачення, за що «хан много его одарил людми ясирем, денгами и вещами и отправил его за море на житье, где ханские фамилии пребывают». Єдисанських мурз, які не підкорилися йому, Крим-Гірей також вибачив, а найбільш затятих і винних у заколоті «штрафовал тайними засилками»⁶⁶. Таким чином, спротив ногайської верхівки аж через два роки після заколоту було подолано.

Заколот, що почався як протест проти надмірних стягнень з ногайців на користь запорожців, перейшов у стадію непокори, коли до єдисанців приєдналися інші орди і під орудою Крим-Гірея виступили на розорення молдавських царан, де не тільки пограбували, а й вирізали та забрали в полон чимало місцевої людності. Фінальною стадією заколоту була непокора ногайців повертати полонених, навпаки вимагаючи повернення молдаван-утікачів з Польщі. Зрештою, Крим-Гірей зобов'язався «убытки... волоского господаря все заплатит и во всем удовлетворять безобидно... наложу на каждого едисанца по шестидесят грошев»⁶⁷. Гарантом стягнення та повернення зібраних коштів виступив згаданий калга-султан Хаджі-Гірей. Однак, коли справа дійшла до пересилки коштів у Стамбул, то «хан скупости ради не хотел с оною разтаться»⁶⁸. Так ногайський заколот, який мав вирішитися стягненням з єдисанців грошей, перейшов у затяжний конфлікт між Кримським ханатом та Молдовою, Польщею й Портою, причому вказівки та накази останньої ханом уперто ігнорувалися.

Присутність Крим-Гірея в Каушанах, тобто неподалік молдавських і польських теренів, викликала значну напруженість у регіоні. Лише на початку травня 1759 р., як зазначалося вище, Крим-Гірей повернувся до Бахчисарая вже як хан. Так почалося його перше правління, бурхливе й багатообіцяюче, яке, за браком джерел, стало майже непомітним в історіографії.

¹ *Богуш-Сестренцевич Ст.* История царства Херсонеса Таврийского. – Т. II. – СПб., 1802. – С. 358–360.

² *Смирнов В. Д.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты XVIII столетия, до присоединения его к России // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 15. – 1889. – С. 231–236.

³ *Возгрин В. Е.* История крымских татар: очерки этнической истории коренного народа Крыма в четырёх томах. – Т. I. – Симферополь, 2013; *Возгрин В. Е.* Крым-Гирей – первый хан нового времени // Личность в истории в эпоху нового и новейшего времени (памяти профессора С. И. Ворошилова): Материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, декабрь 2009 г. – СПб., 2010. – С. 40–55.

⁴ *Хайдарлы Д.* Молдавия и Крымское ханство (1718–1774) // *Stratum plus.* – 2003–2004. – № 6. – С. 282–288.

⁵ [Пейсонель Ш., де] Отчет о восстании ногайцев Иедисана, послужившего причиной свержения Алим-Герай-хана и восшествия на престол Крим-Герай-хана, в 1758 г., посланный в 1759 – министрам короля господином де Пейсонель // *Пейсонель Ш., де* Записка о Малой Татарии. – Дн-ск, 2009. – С. 54–64.

⁶ *Богуш-Сестренцевич Ст.* Указ. соч. – Т. II. – СПб., 1802. – С. 360.

⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3–3 зв.

⁸ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 89, арк. 4 зв.

⁹ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 284.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3 зв.

¹¹ Цит. за: *Смирнов В. Д.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII столетия, до присоединения его к России // *Записки Одесского общества истории и древностей.* – Т. 15. – 1889. – С. 235.

¹² *Смирнов В. Д.* Указ. соч. – С. 232.

¹³ Саад-Гірей у Пейсонеля.

¹⁴ [Пейсонель Ш., де] Отчет... // *Пейсонель Ш., де* Записка о Малой Татарии. – Дн-ск, 2009. – С. 55.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3161, арк. 1 зв.

¹⁶ [Пейсонель Ш., де] Отчет... // *Пейсонель Ш., де* Записка о Малой Татарии. – Дн-ск, 2009. – С. 55–56.

¹⁷ *Смирнов В. Д.* Указ. соч. – С. 232.

¹⁸ [Пейсонель Ш., де] Отчет... // *Пейсонель Ш., де* Записка о Малой Татарии. – Дн-ск, 2009. – С. 55.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3162, арк. 19.

²⁰ Там само.

²¹ На відміну від архівних даних, В. Д. Смирнов подає місцезнаходження Крим-Гірея – чифтлік Бунар-баши в околицях Бургаса // *Смирнов В. Д.* Указ. соч. – С. 233.

²² ЦДІАК України, ф. 59, оп.1, спр. 3162, арк. 19.

²³ Там само, арк. 19–19 зв.

²⁴ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 285.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 286.

²⁷ Там само. – С. 282.

²⁸ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3160, арк. 1.

²⁹ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 282.

³⁰ Отчет... // *Пейсонель Ш., де* Записка о Малой Татарии. – Дн-ск, 2009. – С. 58–59.

³¹ Там само. – С. 63.

³² Там само.

³³ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 282.

³⁴ Там само. – С. 283.

³⁵ Там само. – С. 284.

³⁶ ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 25.

³⁷ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 284.

³⁸ ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 75.

³⁹ Там само, арк. 2 зв.

⁴⁰ *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 286.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 19 зв.; *Скальковский А. А.* Секретная переписка Коша Запорожского (1734–1763) // *Киевская старина.* – 1886 – № 2 – С. 338.

⁴² Там само, арк. 20.

⁴³ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3 зв.

⁴⁴ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 25 зв.

⁴⁵ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3 зв.—4.

⁴⁶ Там само, спр. 3162, арк. 19 зв.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ За іншими даними, саме така кількість стояла поблизу Очакова при р. Сланчук на чолі з одним з синів хана – Атаме-Гірей-султаном // ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 72.

⁴⁹ Чичикля – права, а Корабельна – ліва притока Південного Бугу.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 4–5.

⁵¹ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 26.

⁵² Там само, арк. 26 зв.

⁵³ За іншими даними, Крим-Гірей вже 21 вересня 1758 р. отримав фірман та ханські інстигнії, в іншому місці автор вказує жовтень 1758 р. // *Смирнов В. Д.* Указ. соч. – С. 233, 236.

⁵⁴ Там само, арк. 10.

⁵⁵ Тут розвідник помилився, подаючи Крим-Гірея як одного з єдисанських султанів. Свого часу він був сераскер-султаном Буджацької орди, а заколот першопочатково виник в Єдисанській орді, тому виникло таке перекручення // Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3 зв.

⁵⁶ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 11.

⁵⁷ Там само, арк. 55 зв.

⁵⁸ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 19115, арк. 3.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 58.

⁶¹ Там само, арк. 83–83 зв.

⁶² Там само, арк. 85.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 78, арк. 11.

⁶⁵ Там само, арк. 76.

⁶⁶ Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 89, арк. 4 зв.—5.

⁶⁷ Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 3162, арк. 19 зв.

⁶⁸ Цит. за: *Хайдарлы Д.* Указ. соч. – С. 288.

На основании архивных источников рассматриваются условия возникновения ногайского бунта летом–осенью 1758 г. и последовавшего затем похода на Молдавию ногайских войск, с последующим занятием Крым-Гиреем ханского престола в Бахчисарае весной 1759 г.

Ключевые слова: ногайский бунт; Халим-Гирей; Крым-Гирей; возмещение убытков; возвращение пленных; молдаване-беглецы.

On the basis of archival sources the author reviews the conditions for the emergence of the Nogai rebellion in the summer and autumn of 1758 and the ensuing campaign against Moldova of Nogai troops, followed by the occupation by Qırım Geray of Khan's throne in Bakhchisarai on spring 1759.

Key words: the Nogai rebellion; Halim Geray; Qırım Geray; the compensation of damages; the return of prisoners of war; Moldovans fugitives.

УДК 930.253:94(477+71)

Д. В. РЕШЕТЧЕНКО*

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ
ОБ'ЄДНАННЯ В КАНАДІ(за документами Центрального державного
архіву зарубіжної українки)

Досліджується діяльність однієї з найвпливовіших українських громадсько-політичних організацій Канади – Українського національного об'єднання (УНО). Висвітлена історія, завдання, структура та основні напрямки роботи. Особлива увага приділяється характеристиці документів УНО, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву зарубіжної українки.

Ключові слова: Українське національне об'єднання (УНО); Крайова езекутива; Братні організації; Вищі освітні курси.

Українська діаспора Канади є однією з найбільших та найвпливовіших у світі. Українські громадсько-політичні організації Канади ведуть свою історію з початку ХХ ст. На превеликий жаль, історія діяльності більшості з них в Україні майже не вивчена. У ЦДАЗУ як єдиному архівному центрі України, створеному для збереження та дослідження документальної спадщини української діаспори, зосереджуються документи із розвитку українських громадсько-політичних організацій у світі, у тому числі й у Канаді. Ці ділові папери чекають на своїх дослідників.

УНО було засновано 17 липня 1932 р. у м. Едмонтон членами Української стрілецької громади¹, котра увійшла в УНО на правах Братньої організації. У липні 1934 р. відбулася перша Крайова конференція, яка й оформила УНО як українську організацію на теренах Канади². 14 червня 1950 р. Сенат Канади законодавчо затвердив статут УНО, що дало змогу йому займатися не тільки громадсько-політичною роботою, а й господарською, тобто набувати майно, зосереджувати і користуватися коштами³.

Аналізуючи документи УНО, можна визначити, що головними завданнями створеної організації були:

а) об'єднання українських громадсько-політичних сил у Канаді, які представляли різні хвилі еміграції, різні політичні уподобання та мали різні погляди на причини поразки державотворення в Україні;

* *Решетченко Дмитро Володимирович* – кандидат історичних наук, начальник відділу формування НАФ Центрального державного архіву зарубіжної українки.

б) моральна і матеріальна допомога Батьківщині, територія якої перебувала у складі Радянського Союзу, Польщі, Румунії та Чехословаччини;

в) збереження українських традицій у нового покоління канадських українців через молодіжні громадсько-політичні організації та культурно-освітню роботу⁴.

Фактично УНО взяло на себе важку працю об'єднання українців, які представляли не лише різні вікові групи, а й були вихідцями з різних держав і носіями різних цінностей.

Уже через рік після створення УНО стало зрозуміло, що декілька членів Крайової ексекютиви в м. Едмонтоні не в змозі здійснювати пряме керівництво всіма філіями і Братніми організаціями УНО. А вже в 30-х рр. XX ст. зв'язок не був настільки розвиненим, щоб підтримувати достатню комунікацію на великих територіях Канади. Було вирішено створити для різних регіонів Провінційні управи (згодом Провінційні Ексекютиви та Провінційні з'їзди). У 1933 р. постала Провінційна ексекютива провінції Альберти (24–25 лютого 1934 р. I-й Провінційний з'їзд) та Провінційна ексекютива Саскачевану (29–31 грудня 1933 р. I-й Провінційний з'їзд), а наступного року була створена Провінційна ексекютива Східної Канади з центром у м. Торонто (3 червня 1934 р. I-й Провінційний з'їзд)⁵.

Згодом у 1937 р. ексекютива Альберти поширила свою роботу на Британську Колумбію і отримала назву Провінційна ексекютива Альберти та Британської Колумбії, а 1950 р. – створилася Провінційна ексекютива Саскачевану та Манітоби. 8 жовтня 1955 р. на спільному з'їзді філії УНО та Братніх організацій провінцій Альберти, Британської Колумбії, Саскачевану та Манітоби створили Провінційну ексекютиву Західної Канади.

Ці регіональні виконавчі органи відігравали важливу роль у період організаційного становлення та територіального розширення УНО в Канаді як координаційний центр для філій УНО. Згодом через брак фінансування Провінційні ексекютиви почали виконувати радше репрезентативну функцію, а Провінційна ексекютива Східної Канади після переїзду Крайової ексекютиви в м. Торонто у 1954 р. взагалі припинила своє існування⁶.

Керівниками Провінційних ексекютив були відомі в Канаді та за її межами члени УНО М. Українець, П. Юзик, М. Суховерський, В. Войнаровський, С. Росоха та ін.⁷.

Структура УНО була складною і, крім основної організації, мала декілька автономних (т. з. Братні організації). За статутом, головним органом УНО і Братніх організацій був Крайовий з'їзд, а між з'їздами – Президія (виконавчий орган УНО і Братніх організацій) та Крайова ексекютива як виконавчий орган і координаційний центр власне філій

УНО. Вони знаходилися спочатку у м. Саскатун, з 1943 р. – у м. Вінніпег, а з 1954 р. – у м. Торонто⁸. У зв'язку з тим, що функції Президії та Крайової ексекютиви дублювалися, згодом їх об'єднали у Дирекцію з 23 членів.

Очолює дирекцію Голова УНО. У різний час очільниками УНО були такі відомі громадсько-політичні діячі, як: О. Григорович, В. Коссар, В. Гультай, М. Плав'юк, Я. Білак, М. Мицик, Л. Філь та ін.⁹.

Всередині 50-х рр. була проведена реорганізація структури УНО. У 1954 р. було узгоджено роботу референтур¹⁰. Так, було створено шість референтур, які відповідали за різні напрями роботи організації. У травні 1956 р. була проведена надзвичайна 18-та Крайова конференція у м. Торонто, яка прийняла зміни у статуті організації¹¹. На ній затверджено керівну структуру (Крайовий з'їзд – законодавча гілка, Дирекція на чолі з Головою – “екзекутивна” (виконавча) та Головна провірна комісія – контролююча). Також були узгоджені основи діяльності регіональних філій та Братніх організацій¹². При цьому керівна структура власне УНО збереглася: Крайова конференція, Крайова ексекютива та Провірна комісія¹³. Тобто можна говорити про УНО як у вузькому, так і у широкому (зі структурами Братніх організацій) значенні. І хоча Братні організації були структурними елементами УНО, вони залишались достатньо автономними у роботі та прийнятті рішень щодо своєї роботи.

До братніх організацій входять: Українська стрілецька громада, Організація українок Канади імені О. Басараб¹⁴ (з фондом Українського золотого хреста) та Молодь УНО. Кожна організація знаходиться в УНО на автономних засадах, має свою Управу, Провірну комісію¹⁵ та територіально розгалужену систему осередків і веде роботу з певною групою осіб у межах загальної стратегії організації. Часто участь у братніх організаціях (наприклад, Молоді УНО) ставала першим щаблем участі в роботі УНО.

У липні 1960 р. XX-та Крайова конференція УНО у м. Содбурах (Sudbury) прийняла у систему УНО Український визвольний фонд (відомий також під назвами “Бойовий фонд” та “Одноцентовий фонд”¹⁶), що був покликаний збирати кошти для діяльності УНО і споріднених організацій¹⁷.

На відміну від інших Братніх організацій, діяльність Українського визвольного фонду була більш самостійною і розповсюджувалася й на організації, які не входили до системи УНО¹⁸.

Регіональні справи ведуть філії УНО, а також відділи братніх організацій. За весь час існування було 112 філій (найбільша у м. Торонто нараховувала 600 членів). Проте частина філій припинила діяльність через розселення українських іммігрантів, і на 1980 р. їх залишилося 56. На той же час чисельність організації становила 6200 осіб¹⁹.

Українці Канади вели активну громадсько-політичну роботу. Так, Українське національне об'єднання є членом-засновником Конгресу українців Канади (КУК) (1940 р.), Шевченківської фундації (1963 р.), Світового конгресу вільних українців (1967 р.) тощо. У 1939 р. УНО заснувало першу Українську кредитову спілку в Канаді (м. Саскатун), а згодом спілки в інших містах. У 1944 р. УНО заснувало Осередок культури і освіти у м. Вінніпег з музеєм, бібліотекою та архівом українців Канади, де і зберігається основна частина архівних документів цієї організації²⁰.

Велику увагу УНО приділяє культурно-освітній роботі серед українського населення Канади, починаючи з учнівської молоді (у документах опису цей напрям мав назву “робота з доростом”²¹) і закінчуючи заходами для старшого покоління. Громадсько-політичні організації українців за кордоном розуміли, що для майбутніх поколінь діаспори вкрай важливо зберегти культуру та історичну пам'ять свого народу. Тому величезна увага приділялася популяризації української книги, у тому числі через бібліотеки та самоосвітні гуртки²². Також видавалися свої книги, які також пересилалися поштою не тільки у Канаді, а й за її межі²³.

УНО пропагує відзначення знаменних та релігійних свят у історії українського народу (Різдва, Великодня, Акту злуки тощо)²⁴, вшановує відомих діячів та борців за незалежність (С. Петлюри, Є. Коновальця, І. Франка, Т. Шевченка та ін.)²⁵.

Основну роль у вихованні молоді відіграють “Рідні школи”²⁶. Останні створюються при філіях УНО для українських учнів канадських шкіл, які у позаурочний час вивчають українську мову, історію та культуру. Учні також читають лекції з географії та релігії. У багатьох школах діють танцювальні та хорові гуртки. Навчання у них переважно проводяться у вихідні дні. Діячі УНО завжди приділяли цьому напряму значну увагу: друкували підручники, забезпечували приміщеннями й учителями²⁷.

Для координації роботи “Рідних шкіл” була створена Шкільна під-референтура, яка готувала план та програму на навчальний рік, займалася підготовкою та підвищенням рівня кваліфікації вчителів²⁸. Вони також збирали звіти про стан “Рідних шкіл” та інформували КЕ.

Однією з установ при УНО, безпосередньо спрямованих на збереження української культури, мови та історії, були Вищі освітні курси у м. Торонто та м. Вінніпег (Канада). Вони були організовані у 1940 р. диригентом та музикознавцем Павлом Маценком, який довгий час був референтом Культурно-освітньої референтури. П. Маценко залучив до викладання на курсах прославленого диригента Олександра Кошиця, що піднесло їх рівень і популярність серед української громади²⁹.

Курси розпочали свою роботу у 1940 р. як диригентсько-учительські. Однак вже через два роки через збільшення кількості предметів та викладачів було вирішено дати їм більш ширшу назву – Вищі освітні курси. З такою назвою вони проіснували до кінця 1970-х рр., коли були перейменовані в Українські освітні курси.

Українські організації в діаспорі потребували культурно-освітніх працівників, насамперед учителів “Рідних шкіл”, диригентів хорів, керівників мистецьких колективів. Їх підготовка здійснювалася на вищезгаданих курсах. Згодом ці курси трансформувалися у “Літні курси українознавства” (тепер “Літні курси провідників молоді УНО”). Вони проводилися у штаті Онтаріо (Канада) й були створені переважно для українських учнів середніх шкіл, які не мали змоги пройти курси українознавства у своїй місцевості у “Рідних школах”³⁰.

П. Маценко надзвичайно переймався проблемами “Рідних шкіл”, а особливо своїм дітищем Вищими освітніми курсами. Він брав активну участь у залученні до Вищих освітніх курсів передових діячів культури та освіти серед українців Канади, вів з ними листування та обговорював умови покращення курсів.

УНО також має своє видавництво “Новий Шлях” (1930 р.), яке видає однойменну газету, а також книги і журнали³¹. Братні організації мали і свої друковані органи: Українська стрілецька громада – “Інформатор УСГ”, Організація українок імені О. Бесараб – “Жіночий світ”, Молодь українського національного об’єднання – “МУН Беамс” (“Смолооскип”)³².

Документи УНО, як і більшості громадсько-політичних організацій української діаспори, розпорошені у різних архівах. І хоча більшість документів УНО знаходиться в ними ж створеному Осередку української освіти і культури, велика частина зберігається у державних і університетських архівах м. Оттави, Калгарі, Едмонтону та ін.³³.

В українських архівах документи УНО в Канаді зберігаються лише у ЦДАЗУ у фонді № 50 “Українське національне об’єднання (УНО, Канада)” і охоплюють період з 1936 до 1995 рр.

Документи, які висвітлюють організаційну та управлінську діяльність УНО, охоплюють 1950-ті – 1990-ті рр. Це український переклад “Акту інкорпорації” (державної реєстрації) 29 березня 1950 р.³⁴; протоколи засідань Президії Крайової Екзекутиви та “ширших засідань” (із представниками від Братніх організацій) за 1951–1984 рр., щодо контролю роботи філій та виборів їх керівних органів. Документи з організації та проведення Крайових конференцій (15-ї Надзвичайної крайової конференції в Торонто (1951 р.) 19-го з’їзду у м. Торонто (1958 р.)³⁵, 20-го – у м. Судбурах (1960 р.)³⁶, 22-го – у м. Торонто (1966 р.)³⁷, 23 з’їзду – у м. Вінніпег (1969 р.) та Ювілейного 30-го з’їзду у Торонто (1992 р.)³⁸. Серед документів УНО у ЦДАЗУ зберігаються також

плани і звіти філій та інші документи поточної роботи центральних і регіональних виконавчих органів, а також обіжні листи, які охоплюють різну тематику³⁹.

Активну участь УНО брало у діяльності Конгресу українців Канади та Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій⁴⁰. Крайова ексекютива вела підготовчу роботу до Конгресів українців Канади (де мали третину голосів), підбирала делегатів і опрацьовувала питання, що там мали обговорюватися⁴¹.

Достатньо репрезентативно представлені у ЦДАЗУ документи Провінційної ексекютиви Східної Канади: протоколи (1950–1953 рр.)⁴²; документи 10-го (1950 р.) та 11-го (1953 р.) Провінційних з'їздів Східної Канади⁴³; звіти Провінційної ексекютиви Східної Канади та філій УНО і Братніх організацій, що до неї входили за 1950–1953 рр.⁴⁴; обіжники та повідомлення Провінційної ексекютиви Східної Канади⁴⁵; листування з Крайовою ексекютивою УНО, філіями УНО і Братніх організацій, редакціями газет та приватними особами за 1950–1953 рр., де показано її взаємовідносини з керівними органами та філіями, результати виборів керівних органів філій та Братніх організацій, звіти про роботу та багато іншої інформації, яка висвітлює багатогранну роботу провінційних виконавчих органів⁴⁶.

У фонді знаходяться документи з культурної роботи УНО та Культурно-освітньої референтури за 1936–1991 рр.: протоколи засідань, програми вистав і концертів; звіти проведення спортивних змагань; обіжники з питань діяльності “Рідної Школи”, педагогічних курсів для вчителів та план їх роботи, повідомлення про роботу українського дитячого садка в м. Торонто; описові картки (анкети) та свідоцтва учнів “Рідної Школи”; документи з діяльності видавництва “Новий шлях”⁴⁷.

Документи про діяльність Диригентсько-учительських курсів та Вищих освітніх курсів охоплюють період з 1940 до 1981 рр. Вони дають змогу простежити діяльність курсів за доволі великий відтинок часу. У розділі є листування про підготовку та проведення курсів, співпрацю з іншими українськими організаціями та церквою, які направляли на Вищі освітні курси курсантів. Представлені також списки викладацького та курсантського складу курсів, дисципліни, які там викладалися, та успішність слухачів⁴⁸. Організація активно популяризувала українську культуру через курси.

У ЦДАЗУ зберігається листування Культурно-освітнього референта П. Маценка з Крайовою ексекютивою УНО, організаціями та приватними особами (1942–1980 рр.)⁴⁹, де простежується копітка робота цієї непересічної особистості.

Широко представлені документи щодо видавництва “Новий Шлях”⁵⁰, зборів його “уділовців” (акціонерів)⁵¹, фінансово-господарські звіти видавництва за 1957 та 1965 рр.⁵², листування про надсилання книг, виданих при УНО (1945–1949 р.) тощо.

Серед документів УНО зберігаються ділові папери відомого політичного діяча Канади українського походження Павла Юзика, який став ініціатором політики мультикультурності Канади, яка є засадничою у цій країні і сьогодні. Наприклад, один з перших документів цієї політики – “Меморіал Українського національного об’єднання Канади до Королівської комісії в Оттаві для справ двомовності і двокультурності”⁵³.

У фондах ЦДАЗУ також представлені документи інших організацій, які тісно пов’язані з УНО – Українського визвольного фонду, Ідеологічно споріднених націоналістичних організацій та Світового конгресу вільних українців тощо⁵⁴.

Величезний масив інформації міститься у бібліотечному фонді ЦДАЗУ: це річні підшивки “Нового шляху”, книги і брошури, які видавала УНО до річниць, конференцій та свят, а також матеріали з нагоди 50-ої річниці УНО у 1982 р.

Українське національне об’єднання у Канаді стало флагманом громадсько-політичного життя українців Канади. Взявши на себе нелегке завдання – направити у спільне русло потуги різних груп української еміграції, УНО відіграло величезну роль у житті українців не тільки у Канаді й Україні, а й у всьому світі. Організація сприяла збереженню української культури українців за кордоном. На забезпечення цієї мети була направлена діяльність “Рідних шкіл”, Вищих освітніх курсів, Осередку культури і освіти у м. Вінніпезі з музеєм, бібліотекою та архівом тощо.

Фонди ЦДАЗУ є неоціненим джерелом дослідження діяльності Українського національного об’єднання з його створення і до початку 1990-х рр. Найбільш широко представлені організаційно-управлінська та культурно-освітня ділянки роботи організації. Висвітлено діяльність Крайової ексекютиви та Культурно-освітньої референтури УНО, їх основні напрямки роботи та частина установчих документів. Особливо ґрунтовно показано діяльність “Рідних шкіл” та Вищих (Українських) освітніх курсів. Представлено документи підготовки, проведення, викладацький та курсантський склад ВОК. Через дослідження УНО можна й простежити життя української еміграції в Канаді, а також різних українських організацій у світі, активним учасником яких було УНО.

¹ Творім Українське Національне Об’єднання в Канаді // Новий Шлях. – 1932. – № 25. – С. 4.

² Резолюції 1 Крайового З’їзду УНООб’єднання в Канаді // Новий Шлях. – 1934. – № 35. – С. 1, 8.

³ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

⁴ Резолюції 1 Крайового З’їзду УНООб’єднання в Канаді // Новий Шлях. – 1934. – № 35. – С. 1, 8; Українське Національне Об’єднання Канади (УНО) // Третій світовий конгрес вільних українців 1978 / за ред. В. Вериги. – Торон-

- то–Нью-Йорк–Лондон: видання Секретаріату СКВУ, 1988. – С. 310.
- ⁵ Провінційні з'їзди та Провінційні ексекютиви Українського національного об'єднання // На шляху до національної єдності. П'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 51, 56, 62.
- ⁶ Там само. – С. 52, 57–60, 62–63.
- ⁷ Голови Провінційних ексекютив УНО // На шляху до національної єдності. П'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 68–70.
- ⁸ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 2, спр. 1, арк. 1–56.
- ⁹ Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича: Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: вид-во “Молоде життя”, 1980. – Ч. 9. – С. 3411.
- ¹⁰ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 4, арк. 1; Там само, спр. 2, арк. 2.
- ¹¹ Там само, спр. 4, арк. 2–4.
- ¹² ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 4, арк. 12–14.
- ¹³ Там само, арк. 12–13.
- ¹⁴ У документах та пресі 30-х років ХХ ст. зустрічається також варіант написання Організація українок Канади імені О. Басарабової.
- ¹⁵ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 2, арк. 13; Там само, спр. 15, арк. 21.
- ¹⁶ *Мастикаш С.* Структурний розвиток організаційної системи Українського Національного Об'єднання Канади та його Братніх Організацій // На шляху до національної єдності. – Т. 1. – Ч. 1. – Торонто, 1982. – С. 29.
- ¹⁷ Українське Національне Об'єднання Канади (УНО) // Третій світовий конгрес вільних українців 1978 / за ред. В. Вериги. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон: видання Секретаріату СКВУ, 1988. – С. 310; ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 15, арк. 19.
- ¹⁸ Див. фонд № 37 “Український визвольний фонд (УВФ)”.
- ¹⁹ Енциклопедія українознавства / під ред. В. Кубійовича: Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: вид-во “Молоде життя”, 1980. – Ч. 9. – С. 3411.
- ²⁰ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 11, арк. 19–20.
- ²¹ Там само, спр. 39, арк. 22–28, 32.
- ²² Там само, спр. 11, арк. 3–5, 7–8, 23–25.
- ²³ Див.: ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 41.
- ²⁴ Там само, спр. 5, арк. 1, 11–13, 18–19, 23, 31–3.
- ²⁵ Там само, арк. 2–5, 20, 27.
- ²⁶ На 1980 р. на теренах Канади було 18 Рідних шкіл.
- ²⁷ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 11, арк. 7, 11–12, 17–22; Там само, спр. 39, арк. 9, 20.
- ²⁸ Там само, спр. 39, арк. 10–11, 16–20, 33–34.
- ²⁹ Павло Маценко. Музиколог, композитор і громадський діяч / за ред. В. Вериги, Д. Яремчука і М. Говійки-Підкович: збірник на пошану 90-ліття. – Торонто: вид. УНО, 1992. – С. 33–40.
- ³⁰ Українське Національне Об'єднання Канади (УНО) // Третій світовий конгрес вільних українців 1978 / за ред. В. Вериги. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон: видання Секретаріату СКВУ, 1988. – С. 311.
- ³¹ *Марунчак М. Г.* Історія українців Канади. – Вінніпег: Українська вільна Академія наук в Канаді, 1991. – С. 174–175.
- ³² ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 4, арк. 79, 144.
- ³³ Архівна україніка в Канаді: довідник / упоряд.: І. Матяш, Р. Романовський та ін.; Держкомархівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. – К., 2010. – С. 52,

158, 359, 478, 535, 553, 563.

³⁴ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

³⁵ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 4, арк. 34–59.

³⁶ Там само, арк. 70–85.

³⁷ Там само, арк. 134–147.

³⁸ Там само, оп. 1, спр. 4, арк. 27–33, 72; Там само, оп. 2, спр. 2.

³⁹ Там само, арк. 69–99, 133–134; Там само, спр. 2, арк. 11, 25, 63–66, 139, 152; Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 1–56.

⁴⁰ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 1, спр. 4, арк. 110–113.

⁴¹ Там само, арк. 15, 24–26, 64–65, 100–101, 104–105.

⁴² ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 2, спр. 13.

⁴³ Там само, спр. 14.

⁴⁴ Там само, спр. 15.

⁴⁵ Там само, спр. 16.

⁴⁶ Там само, спр. 17–22.

⁴⁷ Там само, спр. 39, арк. 1, 6, 8, 21.

⁴⁸ Там само, оп. 1, спр. 17–34.

⁴⁹ Там само, спр. 12, 13.

⁵⁰ Там само, спр. 3, арк. 7–8; 39.

⁵¹ Там само, арк. 3, 46–47, 58.

⁵² Там само, арк. 10–14; 23–27, 61.

⁵³ ЦДАЗУ, ф. 50, оп. 2, спр. 7.

⁵⁴ У ЦДАЗУ документи цих організацій зберігаються у фондах: № 36 “Світовий конгрес вільних українців (СКВУ)”, № 37 “Український визвольний фонд (УВФ)”, № 38 “Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО)”.

Исследуется деятельность одной из самых влиятельных украинских общественно-политических организаций Канады – Украинского национального объединения (УНО). Представлена история, задание, структура и основные направления работы. Особое внимание уделяется характеристике документов УНО, которые хранятся в фондах Центрального государственного архива зарубежной украиники.

Ключевые слова: Украинское национальное объединение (УНО); Краевая экзекутива; Братские организации; Высшие образовательные курсы.

The author researches the activity of one of the most influential Ukrainian political organizations in Canada – of Ukrainian National Federation (UNF). There is given the history, objectives, structure and main directions. Particular attention is paid to the characteristics of the UNF documents that are stored in the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica.

Key words: Ukrainian National Federation (UNF); The National Executive; the Fraternal organizations; Higher education courses.

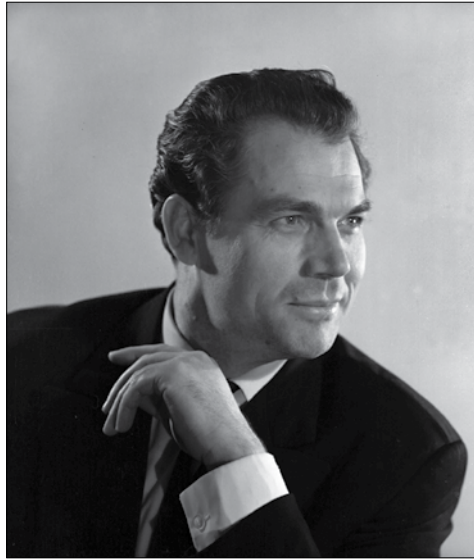
УДК 930.253:78.071.2(477)

Л. В. ЛЮБАРСЬКА*

ГОЛОС, ЯКИЙ ДОЛАЄ КОРДОНИ (до 90-річчя Дмитра Гнатюка)

У добірці подано фотодокументи із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного до 90-річчя від дня народження Д. М. Гнатюка.

Ключові слова: Д. М. Гнатюк; фотодокумент; ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; образ; артистичність.

Д. М. Гнатюк – український співак і режисер, народний артист СРСР, соліст Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1970 р.
Автор зйомки – Л. О. Левіт.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-160187.

гнучкий у відтінках голос із бездоганною технікою співу, дикції, акторської гри. Саме для нього написано багато класичних творів, що ввійшли до народного репертуару, таких впізнаваних і улюблених, як: пісні “Два кольори”, “Мій Київ”, “Ясени”, “Очі волошкові”, “Цвітуть осінні тихі небеса”, “Пісня про рушник”, “Марічка” тощо.

28 березня 2015 року виповнилося 90 років Дмитрові Михайловичу Гнатюку – видатному українському оперному співаку (баритон), режисерові й педагогу, справді народному артисту України, Герою України. Остап у “Тарасі Бульбі” й Микола у “Наталці-Полтавці” М. Лисенка, Петруччіо у “Приборкуванні норвливой” В. Шебаліна, Мазепа, Онегін в одноіменних операх П. Чайковського, Демон у “Демоні” А. Рубінштейна, Фігаро у “Севільському цирюльнику” Дж. Россіні, Ріголетто в одноіменній опері Д. Верді – лише низка заспіваного й зіграного. Жанрово-стильовий діапазон надзвичайно широкий, а вокальні параметри характеризують сильний, рівний у всіх регістрах,

* Любарська Людмила Валентинівна – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Дмитрові Гнатюку випало жити й творити у чи не найбільш насичений і найважчий відрізок історії ХХ ст. Вона склала чималий архів-зведення карколомних, часто трагічних подій. А йому, попри гострі й небезпечні повороти, одначе, вдавалося уникнути невитребуваності багатьох колег і співвітчизників. Можливо, просто через сприятливий збіг обставин, але часом сила мистецтва набувала майже матеріального виміру і раз по раз натовпи й тирани пасували перед неозброєною харизмою Артиста, розступалися кордони – просторові, часові, ідеологічні. Зазвичай нові обставини формують новий почт, а Д. Гнатюку довелося пройти і повз Й. Сталіна, Мао Цзедуна, К. Фурцеву, Л. Брежнєва, М. Горбачова, дружити з М. Хрущовим і В. Щербицьким, співати дуєтом з маршалом К. Ворошиловим, перед племенем туарегів у далекій Африці, у розкішних концертних залах і на шиферному заводі. А натомість частенько почути від новонавернених шанувальників неочікуване: “Давай поговорим по-українски...”. Більше того, йому вдавалося створити власний простір мистецьких упободань і безкарно популяризувати українську пісенну класику, частина з якої була під забороною (твори К. Стеценка, М. Леонтовича). Він давав концерти в Києві, Москві, на Уралі, гастролював усіма континентами, записав понад 15 грамплатівок, 6 компакт-дисків. Усього у концертному репертуарі Дмитра Михайловича понад 85 творів національної та світової класики – від буковинця Сидора Воробкевича до австрійця Йозефа Гайдна. Крім того, він є режисером-постановником понад 20-ти вистав: “Князь Ігор” О. Бородіна, “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, “Золотий обруч” Б. Лятошинського, “Мазепа” П. Чайковського, “Війна і мир” С. Прокоф’єва, “Севільський цирюльник” Дж. Россіні. З 1988 р. – головний режисер Національної опери України ім. Т. Шевченка, а тепер – викладач Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського.

Д. Гнатюк завжди був активним громадянином: обирався депутатом Верховної Ради СРСР, а згодом Верховної Ради України III скликання, був заступником голови Комітету Верховної Ради з питань культури та духовності.

Усі ці іпостасі, зважаючи на публічність постаті Д. Гнатюка, певна річ, знаходили відбиток у фотодокументах. Подаємо добірку з фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, яка по-новому розкриє й актуалізує образ артиста і людини, що нерідко на віддалі часу вже у статусі легенди сприймається шаблонно. Тематично поділ світлин відповідає окресленим вище його соціальним ролям людини і митця. Бачимо яскраві сценічні перевтілення – сам Гнатюк дуже влучно означив (вгадав) особливу візуальність свого таланту, сполучивши її з домінантною партією голосу: “Вокальним мистецтвом можна розкрити образ, неначе портрет намалювати”. Тут варто згадати й давню залюбленість співака

у живопис: “Небайдужий також до Левченка. Коли дивишся на його полотно, здається, наче сам перебуваєш там, у зображеному на них світі. А як тонко він передає душевний стан своїх персонажів, яка багата кольорова гама! Наче й сонця нема, а обличчя хлопчика світиться...”. Так само світиться сам артист у ролі князя Ігора чи Абессалома, чи у творчому процесі репетицій, або в майстерні художника, обмірковуючи ідеї нової постановки, народжуючи в собі нового персонажа, – зовні і зсередини. Фотографія оприявнює особливу рису Дмитра Гнатюка, природно сприйману й належно поціновану глядачем на сцені, – талановите акторство, не приховане від об’єктиву і поза нею. Він наче ніколи не виходить з образу. Так, бачимо несвідоме, але таке органічне позування під час неофіційних зустрічей, на засіданнях політичних і громадських, у “ролі” депутата Верховної Ради, представника культурної еліти, ну і, безумовно, на портретних знімках. Цей “роман” з камерою стає помітним тільки в контексті зафіксованих і зібраних разом фотосвідчень. Тож можемо додати артистичність саме до особистісних характеристик співака радше, ніж професійних. Пропонуємо всім зацікавленим звернутися до нашого архіву для нових досліджень і відкриттів.

Народний артист СРСР, професор Київської консерваторії ім. П. І. Чайковського І. С. Паторжинський проводить заняття з вокалу зі студентами вокального факультету Н. Поповою і Д. Гнатюком.

Київ, 1950 р. Автор зйомки – М. Козловський.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-55867.

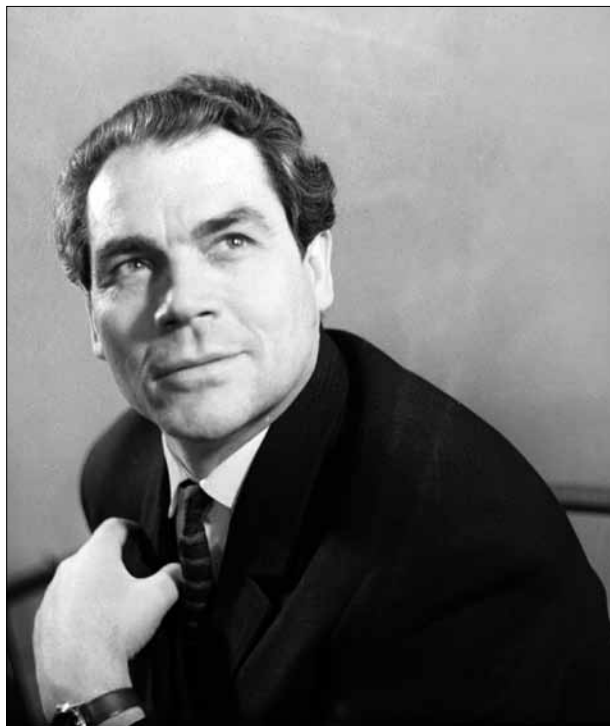
Народний артист УРСР
Д. М. Гнатюк – соліст
Державного театру опери
й балету УРСР
ім. Т. Г. Шевченка.
1950-і рр.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-183627.

Народний артист СРСР Д. М. Гнатюк (2-й праворуч) під час бесіди з відвідувачами
музею с. Ксаверівка Гребінківського району Київської області.
1960 р. Автор зйомки – Я. Б. Давидзон.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-209221.

Група артистів Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка.
 Зліва направо (сидять): народний артист УРСР М. П. Степанович,
 народна артистка УРСР Н. І. Гончаренко, народний артист СРСР Д. М. Гнатюк;
 (стоять) народна артистка УРСР Л. Д. Лобанова, заслужена артистка УРСР
 Г. С. Шоліна. Київ, 20 березня 1960 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-162248.

Д. М. Гнатюк –
 народний артист СРСР,
 соліст Державного театру
 опери й балету УРСР
 ім. Т. Г. Шевченка.
 17 лютого 1967 р.
 Автор зйомки –
 Є. І. Малишевський.
*ЦДКФФА України
 ім. Г. С. Пшеничного,
 од. обл. 2-135453.*

Соліст Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР Д. М. Гнатюк (ліворуч) і народний художник СРСР Ф. Ф. Нірод обговорюють постановку опери О. П. Бородіна “Князь Ігор”.

Київ, 1975 р. Автор зйомки – Ю. П. Мосенжник.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-213123.

Соліст Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР Д. М. Гнатюк під час репетиції у ролі князя Ігоря з однойменної опери О. П. Бородіна.
Київ, 1975 р.
Автор зйомки – Ю. П. Мосенжник.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-213124.

Народний артист СРСР Д. М. Гнатюк (у центрі) проводить репетицію опери І. І. Дзержинського “Тихий Дон” з артистами Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. 3-й ліворуч – народний артист СРСР А. Ю. Мокренко. Київ, 27 січня 1976 р. Автор зйомки – О. Т. Бормотов.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-157991.

Народний артист СРСР Д. М. Гнатюк біля криниці в рідному с. Новосілка Кіцманського району Чернівецької області. Червень 1979 р. Автор зйомки – В. А. Репік.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-147706.

Соліст Державного театру опери й балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР Д. М. Гнатюк під час розмови з учнями профтехучилища м. Києва. 10 лютого 1980 р. Автор зйомки – О. Т. Бормотов.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-176113.

Гості ІХ з'їзду письменників УРСР (зліва направо): народні артисти СРСР Д. М. Гнатюк, О. Я. Кусенко й архітектор І. М. Седак у залі засідань. Київ, 5–7 червня 1986 р. Автор зйомки – І. М. Яїцький.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-162665.

Народний артист СРСР Д. М. Гнатюк (6-й ліворуч) у групі учасників урочистих зборів, присвячених Міжнародному дню театру. Зліва направо: А. Ю. Мокренко (2-й), Л. М. Кравчук (5-й), А. М. Роговцева (7-а), О. С. Танюк (8-й), Т. М. Стратієнко (9-а), Р. Г. Віктюк (11-й).
Київ, березень 1993 р. Автор зйомки – Я. Б. Давидзон.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196125.

В подборке представлены фотодокументы из фондов ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного к 90-летию со дня рождения Д. М. Гнатюка.

Ключевые слова: Д. М. Гнатюк; фотодокумент; ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного; образ; артистичность.

There is given the photo collection to the 90th Anniversary of Dmytro Hnatyuk, stored in the Central State Audio and Visual Documents Archives of Ukraine named after H. S. Pshenychnyi.

Key words: D. M. Hnatyuk; the photo document; the Central State Audio and Visual Documents Archives of Ukraine named after H. S. Pshenychnyi; the image; the artistry.

УДК [930.25:355](477)“1914/1918”

Н. В. ГРИГОРЧУК*

**ДОКУМЕНТИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ
ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВИХ АРХІВІВ КОЛИШНІХ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ТА РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ**

Подано документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України доби визвольних змагань про збирання та зберігання документів Великої війни. Розглядається історіографія проблеми та окремі аспекти, що впливали на збереження військових архівів.

Ключові слова: збирання документів; архіви; Військово-історична комісія із збирання й обробки документів Великої війни Південно-Західного й Румунського фронтів; Перша світова війна; військово-історичні документи.

У 2014 році світовим загалом відзначалося сторіччя початку Першої світової війни. Це стало приводом для залучення до численних проектів архівних документів. Така тенденція спостерігалася в багатьох країнах, що брали участь у війні. Зі зростанням інтересу в суспільстві до документів “забутої війни” дуже помітною стала й роль архівів як “скарбниці документальної пам’яті людства”. Продовження досліджень документів періоду війни триває, а отже, й відкриває для архівів нові перспективи, візьмемо хоча б до уваги проведення у вересні 2015 р. конференції національних / державних архівів “Перша світова війна в документах національних архівів” (організатор – Форум слов’янських культур та Архів Республіки Словенія)¹.

У цій публікації порушено проблему збереження військових документів Великої війни, а саме організацію збирання та зберігання ділових паперів військових установ колишньої російської армії, ліквідованих у кінці 1917 – початку 1918 рр. на території України.

* *Григорчук Наталія Володимирівна* – завідувач сектору публікації документів відділу використання інформації документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

До теми збереження та охорони військових архівів звернувся ще в листопаді 1919 р. Віце-директор Українського військово-історичного музею М. Ю. Обідний. У статті “Військово-архівна справа на Україні”², опублікованій в “Українській старовині”, він не тільки розкрив окремі аспекти діяльності Військово-історичної комісії зі збирання і розроблення документів Великої війни, а й вказав на важливість цих документів для української історії. Теми архівів Світової війни він побіжно торкнувся і в подальшій публікації “Як охоронялися пам’ятки”³. У радянський період до проблем військових архівів у період Першої світової війни (1914–1918 рр.) зверталася Н. А. Петрова⁴. Так, у статті, опублікованій у “Советских архивах”, вона зауважила, що в радянській історіографії цій проблемі майже не приділялася увага, про що свідчила відсутність монографічних досліджень та спеціальних статей⁵. Серед сучасних українських досліджень слід зазначити публікації К. І. Климової⁶ про питання організації воєнно-історичних архівів в Україні 1918–1923 рр. та І. Срібняка⁷ про формування табірних архівів, у яких були зібрані документи про перебування військовополонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини в 1914–1917 рр. З окремими документами до вищевказаної теми можна ознайомитися в добірці, присвяченій історії архівної справи 1917–1921 рр., опублікованій у першому томі археографічного щорічника “Пам’ятки”⁸ (1998 р.).

Необхідно відзначити й сучасні дослідження, зроблені російськими архівістами на основі документів Російського державного військово-історичного архіву, де зберігається більше мільйона справ російської армії періоду Першої світової війни⁹. Так, відносно недавно вийшла стаття Л. О. Молчанова¹⁰, де автор зосередився на діяльності Військово-історичної комісії зі збору і розроблення документів Великої війни Південно-Західного та Румунського фронтів (1918–1920 рр.), до речі, створеної в Україні в період Гетьманату. Також, слід звернути увагу на публікацію документів про збір військових архівів у 1914–1915 рр., підготовлену Д. О. Юсовим¹¹ у 2014 р.

Відомо, що упродовж усієї Першої світової війни на українській території перебував російський штаб Південно-Західного фронту. 23 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат Української Центральної Ради ухвалив об’єднати Південно-Західний і Румунський фронти в один Український фронт¹². З огляду на внутрішньополітичну ситуацію, перед українськими державними діячами виникли питання організації збирання та збереження військових документів колишніх Південно-Західного та Румунського фронтів. 11 січня 1918 р. Бібліотечно-архівний відділ звернувся до Генерального секретарства військових справ про організацію збирання воєнно-історичних документів та припинення передачі матеріалів до Московського архіву Головного штабу¹³.

Добірка розпочинається наказом Демобілізаційного відділу Генерального штабу Військового міністерства Української Народної Респуб-

бліки. Наказ цей цікавий тим, що містить детальний перелік військових матеріалів і документів, які підлягали здаванню до Відділу зі збору військово-історичних документів при комісії з демобілізації армій Південно-Західного фронту. Комісія перебувала в м. Житомирі за адресою: вул. Київська, 29¹⁴. Здавання матеріалів і документів повинно було закінчитися не пізніше 1-го березня 1918 р. за старим стилем¹⁵. Однак виконання цього наказу пов'язане із труднощами. Рапорти командирів демобілізованих військових частин дають найкращі свідчення того, що не всі частини, управління та установи були розформовані у визначений строк. Їхнє діловодство не завжди було впорядковане. В рапорті командира 400-го піхотного Хортицького полку до начальника 100-ї Чорноморської дивізії читаємо: “Відповідно до припису Вашого від 27 лютого ц/р за № 300 все діловодство, довіреного мені полку, повинно бути завершено і здано до відділу зі збору військово-історичних документів при комісії по демобілізації армії Південно-Західного фронту, не пізніше 1 березня ц/р. Доношу, що таке в даний момент виконано бути не може, оскільки діловодство ще не закінчено, а в такому вигляді справи полку військово-історичний відділ прийняти категорично відмовився, надалі до закінчення їх і приведення в належний порядок”¹⁶.

Період “ліквідаційного хаосу” негативно позначився на збереженості документів. Як писав В. В. Міяковський: “З 1914 р. Україна не живе спокійним життям, і з кожним переворотом (скільки їх тут пережито) припадала ліквідація одних установ, перетворення других. Під час деяких змін влади загинули значні архіви”¹⁷. Відтак, щоб зрозуміти становище, в якому знаходилися військові архіви, необхідно брати до уваги й окремі військові аспекти: демобілізацію армій Південно-Західного та Румунського фронтів, розформування фронтів, збір і охорону військового майна розформованих частин. Загалом, вся ситуація у воєнний та революційний період не сприяла збереженості цих документів. Розкрадання та бездоглядність майна військових частин побічно спричинили їх втрати. Стосовно ситуації у військових рапортах зазначається: “На Румунському фронті коло станції Маенешти [Мерешешті] на великій просторині розкидано багато військового майна під фіктивною охороною 2 вартових, причим майно розкрадається”¹⁸; “<...> Приїжджають різні особи з невизначеними приписами від Снабюзу і без всякої здачі з нашого боку забирають, що їм потрібно. В даний час охороняє караул від чехів, які беруть для своєї бригади, що хочуть. Неодноразово все це доносилося до Снобюзу і в Гупродком, особисто їздив – все триває, як і раніше, все розбирається, розкрадається і гине. <...>”¹⁹. Скрині з канцелярією здавались в склади та перемішувались з іншим військовим майном. Окремі військові чини не залишалися байдужими до проблеми, бачили й відчували небезпеку фізичного знищення документів. Так, голова Ліквідаційної комісії штабу 3-го Кавказького корпусу в рапорті до

Військового міністра Української Держави писав, що збереження цього історичного матеріалу має не тільки науково-історичне, але й державне значення²⁰. У цьому рапорті (документ № 3) містяться відомості про становище, в якому опинилися історичні документи, здані до місцевих складів разом з іншим військовим майном.

Військові архіви розформованих частин колишньої російської армії були залишені в Житомирі, Одесі, Могилеві, Вінниці, Проскуріві (Хмельницькому) та багатьох інших місцях²¹. До добірки не увійшли окремі накази про місця розташування архівних установ, що приймали військові історичні документи, але й вони становлять неабиякий інтерес. Так, 6/7 червня 1918 р. головний губерніяльний комендант Херсонщини видав наказ із оголошенням депеші начальника Генерального штабу, де було запропоновано всі справи колишнього Румунського фронту здавати в Одесу до Польового відділу Військового наукового архіву при Снабрумї (головному начальнику постачання армій Румунського фронту) і в Київ тимчасово не відправляти²². Невдовзі, 13 липня 1918 р., вийшов новий його наказ із оголошенням наказу головного начальника постачання армії Української Держави від 20-го червня 1918 р. про направлення всього оперативного “справоздавання” і справ Румунського фронту до Військово-історичного музею в м. Одесі, а Південно-Західного – до Головного штабу в м. Києві або до тимчасового Військово-історичного архіву в м. Житомирі²³. В період Гетьманату архівний відділ Головного штабу знаходився на Печерську в лівій половині будинку Микільських воріт (колишньому помешканні 5-го понтонного батальйону), про що було видано наказ Військовій офіції Української Держави від 15 липня 1918 р.²⁴. Посаду архіваріуса у відділі тоді займав Харитон Трохимович Хорищенко²⁵.

Для збирання, реєстрації і розроблення військово-історичних документів Великої війни і складання опису військових подій з 17 липня 1918 р. була утворена Військово-історична комісія (згідно з наказом Військової офіції Української Держави від 2 вересня 1918 р.). Її очолив генеральний значковий Микола Миколайович Головін²⁶. Він був учасником Першої світової війни, а до цього, працюючи в 1907–1914 рр. професором Миколаївської академії Генерального штабу, вже сформувався як серйозний, широко відомий військовий учений²⁷. Відповідно до Положення про комісію, її голова користувався правами командира корпусу. Для безпосереднього керівництва, за вказівками голови, діяльністю архівної частини і для завідування всім діловодством Військово-історичної комісії призначався завідувач архівною частиною і діловодством, який користувався правами начальника дивізії. Зміст діяльності відділів архіву полягав у збиранні, “хованні”, розподіленні (сортуванні), реєстрації справ і документів та видачі за ними довідок²⁸.

У статті “Військово-архівна справа на Україні”, описуючи роботу зазначеної вище комісії, М. Ю. Обідний ставить під сумнів її роботу

щодо охорони українських документів, зокрема, він писав: “В комісії були призначені люде московської орієнтації, одначе треба зазначити, що московські генерали енергійно взялися до цієї праці, маючи на цілі піднесення до найбільшої висоти боєвої участі російської армії в світовій війні. Не вважаючи на те, що в складі російської армії було багато українських частин, навіть цілі корпуси, а в останній час південно-західний і румунський фронти були оголошені одним українським фронтом і описанню війни для справедливої оцінки участі у війні українського війська вельми бажаною була участь в співробітництві і відомих українських істориків, – останніх не запрохано. Не має сумніву і в тім, на скільки добре охороняли (а не нищили!) українські документи комісії, зложені з людей, які вороже ставилися до української справи”²⁹.

У документах № 8, 11 та 12 подано відомості з журналів засідань Малої Ради Міністрів Української Держави з питання утворення та подальшої діяльності Наукової комісії для збирання та систематизації матеріалів військового змісту, що торкалися війни 1914–1917 рр. Зокрема, на засіданні 6 грудня 1918 р., погодившись із представником відомства, Мала Рада постановила, що ця комісія може існувати незалежно від архівних відділів Генерального та Головного штабів³⁰.

Основне місце в добірці займають документи військових міністерств Української Народної Республіки та Української Держави за 1918 р. На завершення представлено документи за 1919 і 1921 рр. (№ 13, 14), що дають змогу зрозуміти важливість збереження документів Великої війни для всіх урядів та режимів.

Всі документи розміщено в хронологічній послідовності й публікуються мовою оригіналу зі збереженням стилістичних особливостей тексту. Наявні орфографічні помилки та описки виправлено без застережень. Вживання великої літери приведено відповідно до правил сучасної орфографії. Відтворені частки скорочених слів та пропуски подано у квадратних дужках.

¹ Анонси [Електронний ресурс] // Архіви України: офіц. веб-портал Держ. архівної служби України. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua>. (дата звернення: 15. 03. 2015).

² *Обідний М.* Військово-архівна справа на Україні // Українська старовина. – Кам’янець, 1 листопада 1919. – Ч. 1. – С. 3.

³ *Обідний М.* Як охоронялися пам’ятки. – 10 с.

⁴ *Петрова Н. А.* Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.) // Советские архивы. – М., 1989. – № 3. – С. 55–60; *Петрова Н. А.* Архивное дело в России в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Н. А. Петрова; Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М., 1991. – 26 с.

⁵ *Петрова Н. А.* Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.) // Советские архивы. – М., 1989. – № 3. – С. 55.

⁶ *Климова К. І.* “Кожна військова акція фахово зафіксована” (До питання про організацію воєнно-історичних архівів в Україні 1918–1923 рр.) // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць / Редкол. В. С. Лозицький (відп. ред.) та інш. – К., 1998. – С. 46–52.

⁷ *Срібняк І.* Табірні архіви українського вояцтва (1914–1924 рр.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. II: Архівознавчі читання. – К., 2000. – С. 63–72.

⁸ “Пам’ятки” [археогр. щорічник], Т. 1: Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України; УДНДІАСД. – К., 1998. – 228 с.

⁹ *Юсов Д. А.* “... Озаботиться организацией сбора и вывоза... документов...”. Документы РГВИА о сохранении памяти о Первой мировой войне // Отечественные архивы. – 2014. – № 2. – С. 84.

¹⁰ *Молчанов Л. А.* Военно-историческая комиссия по сбору и обработке документов Великой войны Юго-Западного и Румынского фронтов. 1918–1920 гг. // Вестник архивиста. – 2009. – № 1. – С. 126–134.

¹¹ *Юсов Д. А.* “... Озаботиться организацией сбора и вывоза... документов...”. Документы РГВИА о сохранении памяти о Первой мировой войне // Отечественные архивы. – 2014. – № 2. – С. 84–102.

¹² Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: *В. М. Литвин* (голова) та ін. Редкол.: *В. А. Смолій, Ю. А. Левенець* (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 283.

¹³ Звернення Бібліотечно-архівного відділу до Генерального Секретарства військових справ про організацію збирання воєнно-історичних документів // Пам’ятки. – 1998. – Т. 1. – С. 44–45.

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 962, оп. 1, спр. 2, арк. 35.

¹⁵ Там само, арк. 36.

¹⁶ Там само, арк. 38.

¹⁷ *Міяковський В.* Доля архівної справи // Слово. – 1 листопада 1919. – № 29. – С. 2.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 2197, оп. 1, спр. 205, арк. 5.

¹⁹ Там само, ф. 962, оп. 1, спр. 2, арк. 31–31 зв.

²⁰ Там само, ф. 1074, оп. 2, спр. 5, арк. 6–6 зв.

²¹ *Обідний М.* Військово-архівна справа на Україні // Українська старовина. – Кам’янець, 1 листопада 1919. – Ч. 1. – С. 3.

²² ЦДАВО України, ф. 2233, оп. 1, спр. 2, арк. 53–53 зв.

²³ Там само, арк. 130–130 зв.

²⁴ Там само, ф. 1074, оп. 2, спр. 5, арк. 65.

²⁵ Там само, ф. 1216, оп. 1, спр. 274, арк. 48 зв.

²⁶ Там само, ф. 1074, оп. 2, спр. 10, арк. 5.

²⁷ *Головин Н. Н.* Военные усилия России в Мировой войне / Н. Н. Головин; заключ. ст. И. В. Образцова, Жуковский. – М.: Кучково поле, 2001. – С. 5.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 10, арк. 6–6 зв.

²⁹ *Обідний М.* Військово-архівна справа на Україні // Українська старовина. – Кам’янець, 1 листопада 1919. – Ч. 1. – С. 3.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 124, 125 зв.

№ 1

**Наказ голови Демобілізаційного відділу Генерального штабу
при Військовому міністерстві Української Народної Республіки
про здавання військових історичних документів, що стосувалися війни
1914–1918 рр. у канцелярію з демобілізації фронту**

*14 березня 1918 р.**

Приказ

начальника Демобилизационного отдела** Генерального штаба
при Военном министерстве Украинской Народной Республики
14 марта 1918 года

№ 6

С целью сбора и сохранения всех исторических материалов, относящихся к войне 1914–1918 годов, устанавливается нижеследующее:

1) Все исторические документы частей, учреждений, управлений, штабов, заведений частных организаций, работавших при войск[ах] и в тылу и войсковых выборных организаций – сдавать в канцелярию по демобилизации фронта по месту ее нахождения (в настоящее время в Житомир).

2) Сдача всех материалов и документов должна быть закончена не позже 1 марта (старого стиля) 1918 г.

3) Обязательной сдаче подлежат:

а) журналы военных действий (подлинные)

б) оперативные приказы (подлинные)

в) дела о военных действиях оперативного, отчетного и разведывательного характера с донесениями, приказаниями, извещениями, реляциями и проч., а также дела с перепискою по снабжению войсковых частей оружием, огнестрельными припасами, инженерным имуществом, снаряжением и другими видами довольствия, касающимися боевой готовности частей.

г) отчеты о санитарном состоянии войск.

д) суточные и другие картографические работы оперативного и разведывательного характера.

е) дневники, письма и записки пленных, а также приказы, приказания (в подлинниках) уставы, карты, и проч. документы, взятые у неприятеля.

ж) полевые книжки.

з) переписка военно-цензурных и военно-политических органов.

* Виявлено три копії документа. Подається найповніша за змістом, датована за новим стилем і опублікована в наказі про демобілізацію частин військ, управлінь і установ, розміщених на території Бердичівського повіту (від 24-го березня 1918 р.). Друга копія не завірена, за змістом вона ідентична опублікованій, проте датується лютим 1918 р. (ЦДАВО України, ф. 962, оп. 1, спр. 2, арк. 36–36 зв.) Текст третьої копії написано українською мовою, але під час порівняння з іншими примірниками документа виявилось, що в ній пропущено багато слів (ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 19, арк. 259–259 зв.).

** Демобілізаційний відділ сформовано в складі Генерального штабу Українського Військового міністерства для продовження праці з демобілізації армій Південно-Західного і Румунського фронтів, а також штатів, управлінь, установ і частин тилу.

и) протоколы заседаний выборных организаций, комплекты издававшихся этими организациями газет, журналов, воззваний и брошюр равно и всю переписку этих организаций.

к) прокламации и воззвания наши и неприятельские.

л) фотографические снимки и негативы позиций наших и противника равно все другие, характеризующие боевую и бывшую жизнь войск (отдельные здания и храмы, разрушенные во время боев, грунты, могилы убитых воинов, как братские так и одиночные и проч.).

м) дела комиссариатов: фронтовых, армейских, корпусных и других со всей перепиской.

н) все дела хозяйственного характера не подлежащие представлению в контроль.

о) все другие, не перечисленные материалы, которые могут осветить какую-либо сторону героической борьбы народов.

4. Ответственность за своевременный сбор и сдачу всех указанных материалов возлагается на начальников всех степеней и расформированных частей, штабов, управлений, учреждений, организаций и на председателей ликвидационных комиссий.

5. Все отдельные лица, имеющие на руках исторические материалы, обязаны заботиться сдачею таковых непосредственно.

6. Лица, не сдавшие документов, подлежат ответственности, как за присвоение казенного имущества.

7. Губернские, уездные и волостные земские управы, городские и сельские общественные самоуправления прочие гражданские учреждения и все лица, коим станет известным местонахождение каких-либо военно-исторических материалов, обязаны принять меры к сохранению их и сдаче как указано выше.

8. Все документы и прочие материалы должны быть подобраны и сброшюрованы в дела с соответствующими надписями.

9. Все сдаваемые дела и материалы должны быть в прочных ящиках с соответствующей надписью, например: "исторические документы 15-го Шлиссельбургского полка за период с 1-го ноября 1917 года по 20-е февраля 1918 года" или "хозяйственные дела 15-го Шлиссельбургского полка за период и т. д."

10. Хозяйственные дела обязательно сдавать в отдельных ящиках.

11. Сдачу исторических документов и прочих материалов производить при описях в 3 экземплярах, один из которых будет возвращен сдатчику.

Обращаюсь ко всем с горячим призывом сберечь и своевременно сдать все военно-исторические материалы, дабы сохранить для потомков ценные документы, которые дадут возможность по надлежащей обработке, сделать выводы на будущее и предостеречь последующие поколения от повторения ошибок, равно запечатлеть подвиги доблестных воинов.

Прошу настоящий приказ перепечатать и распространить в подчиненных вам комиссиях.

Начальник Демобилизационного
отдела Кудря

№ 2**З наказу Військовій офіції Української Народної Республіки
про здавання всіх справ розформованих військових частин
Південно-Західного та Румунського фронтів до архіву Головного штабу***5 квітня 1918 р.*

Наказ
Військовій офіції Української Народної Республіки
Ч. 24
5-го квітня 1918 року
(по Головному штабу)

[...]¹**§ 3**

Наказую всім військовим частинам, штабам і різним інституціям Південно-Західного та Румунського фронтів, розформованим і закінчуючим розформування, всі діла і книги здавати до архіву Головного штабу (Київ, Банкова, 2). Ріжні грошові відомості, квитки, рахунки і інші папери теж надсилати до архіву Головного штабу.

Підписав:
Військовий міністр Жуковський²
З оригіналом згідно:
Начальник канцелярії Військового міністерства,
отаман Ковалевський

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 29, арк. 7–7 зв. Титограф. прим.

¹ Не публікуються § 1 про призначення помічника Губерніального коменданта Полтавщини та § 2 про призначення повітових комендантів і їх помічників.

² Жуковський Олександр Тимофійович (1884–1925(?)) – військовий і політичний діяч, полковник російської армії. На II Всеукраїнському військовому з'їзді обраний членом Українського Генерального військового комітету. З 8 листопада 1917 р. – товариш генерального секретаря військових справ, з 29 січня 1918 р. – виконував обов'язки військового міністра УНР, з 9 березня 1918 р. – морського міністра, 22 березня 1918 р. – затверджений військовим міністром.

№ 3**Рапорт голови Ліквідаційної комісії штабу 3-го Кавказького корпусу
Військовому міністру Української Держави щодо зберігання історичних
документів, розформованих в Україні частин колишньої російської армії**

*21 червня 1918 р.
м. Кам'янець-Подільський*

Военному министру Украинской Державы
№ 580

Рапорт

Расформированные на Украине части бывшей русской армии сдавали в местные склады не только свое имущество, но и исторические документы и дела.

Перевезти этот ценный исторический материал в Киев в Историческую комиссию, как это было указано Военным министерством, большинству частей не удалось, ввиду отсутствия наличных денег.

Очень много исторических документов сложено в интендантском складе в г. Каменец. Сюда же сданы, только что закончившей свою работу, Ликвидационной комиссией штаба 3-го Кавказского корпуса и все дела штаба этого корпуса.

Эти исторические документы явятся единственным материалом для будущей истории этой мировой войны, а также для извлечения опыта из этой кампании. Предположение, что все ценное сдано раньше в Москву в Историческую комиссию, не совсем верно, так как многие части, не смотря на приказы сдавать, оставляли много подлинных дел у себя. Кроме того, много дел инспекторского характера, как то приказы по части, именные списки и пр., не сдававшиеся раньше, явятся единственными документами, по которым можно будет восстановить права отдельных лиц на награждение георгиевскими крестами, установить время смерти и пр. А потому сохранение этого исторического материала имеет не только научно-историческое, но и государственное значение.

Между тем, если не принять немедленно решительных мер к сбору этого разбросанного по всей стране материала, то можно опасаться, что многое погибнет безвозвратно. Так как в большинстве складов, не имеющих назначения хранить исторические документы, нет особых помещений для них. А кроме того, на местах не придадут им ценного значения, что видно, например из того, что на некоторых складах отдано распоряжение, ввиду нужды законоположения и бумаг – вскрывать ящики и отбирать то и другое.

При таком положении, принимая во внимание недостаток надежной охраны в большинстве складов и истощения бумаги на рынке вообще, можно опасаться чтобы документы не попали на оборотную бумагу.

Придавая сохранению этого исторического материала особое значение, я обращаюсь к Вам с ходатайством оказать содействие этому. Для чего наиболее желательным было немедленно перевезти весь этот материал в Киев в Историческую комиссию. А до этого обратить особое внимание на сохранение его в складах, запретив вскрывать ящики с историческим материалом.

Генерал-майор *Шуберский*
Делопроизводитель комиссии поручик [підпис]

Резолюція: “Негайно наказ В[ійськовій] офіції про особливу охорону розпорядженням отаманів корпусів усіх архівів, залишившихся на території України. Категорично забороняється порушати ці архіви кому би то не було, без розрешення та вказівок відповідн[их] органів, призначених для цієї справи. Таким органом буде особлива, науково-історична комісія, котра утворюється в найближчій часі. Категорично забороняється користуватись для якої би то не було мети содержанием архівів. Ген[еральний] хор[унжий] *Лігнау*. 30/VI”.

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 5, арк. 6–6 зв. Оригінал. Машинопис.

№ 4**Наказ Військовій офіції Української Держави про охорону архівів
різних військових частин***3 липня 1918 р.*

Наказ
Військовій офіції Української Держави
Ч. 292
3-го липня 1918 року
(По Головному штабу)

На території України лишилось багато архівів з ділами та історичними документами різних військових частин.

Наказую негайно розпорядженням отаманів корпусів зорганізувати особливу охорону цих архівів, які мають велике історичне значіння.

Категорично забороняється користуватись, з якою б то не було метою й кому б то не було, цими архівами, без дозволу та вказівок відповідних органів, яким буде особлива науково-історична комісія, котра буде утворена в найближчому часі.

Підписав:
За Військового міністра,
Товариш-генеральний хорунжий Лігнау

З оригіналом згідно: Начальник канцелярії
Військового міністерства полковник Ковалевський

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 31, арк. 159. Типограф. прим.

№ 5**Наказ Військовій офіції Української Держави про взяття під охорону
архівів військових частин, штабів та різних установ***8 липня 1918 р.*

Наказ
Військовій офіції Української Держави
Ч. 308
8 липня 1918 р.
(По Головному штабу)

Позаяк керування архівними справами Військового міністерства ще не налагоджено й не об'єднано, пропоную всім ліквідаційним комісіям, губерніяльним, повітовим і місцевим комендантам надіслати до Архіву Головного штабу й Наукового відділу Генерального штабу:

1) Реєстра вже ними одержаних архівів військових частин, штабів і різних інституцій.

2) Позаяк де-які ліквідаційні військові комісії здали раніше свої діла на місцях повітовим демобілізаційним комісіям, а інколи, навіть до місцевих, волосних і сільських народних управ, поштових контор і т. інше, отаманам корпусів

з'яснити їх, взяти тимчасово під свою охорону й надіслати теж відомости до згаданих з початку вищих архівних інституцій;

3) Вкупі з архівами здається різне канцелярське майно: пишущі машинки і др., а часто і фахове: компаси, біноклі і т. інше. Пропоную отаманам корпусів обов'язково реєструвати й охороняти його до відповідного розпорядження.

Про це теж подавати відомости разом з архівними реєстрами.

Справка: Наказ Військовій офіції від 5 квітня 1918 року під ч. 24 § 3.

Військовий міністр
Генеральний бунчужний Рогоза

З оригіналом згідно:
Начальник канцелярії Військового міністерства
Полковник *Ковалевський*

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 5, арк. 26. Завірена копія. Машинопис.

№ 6

Наказ по Військовій офіції Української Держави про утворення Військово-історичної комісії зі збору і розробленню документів Великої війни по Південно-Західному та Румунському фронтах

2 вересня 1918 р.

Копія

Наказ
Військовій офіції Української Держави
Ч. 472
2 вересня 1918 року
(По Генеральному штабу)

З метою скорійшого збіра, реєстрації і розроблення військово-історичних документів Великої Війни і складання опису військових подій утворюється з 17 липня:

Військово-історична комісія по збіру і розробленню документів Великої війни по Південно-Західному та Румунському фронтах.

Головою цієї комісії призначається Генерального штабу Генеральний значковий Головин¹, а членами составителями: Генерального штабу – Генеральний значковий Санников і військові старшини Ракітін і Махров.

В своїй праці Військово-історична комісія керується окремим положенням, котре цьому додається.

Військовий міністр Рогоза

З оригіналом згідно:
Начальник канцелярії Військового
міністерства, Генеральний хорунжий *Ковалевський*

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 10, арк. 5. Копія. Машинопис.

¹ Головин Микола Миколайович (1875–1944) – військовий діяч, генерал-лейтенант російської армії. 1917 р. – начальник штабу Румунського фронту. У січні 1918 р. перейшов до Армії УНР. Працював у Генеральному штабі УНР і Української Держави. 1919 р. – начальник штабу армії О. Колчака. З 1920 р. емігрував у Францію.

№ 7

**Положення про Військово-історичну комісію зі збору
й обробки документів Великої Війни по Південно-Західному
та Румунському фронтах***2 вересня 1918 р.*

Додаток до наказу В[ійськовій] оф[іції] ч. 472*

Положення

про Військово-історичну комісію по збиранню й обробці документів
Великої Війни по Південно-Західному й Румунському фронтах

I. Задля скоршого збору, реєстрації й розробки військово-історичних документів Великої війни й складання опису військових подій уряджується “Військово-історична комісія по збиранню й обробці документів Великої війни по Південно-Західному й Румунському фронтах”.

II. На чолі Комісії стоїть Голова комісії, на котрого покладається загальне керівництво, щодо збору документів, такі розробки цих документів, і складання самого опису Великої війни.

Голова Комісії користується правами командира корпусу й підлягає безпосередньо Начальникові Генерального штабу (додаток-схема ч. 5).

III. У склад Комісії входять члени-складачі, на котрих покладається складання військово-історичних описів і різних військово-наукових дослідів по вказівці Голови Військово-історичної комісії, а також виконання різних доручень Голови по збиранню й обробці самих документів.

IV. Для безпосереднього керування, по вказівках Голови, діяльністю архівної частини й для завідування всім діловодством Військово-історичної комісії (по частині архівній, інспекторській, муштровій і господарській) призначається:

“Завідуючий архівною частиною й діловодством Військово-історичної комісії, котрий безпосередньо підлягає Голові Військово-історичної комісії й користується правами начальника дивізії:

V. У безпосередньому віданню завідуючого архівною частиною й діловодством знаходяться: I і II відділи архіву й канцелярії керманіча (правителя) діл.

VI. Кожний одділ архіву складається з трьох підодділів: секретарського, 1 і 2 підодділу, а канцелярія керманіча діл – із двох підодділів: канцелярського й картографічного.

VII. Для безпосереднього завідування відділами архіву призначаються начальники відділів архіву, які користуються правами начальників окремих частин.

На чолі кожного підодділу стоять секретар і начальники підодділів, з помішниками й писарями, згідно з штатом.

VIII. Робота відділів архіву складається:

- а) із збирання,
- б) ховання,

* Написано синіми чорнилами. Далі машинописний текст.

- в) розподілення (сортировки),
- г) реєстрації діл і документів та
- д) видачі по них справок.

Загальне положення

1. Одділи архіву по всіх справах, що стосуються збирання, ховання, розподілення (сортировки), реєстрації діл і документів та видачі по них справок, керуються вказівками Голови Військово-історичної комісії.

Збирання документів

2. Одділи архіву вживають всіх заходів задля того, щоб усі діла й документи всіх розформованих штабів, управлінь, інституцій, закладів і військових частин, бувших на Південно-Західному й Румунському фронтах, так і взагалі на території Української Держави, були їм здані.

Ховання документів

3. Помешкання для архівів повинні бути сухі, опалюємі, ясні, в камінних будинках, по змозі на першому поверсі, з електричним освітленням, безпечні в пожарному відношенні та ізольовані від спільного розміщення приватних осіб.

4. У прийомі діл до архіву (в скриньках, тюках, папірницях і т. п.) видається тому, що здав, квиток з прикладанням печатки; корінець (корешок) квитка переходується в архіві.

5. Усі одержані документи заносяться в особливу книжку, де зазначається чергове число одержанного, назва частини, кількість скриньок або тюків, коли саме й відки такі одержані.

6. Діла до розбору їх переходується в тому пакуванні, в якому були здані, й тільки, як зіпсується пакування, робиться виймання їх.

7. Скриньки й тюки, що здаються, складаються в ряди заввишки від 3-х до 4-х скриньок з вільним проходом між ними при конечній умові, щоб документи одної частини лежали вкупі.

8. На складених таким робом скриньках, по змозі, повинні бути ярлики з назвою частини, з зазначенням часу одержання й чергового числа.

Розподілення (сортировка) й реєстрація документів

9. Розподілення й реєстрація документів провадиться по вказівках Голови Військово-історичної комісії.

Після розподілення й реєстрації діла й документи кладуться на полиці* або тимчасово в скриньки по відповідних пододілах архіву.

На кожному стелажі або скриньці прикладається опис діл, що знаходяться в них.

ВИДАЧА ДІЛ І СПРАВОК

10. Задля збереження військово-історичних і наукових документів, користування зібраними в архівах ділами й видача їх з якою-б то не було метою й кому-б то не було з архівів, без особливого на кожний раз дозволу Голови Військово-історичної комісії, ні в якому разі, не дозволяється.

* Слово “полиці” вписано простим олівцем над закресленим “стелажі”.

11. Архіви можуть видавати самостійно ріжним державним і громадським інституціям діла тільки не історично-наукового змісту.

УВАГА: коли виникає сумнів щодо права самостійної видачі тій або іншій інституції прохаємого діла, питання це розв'язується Головою Військово-історичної комісії.

12. Окремим особам справки й документи видаються тільки особистого характеру: службові списи, метрики, свідоцтва про освіту, хворість, ранення, атестати на грошове контекткування (довольство), витяги з наказів про призначення на посади, представлення до чинів і нагород, духовні завіщання, особисті книжки ощадних кас, іменові ознаки відзначення, ордена й т. п.

УВАГА: З важливих оригіналів документів, як службові списи, метрики, духовні, здійснюються копії особистими засобами прохача, причому копії, по посвідченню їх, залишаються в архіві.

13. Видача документів на руки власникам провадиться лише по пильній перевірці документів, які можуть посвідчити особу прохача й право на їх одержання.

Коли виникає сумнів щодо дійсности поданих документів, выдача справок не дозволяється доти, доки не будуть подані вичерпуючі докази на право одержання.

Надсилання документів особистого характеру по пошті провадиться таким чином, щоб власник одержав їх через яку-небудь інституцію по місці його пробування.

Задоволення всіляких прохань по видачі справок і особистих документів провадиться архівами в порядку поступлення прохання і при можливости виконати останні і з тим, щоб выдача справок не порушила біжучої роботи архіва.

IX. На Завідуючого архівною частиною й діловодством, а також на чинів архівної частини й Завідуючого картографічною частиною, окрім вищезазначених обов'язків, можуть бути Головою Військово-історичної комісії покладені обов'язки по складанню додатків до опису Великої війни й по виданню друкованих матеріалів.

X. На Керманича діл покладається безпосереднє завідування канцелярією, журнальною частиною Комісії, а також провадження всього листування по частині інспекторській, муштровій, господарській і по особистому складу.

Він користується правами Начальника окремої частини. У віданні його знаходяться помішник з писарями, котрий, крім покладених на нього Керманичем діл обов'язків, виконує також обов'язки скарбника, і завідуючий картографічною частиною з рисовником (чертежником), згідно штату.

XI. Заміщення посад, зазначених у штатах Військово-історичної комісії, може провадитись чинами, що лічаються в відставці, (переважно по раненим, нездатним до муштрової служби й тим, що не висуслужившим пенсії), причому, в цьому разі, зазначеним відставним чинам доплачується лише різниця між штатним утриманням і одержуємою пенсією.

XII. Під час командировок по справах служби чинам Військово-історичної комісії видаються з розпорядження Голови прогонні гроші по положенню й добові гроші, згідно з наказом Військовій офіції 1918 року під ч. 310.

XIII. Усі чини Військово-історичної комісії, окрім утримання, що одержується по штату, користуються інтендантською пайкою на загальній підставі.

XIV. Помешкання, потрібні для архівів, канцелярії й занять Військово-історичної комісії, призначаються по відведенню (отводу), згідно з існуючими законоположеннями, або можуть бути наняті, для чого в розпорядження Голови Військово-історичної комісії відпускається аванс.

XV. Видатки по оборудованню архівних помешкань стелажми й потрібним інвентарем провадяться з авансу, що знаходиться в розпорядженню Голови Військово-історичної комісії.

XVI. Перевозочні засоби й робітники для приставки діл та документів із залізниць у відділі архіва даються з розпорядження Начальників залог.

Коли немає можливости одержати перевозочні засоби й робітників нагурою, останні наймаються, а видаток на це провадиться з авансу, що знаходиться в розпорядженню Голови Військово-історичної комісії.

XVII. Перевіз діл і документів по залізницях у межах України провадиться по перевозочних документах і по нарядах завідуючих пересуненням військ.

XVIII. Розмір авансу на потреби, вказані в §§ XIV, XV і XVI, визначається Головою Військово-історичної комісії й подається їм Начальникові Генерального штабу для випрохання асигнування відповідних кредитів.

XIX. Ладом, указаним в § XVIII Голова Військово-історичної комісії випрохує також і асигнування коштів, які потрібні будуть на друкування й видання матеріалів та праць Військово-історичної комісії.

Тим-же ладом, випрохується асигнування коштів на придбання закордонних книжок і інших друкованих видань, потрібних для використання при працях Військово-історичної комісії.

Голова Військово-історичної комісії,
Генеральний значковий Головин

З оригіналом згідно:
Начальник Наказної частини
Полковник *Чикалін*

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 10, арк. 6–8. Завірена копія. Машинопис.

№ 8

З журналу засідання Малої Ради Міністрів Української Держави про утворення наукової комісії по опису війни 1914–1917 рр.

9 вересня 1918 р.

Журнал
Малої Ради Міністрів
№ 58

Головував: Н. О. Гаврилов¹.

Присутні: Г. Г. Бурлаков, А. Д. Гирський, П. І. Зайцев, Я. М. Затворницький, О. М. Карпинський, Ю. А. Корнієнко, проф. Коссинський², Г. М. Курило, І. Н. Лодиженський, В. К. Пуницький, В. Ф. Рафальський, В. Ф. Свирський, І. Г. Черниш, Б. Х. Шлегель, Е. И. Яковенко, закликані до засідання: И. В. Дукельський, О. Ф. Кригер, Левин, Подгурський.

Засідання 9-го вересня 1918 р.

По військовому міністерству:

Слухала:

1. Про утворення наукової комісії по опису війни 1914–1917 р.

Постановила:

1. а) Ухвалити утворення особливої комісії для збору та систематизації матеріалів військового змісту, що торкаються війни 1914–1917 рр., але зменшити оклад утримання Голови комісії до 12 000 карб, і членів її до 9 000 карб. і відповідно цьому зменшити щорічний обрахунок на утримання та канцелярійні видатки комісії до 52 800 карб.

б) Штати комісії вважати дійсними з 1 червня 1918 р. Строк чинності комісії обмежити 31 грудня 1920 р.

в) асигнувати в розпорядження відомства в рахунок сміти 1918 р. – 30 800 карбов.

г) визнати бажаним, щоб після скінчення работ комісії відповідні архіви були відкриті для користування приватних наукових людей.

[...]

*Гаврилов
Черниш [...]*³

ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 40, 42. Оригінал. Машинопис.

¹ Гаврилов Микола Олександрович – завідувач справою постачання армії при Ставці Верховного головнокомандувача, товариш міністра харчових справ УНР (в уряді В. Голубовича) і Української Держави. Тут і далі в документах (№ 11–12) ініціали Гаврилова публікуються російською мовою.

² Косинський Володимир Андрійович (1866–1938) – державний політичний діяч, учений-економіст. Член Української Центральної Ради, кадет. 1918 р. – товариш міністра і міністр праці Української Держави. Один із засновників і перших академіків УАН (1918). З 1922 р. – в еміграції.

³ У документі 10 підписів.

№ 9

Наказ Армії Української Держави про призначення голови та членів Військово-історичної комісії зі збору й розробленню документів Великої війни по Південно-Західному та Румунському фронтах

27 вересня 1918 р.

Затверджую, 1-го жовтня 1918 року
Гетьман Усієї України Павло Скоропадський

Наказ
Армії Української Держави
Ч. 140
27-го вересня 1918 року
(по Генеральному штабу):

З наказу Ясновельможного пана гетьмана:

Призначається Генерального штабу Генеральний значковий Головин Головою Військово-історичної комісії по збору й розробленню документів Великої війни по Південно-Західному та Румунському фронтах.

Членами цієї комісії:

Генерального штабу Генеральний значковий Санників і військові старшини Ракитин і Махров.

Завідуючим Архівною частиною і діловодством названої комісії Генерального штабу Генеральний хорунжий Черемісінов і правителем діл – полковник Бендерський. Всі з 17 липня б. р.

Підписав: Військовий міністр
Генеральний бунчужний Рогоза

З оригіналом згідно:
Начальник Канцелярії Військового міністерства
Генеральний хорунжий Ковалевський

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 13, арк. 51. Типограф. прим.

№ 10

**Постанова ухвалена Радою Міністрів та затверджена гетьманом
П. Скоропадським про утворення в м. Одесі особливої комісії
для збирання та систематизації матеріалів військового значення,
що стосуються до війни 1914–1917 років**

28 вересня 1918 р.

Затверджую

Павло Скоропадський

28-го вересня 1918 року. Київ.

Посвідчив: За Державного секретаря Микола Могилянський.

Ухвалена Радою Міністрів постанова про утворення в м. Одесі Особливої комісії для збирання та систематизації матеріалів військового значіння, що торкаються до війни 1914–1917 років.

1. Утворити в м. Одесі Особливу комісію для збирання та систематизації матеріалів військового значіння, що торкаються до війни 1914–1917 років.

2. Докладені до цього штати Особливої комісії ухвалити та перевести їх в життя з 1-го червня 1918 року.

3. Строк чинности Особливої комісії обмежити 31 грудня 1920 року.

4. Асигнувати в розпорядження Військового міністра з коштів Державної скарбниці в рахунок сміти 1918 року тридцять тисяч вісімсот (30,800) карбованців на утримання особистого складу комісії та на канцелярські, господарські ті інші видатки, згідно з докладеними до цього штатами.

5. Після скінчення робіт комісії відповідні архіви повинні бути відкриті для користування приватних учених осіб.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Військовий міністр – Генеральний бунчужний Рогоза

**Штати Особливої комісії для збирання та систематизації матеріалів
військового значіння, що торкаються до війни 1914–1917 років**

Чергові №№	Назва посади	Кількість осіб	Річне утримання		Кляса посади	Увага
			Одному	Всім		
1	Голова Комісії отман корп[усу] Ген[ерального] штабу	1	12000	12000	–	1) Особист[ий] склад Комісії всі інші види утримання одержує згідно загальн[ого] статут[у] 2) Помешк[ання] паливо і світло для канцелярії відпуск[ається] розпорядж[енням] відповід[ної] місцевої влади
2	Члени Комісії: отамани бригади чи полковники Генеральн[ьного] штабу	3	9000	27000	–	
3	Нач[альник] канц[елярії]- курінний	1	7200	7200	–	
4	Урядовець	1	3000	3000	X	
5	Урядовець	1	2400	2400	XI	

Примітка: Щорічно асигнується на канцелярські, господарські та інші видатки Комісії 1,200 карбованців.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Військовий міністр – Генеральний бунчужний Рогоза

З оригіналом згідно:

В. о. Начальника кодифікаційного відділу
полковник Янушкевич

З копією згідно:

Начальник наказної частини
полковник Чикалін

ЦДАВО України, ф. 1074, оп. 2, спр. 11, арк. 48–48 зв. Завірена копія. Машинопис.

№ 11

**З журналу засідання Малої Ради Міністрів Української Держави
про Військово-історичну комісію по збиранню й обробці документів
Першої світової війни**

15 жовтня 1918 р.

Журнал
Малої Ради Міністрів
№ 69

Головував: Н. А. Гаврилов.

Присутні міністри: М. Ф. Базаревич, В. Е. Брунст, О. М. Карпинський, В. А. Кулябко-Корецький, Г. М. Курило, К. К. Миревич, В. К. Пуницький, В. В. Роз-

ов, П. П. Чубінський, С. В. Бородаєвський, Руденко, А. Г. Лігнау, А. А. Гадд¹,
В. А. Косінський.
Секретарювали: О. О. Татіщев, І. В. Толлі.

Засідання 15 жовтня 1918 р.

[...]

По військовому міністерству:

Слухали:

ІХ. Про військово-історичну комісію по збиранню й обробці документів Великої війни.

Постановили:

ІХ. Повернути законопроект до відомства для внесення його вдруге одночасно з проектом нових штатів комісії і для виключення із нього артикулів, що мають інструкційний характер.

[...]

Гаврилов
*[...]*²

ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 68, 70 зв. Оригінал. Машинопис.

¹ Ініціали в документі надруковано російською мовою. Правильно: Олександр Георгійович Лігнау, Олександр Оттович Гадд.

² У документі 12 підписів.

№ 12

З журналу засідання Малої Ради Міністрів Української Держави про затвердження штатів Військово-історичної комісії

6 грудня 1918 р.

Журнал
Малої Ради Міністрів
№ 83

Головував: Н. А. Гаврилов.

Присутні: М. Ф. Базаревич, С. В. Бородаєвський, Ген. Гернгросс¹, О. М. Карпинський, Г. М. Курило, Х. М. Ледідь-Юрчик², Н. А. Павловський, В. К. Пуницький, В. Т. Рафальський, С. Л. Франкфурт, І. Г. Черниш, Чирко, Е. І. Яковенко.

Закликані до засідання: Еро[ч]ин, Інж. Ердман, Кафталь, Костенецький, Шоевський.

Секретарь: А. А. Татіщев.

Засідання 6 грудня³ 1918 р.

[...]

По військовому міністерству:

Слухала:

XVIII. Про затвердження штатів Військово-історичної комісії.

Постановила:

XVIII. а) Проект штатів затвердити з тими змінами, що були зроблені Фінансовою нарадою та вважати дійсними з 1 вересня.

б) згодитись з представником відомства, що ця комісія може існувати незалежно від архівних відділів Генерального та Головного штабів.

[...]

Гаврилов

[...]⁴

ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 124, 125 зв., 127. Оригінал. Машинопис.

¹ Гернгросс Борис Володимироч (1878–1943) – генерал-майор. У грудні 1917 р. командував українізованою військовою частиною, з 1918 р. – у гетьманській армії.

² Так у документі. Правильно: Лебідь-Юрчик Харитон Михайлович (1877–1945) – вчений-економіст, співробітник Міністерства фінансів УНР. З 29 березня 1918 р. – в. о. товариша міністра фінансів УНР, Української Держави. Директор державної скарбниці. В 1920–1921 рр. – заступник міністра фінансів УНР.

³ Слово “грудня” вписано над закресленим простим олівцем “листопаду”.

⁴ У документі 11 підписів.

№ 13

Доповідна записка ВУКОПИСу в Колегію Наркомосвіти УСРР з приводу переміщення військових архівів, які зберігалися в м. Одесі

27 червня 1919 р.

Исх. № 1218

Копія

В Колегію НАРКОМПРОСа

Докладная записка ВУКОПИСа¹

По полученным ВУКОПИСом сведениям на днях НАРКОМВОЕН предлагает сделать распоряжение об отправке из Одессы, сосредоточенного там архивного матерьяла по истории войны 1914–1917 гг. в Москву, причем это распоряжение удалось лишь задержать, но не окончательно установит взгляд на невозможность проведения его в жизнь.

Принимая во внимание нынешнее состояние транспорта и условия переживаемого момента, не подлежит никакому сомнению, что приведение в исполнение подобного распоряжения приведет лишь к уничтожению ценнейшего архивного матерьяла, заключающего в себе опыт минувшей войны.

В виду этого и на основании декрета СОВНАРКОМа от 3-го апреля (“Известия” № 11-38) об охране художественных и исторических ценностей ВУКОПИС просит в срочном порядке просить НАРКОМВОЕН, чтобы перемещение военно-архивных матерьялов не происходило без предварительного сношения с Архивной секцией ВУКОПИСа, которая является органом НАРКОМПРОСа в отношении охраны и упорядочения архива на Украине, не исключая и военных.

Председатель ВУКОПИСа

Секретарь

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 683, арк. 12. Відпуск. Машинопис.

Опубліковано: Пам'ятки. – 1998. – Т. 1. – С. 90.

¹ ВУКОПИС – Всеукраїнський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва.

№ 14

Лист Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії до Головного управління Генерального штабу щодо місця знаходження архівних матеріалів військових частин колишнього Румунського фронту

27 березня 1921 р.

м. Бухарест

Ч. 173

П. 2-му Генерал-квартирмейстерові
Г[оловного] у[правління] Г[енерального] ш[табу]

Маю за шану подати до відомості, що всі архівні матеріали військових частин бувшого роминського фронту звезені в м. Яшь (Ясси)¹.

Ще в 1919 р. найважливіші документи, книги і карти було зібрано ген. Новицьким (рос. добр.) і на грузовиках одправлено в Катеринодар. Доля цих документів невідома, імовірно вони залишилися у большевиків. Сам ген. Новицький, по чутках, проживає в Сербії.

Генерал поручник [підпис]

Секретар

Хорунжий [підпис]

*Резолюція*²: “Прохаю 1) [...] описи архівних матеріалів. 2) Без відома Укр[аїнського] Ген[ерального] штабу не [...] цих документів. 23/IV [підпис].”

ЦДАВО України, ф. 3179, оп. 1, спр. 7, арк. 4. Оригінал. Машинопис.

¹ Слово “(Ясси)” вписано синіми чорнилами.

² Резолюція написана простим олівцем.

³ Не прочитано три слова.

⁴ Не прочитано одне слово.

Публикация посвящена сохранению военных документов. В ней представлены документы с фондов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины периода освободительных сражений о сборе и хранении документов Великой войны. Рассматривается историография проблемы и отдельные аспекты, повлиявшие на сохранность военных архивов.

Ключевые слова: сбор документов; архивы; Военно-историческая комиссия по сбору и обработке документов Великой войны Юго-Западного и Румынского фронтов; Первая мировая война; военно-исторические документы.

The article is dedicated to the preservation of military documents. There are given documents from the collections of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and of Government of Ukraine of the period of liberation struggle on the collection and storage of documents of the Great War. There is considered the historiography of the problem and some aspects that influenced the preservation of military archives.

Key words: the collecting of documents; the archives; the Military Historical Commission for the collection and processing of documents of the Great War of Southwestern and Romanian Fronts; The First World War; military and historical documents.

УДК 930.25(560)

М. Г. ПАЛІЄНКО*

АРХІВНА СИСТЕМА ТУРЕЧЧИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Висвітлено історію створення державних архівних інституцій в Османській імперії, проаналізовано особливості збирання, упорядкування та організації зберігання документів в Османському архіві, простежено розвиток архівної системи Турецької Республіки упродовж ХХ ст. та визначено особливості її організації на сучасному етапі.

Ключові слова: архіви; Османська імперія; архівна система Турецької Республіки; Генеральна дирекція державних архівів; Османський архів у Стамбулі; Республіканський архів в Анкарі; архів Музею-палацу Топкапи.

Багатогранна та різноманітна архівна спадщина Туреччини являє значний джерельний потенціал для вивчення історії багатьох народів Малої Азії, країн Чорноморського басейну та Середземномор'я. Але передусім вона репрезентує 600-літню історію Османської імперії, її політичну, соціально-економічну та військову організацію, культурний та духовний розвиток. Сучасна архівна система країни відображає кардинальні зміни, які відбулися у структурі та житті турецького суспільства упродовж останнього століття, з часу проголошення у жовтні 1923 р. Турецької Республіки на чолі з її першим президентом Мустафою Кемалем (Ататюрком).

Зацікавлення архівами Туреччини традиційно проявляли і нині продовжують виявляти зарубіжні дослідники. В університетському та академічному просторі різних країн світу широко представлені наукові та освітні центри тюркології й османістики, серед яких слід згадати Центр османістики Лондонського університету (Centre for Ottoman Studies, University of London), Інститут турецьких студій Джорджтаунського університету у Вашингтоні (The Institute of Turkish Studies, Georgetown University), Французький інститут анатолійських студій у Стамбулі (L'Institut français d'études anatoliennes), Шведський дослід-

* Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Комплекс приміщень Османського архіву (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) в районі Кагітхане (Kağıthane) у Стамбулі, відкритий у червні 2013 р.

Фото із сайту Генеральної дирекції державних архівів Турецької Республіки.

ницький інститут у Стамбулі (Swedish Research Institute in Istanbul) та ін. На значенні турецьких джерел для вивчення української історії неодноразово наголошували у своїх працях визначні українські вчені-сходознавці Агатангел Кримський та Омелян Пріцак. Цілком слушною та актуальною залишається сьогодні думка відомого українського тюрколога Василя Дубровського, висловлена ним ще у 1920-х рр. на сторінках часопису “Східний світ”, про необхідність використання документів турецьких архівів для висвітлення історичних подій XVII ст.: “через відсутність щодо взаємин України й Туреччини достатніх українських архівалій, через непевність польських й неповноту московських джерел, єдиним шляхом для з’ясування цієї проблеми в історії України другої половини XVII ст. залишається – розробіток державних архівів Туреччини, власне Стамбулу (а потім Угорщини й Румунії)”¹. Однак у радянський період не вдалось реалізувати археографічні проекти з вивчення та публікації тюркомовних джерел через розгром сходознавчих наукових шкіл.

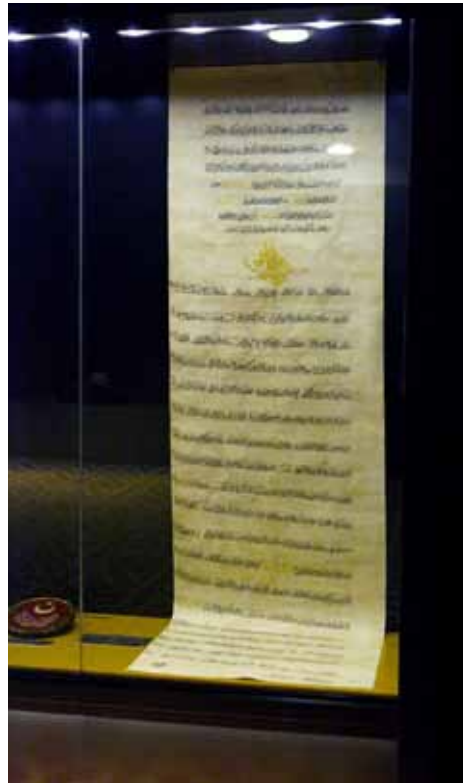
Після тривалої перерви у науковій розробці цього напрямку в українській історіографії у 1966 р. на шпальтах журналу “Архіви України” була опублікована стаття відомого польського орієнталіста, професора Варшавського університету Яна Рейхмана (Jan Reychman), присвячена аналізу формулярів османських урядових документів, їх палеографічним особливостям та значенню турецьких архівів для дослідження про-

Документальна експозиція у приміщенні Османського архіву у Стамбулі. 2014 р.
Фото із сайту Генеральної дирекції державних архівів Турецької Республіки.

блем української історії². У 1992 р. на сторінках першого випуску відродженого “Українського археографічного щорічника” побачила світ ґрунтовна публікація співробітника Українського наукового інституту Гарвардського університету (нині – професора Торонтського університету), д-ра Віктора Остапчука “Проблеми і перспективи розвитку української османістики”³, в якій автор, спираючись на солідну історіографічну та джерельну базу, здійснив аналіз витоків, стану та перспектив розвитку тюркологічних досліджень в Україні, а також коротко охарактеризував склад, мовні та стилістичні особливості джерел з історії Османської імперії в архівах Туреччини. На важливому значенні та джерельному потенціалі османських архівів для вивчення української та всесвітньої історії наголошують у своїх публікаціях і сучасні українські тюркологи О. Галенко та Ф. Туранли (останній, зокрема, здійснив джерелознавчий аналіз цілої низки цінних документів з Османського архіву та архіву Музею Топкапи у Стамбулі у праці “Тюркські джерела до історії України”)⁴.

Однак проблема історії становлення та сучасної організації архівної системи Туреччини не знайшла широкого висвітлення в українській архівознавчій літературі. Українська історіографія цього питання обмежується статтею Н. Христової, присвяченій загальній характеристиці розвитку архівної справи в Туреччині у ХХ ст.⁵, та двома невеликими публікаціями в “Українській архівній енциклопедії”⁶. Останнє актуалізувало доцільність розгляду цього питання із залученням англомов-

Документальна експозиція у приміщенні Османського архіву у Стамбулі. 2014 р.
Фото із сайту Генеральної дирекції державних архівів Турецької Республіки.

них публікацій та інформаційних ресурсів сходознавчих наукових інституцій.

Турецька Республіка, яка успадкувала надзвичайно цінні документи від Османської імперії, на сьогодні володіє однією із найбільших та найцінніших історичних колекцій у світі. Сучасна система державних архівних установ Туреччини – це Генеральна дирекція державних архівів, підпорядкована Прем'єр-міністру країни, Османський та Республіканський архіви, мережа відомчих та місцевих архівів тощо.

Простежуючи витоки становлення архівної системи Туреччини, зазначимо, що заснування перших сховищ державних документів сягає раннього періоду османської історії, коли важливі акти зосереджувалися у перших столицях Османської імперії – Бурсі (*Bursa*) та Едірне (*Edirne*).

На жаль, документи, що зберігалися у Бурсі, були знищені військами Тимура (Тамерлана) під час битви при Ангорі (нині – Анкара) у 1402 р. Після цього місцем зберігання державних архівів став палац султана в Андріанополі. Однак після завоювання турками Константинополя у 1453 р. цінні архіви були переміщені до Замку семи веж – Єдикуле (*Yedikule Zindanları*). Інші архіви були сконцентровані у районі Султанамет (*Sultanahmet*) у європейській частині Стамбулу.

На жаль, до сьогодні збереглися лише поодинокі документи до періоду правління Мехмеда II (1444–1446, 1451–1481 рр.); відносно незначна кількість документів залишилася й від кінця XV – початку XVI ст. Натомість значний масив документів зберігся від часу правління Сулеймана I (1520–1566 рр.) і до кінця існування Османської імперії, що пояснюється зміцненням самої імперії, розширенням її адміністративного та управлінського апарату, значним зростанням кількості документів. Саме султан Сулейман I у 1536 р. видав перший наказ (фірман), яким зобов'язав документувати та зберігати всі рішення центральної та місцевої влади. Невдовзі цінні архівні зібрання разом із

скарбницею були переміщені до палацу Топкапи, де вони зберігалися у спеціальному приміщенні (“Дефтерхані” – “будинку реєстрів”), яке знаходилося поряд із залом засідань Дивану (імперська рада султана, що складалася з вищих посадових осіб). Доступ до документів мали головний скарбник і великий візир, за наказом якого здійснювалося їх переміщення та опрацювання.

Слід особливо наголосити на тому, що в Османській імперії набуло поширення надзвичайно прискіпливе, педантичне ставлення до процесу створення документів, їх державного обігу, а згодом і зберігання, чому відповідала розгалужена управлінська система. Щоденно важлива інформація як у столиці, так і на місцях, вносилася до реєстрів та документів. Всі ці записи зберігалися у спеціальних зв'язках, які наприкінці кожного місяця переміщувалися в опечатані та позначені спеціальними ярликами мішки (торбинки). Наприкінці року всі пакунки збиралися до купи та передавалися у вкриті шкірою скрині, на які наносилася інформація про назву установи та рік створення документів. Після цього ділові папери зберігалися під охороною у спеціально побудованих приміщеннях для майбутнього використання. Кожного, хто робив спроби виправити якусь інформацію у документі, чекало суворе покарання. У діловодстві Османської імперії широкого поширення набула практика занесення інформації до книг реєстрів (дефтерів), яка проіснувала до кінця імперії.

Класична османська адміністрація у ранній період складалась із трьох основних інституцій: Імперської ради – Дивану (Divan-ı Hümayun), Скарбниці (Hazine-i Amire) та Імперської реєстратури (Defterhane-i Nakani). В Імперській раді (Дивані) існували три основні підвідділи, які відповідали за підготовку та збереження документів: 1) Beylik Kalemî – установа Імперської ради, що була відповідальна за збереження копій угод з іншими державами, імперських едиктів (ferman), записів рішень Дивану, занесення текстів важливих документів до реєстрів (mühimme) (очолював Beylikçi Efendi); 2) Tahvil Kalemî – установа, що відповідала за документи про призначення посадовців вищого рангу; 3) Rûs-ı Hümayun Kalemî – установа, що відповідала за документи про призначення чиновників нижчого рангу.

Важливим джерелом з історії міжнародних відносин Османської імперії є “Mühimme Defterleri” (“Реєстри важливих справ”), які являють собою зошити, що містять відпуски наказів Дивану (вищого після султана органу влади Османської імперії у XV–XVIII ст.) намісникам та васалам Порти, а також відпуски послань султана васальним та закордонним правителям. В Османському архіві зберігається 419 томів “Реєстрів важливих справ”, які охоплюють період з 1553 до 1915 р.⁷

Найважливішим діловодним підрозділом у структурі Міністерства закордонних справ (Re'is'ul-küttab) був Amedi Kalemî (Amedi-i Divan-ı

Читальна зала архівного комплексу у Стамбулі. 2014 р.
Фото із сайту Генеральної дирекції державних архівів Турецької Республіки.

Hümayun). Тут виготовлялися копії всіх важливих документів, що стосувалися міжнародних справ. Установа була також відповідальною за фіксацію та збереження доповідей великого візира, адресованих султану, імперських декретів (hatt-ı Hümayun) та меморандумів (tezkere), які великий візир одержував від султана. Отже, тут зберігалися офіційні заяви, доповідні записки великого візира, адресовані султану, листи візира до глав іноземних держав, копії протоколів, міжнародних угод, листи посланникам. Начальник підрозділу (amedci) посідав високу позицію у раді і супроводжував вищих сановників на зустрічі із посланниками інших країн, записуючи всі дискусії та рішення⁸.

З посиленням ролі великого візира у середині XVIII ст. відбулося переміщення центру політичної влади імперії з палацу Топкапи до резиденції візира (Bab-ı Âli), в якій у 1785 р. було виділено спеціальне приміщення й для архіву.

Кардинальні зміни в управлінні Османською імперією відбулися внаслідок реформ Танзимату (з араб. “впорядкування”), які розпочалися зі сходження на престол султана Абдул-Меджида I (Abdülmeçit) у листопаді 1839 р. Внаслідок реорганізації державних інституцій та модернізації системи державного управління значно збільшилася кількість документів, що у свою чергу поставило на порядок денний питання про реформування архівної галузі. Важливі кроки на шляху до створення архівної установи у сучасному розумінні її функцій були здійснені у середині XIX ст. відомим османським державним діячем і дипломатом,

великим візиром Мустафою Решид-пашею (Mustafa Reşid Pasha; 1800–1858). Ще під час свого перебування посланником у Франції та Англії він був вражений ставленням влади до проблеми збереження державних документів у тогочасній Європі. Після повернення на батьківщину та обіймання посади великого візира Мустафа Решид-паша підготував наказ, затверджений султаном Абдул-Меджидом 19 листопада 1846 р., про заснування державного архіву для зберігання документів центральних установ Османської імперії та будівництво для нього спеціального приміщення. Спорудження архівного приміщення було завершено у 1849 р. під наглядом італійських архітекторів шведського походження, братів Жаспара та Джузеппе Фосатті (Gaspare, Guiseppe Fosatti) – відомих своїми численними спорудами у Стамбулі, а також проведенням значних реставраційних робіт у Ая-Софії. Так виник найважливіший архів держави – *Хазіне-і Еврак (Hazine-i Evrak)*, назва якого літературно перекладається як “Скарбниця документів”. Першим директором архіву (у ранзі міністра) став колишній особистий писар візира Мухсін Ефенді (Muhsin Efendi)⁹. Таким чином, після відкриття будівлі у 1853 р. уперше в історії Османської імперії державні документи знаходились у спеціально пристосованому для цього приміщенні.

У цей час видаються перші інструкції, які регламентують архівну сферу, організацію зберігання, систематизацію та класифікацію документів. Зокрема, приймається рішення про переміщення всіх документів державного значення на зберігання до Хазіне-і Еврак, натомість ділові папери місцевого значення та з другорядних питань продовжували надходити до старих сховищ, у тому числі до відомчих архівів. У середині архіву документи поділялися на великі групи за фондоутворювачами (відомствами, які їх створили) та систематизувалися за тематикою і хронологією. З метою оптимізації роботи з важливими державними документами та пришвидшення їхнього пошуку в архіві була запроваджена підготовка спеціальних каталогів і покажчиків.

У 1892 р., у період великого візира Ахмеда Джевад-паші (Ahmed Cevat Paşa), розпочалася робота із класифікації документів в архіві Османської імперії та в інших державних установах. Перші документи, які були упорядковані за встановленими зразками, стосувалися Єгипту та Болгарії. Проголошення конституційної монархії у 1908 р. пришвидшило організацію нових архівів в імперії. Глава Османського історичного комітету Абдуррахман Шереф Бей (Abdurrahman Şeref Bey) був призначений директором ради, що відповідала за упорядкування документів у палаці Топкапи та Султанахметі. Проте рада змушена була припинити свою роботу з початком Першої світової війни, коли було вирішено евакуювати частину цінних документів.

Після падіння Османської імперії та проголошення Турецької Республіки у 1923 р. було створено *Департамент архівів (Mahzen-i Evrak)*

Читальний зал бібліотеки «Сулейманіє»
(Süleymaniye Kütüphanesi) у Стамбулі.
Фото із сайту бібліотеки.

Mümeuuziği) у структурі секретаріату Прем'єр-міністра (Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti), який очолив Махмуд Недім (Mahmud Nedim) – останній керівник Скарбницею документів¹⁰. У наступні роки було проведено кілька реорганізацій архівної системи, зокрема, у 1933 р. Управління документами в Анкарі (Evrak Müdürlüğü) та Скарбницю документів у Стамбулі (Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği) було об'єднано в одну інституцію під спільною назвою Управління документацією та сховище документів при кабінеті Прем'єр-міністра (Başvekalet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü) (закон № 2187 від 20 травня 1933 р.). У 1943 р. воно було перейменовано у Дирекцію державних архівів, підпорядковану Прем'єр-міністру.

Наступні зміни в архівній системі відбулися внаслідок прийняття низки законодавчих актів, найзначнішим з яких був закон № 3056 від 19 жовтня 1984 р., згідно з яким вся відповідальність за збереження та використання державних архівів та національної архівної спадщини Туреччини була покладена на Прем'єр-міністра та створену при ньому Генеральну дирекцію державних архівів (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)¹¹. Основними структурними підрозділами Генеральної дирекції стали Дирекція Республіканського архіву та Дирекція документації в Анкарі, Дирекція Османського архіву при Прем'єр-міністрі Турецької Республіки у Стамбулі.

Відповідно до 11-ї статті закону 1984 р., на Генеральну дирекцію державних архівів були покладені такі функції:

1) розробляти засадничі принципи турецької національної архівної політики та контролювати процес їх реалізації;

2) збирати, оцінювати та зберігати документну інформацію про життя держави та нації;

3) здійснювати пошук та збирання, а в разі необхідності, придбання архівних матеріалів у різних громадських організацій та приватних осіб, організувати реставрацію документів; класифікувати, по змозі перекладати та публікувати документи;

4) стежити за розвитком та досягненнями у сфері національних та міжнародних архівних технологій та суміжних галузей знань, перекладати та публікувати нові роботи, надавати важливі та цінні архівні матеріали турецькій та світовій науковій громадськості;

5) формувати колекції архівних матеріалів, що мають важливу історичну та культурну цінність, і, в разі потреби, створювати музеї в архівах та організувати виставки;

6) вживати заходи задля попередження нищення архівних матеріалів та організувати архівні реставраційні лабораторії;

7) виготовляти копії архівних документів з метою забезпечення їх схоронності та зменшення кількості копій на паперових носіях шляхом використання мікрофільмування, фотокопіювання та інших сучасних технологій;

8) установлювати принципи використання державних архівів, доступу до них, надання дозволу на проведення наукових досліджень в архівах;

9) організувати упорядкування, класифікацію та зберігання всіх видів архівних документів з метою надання їх для подальшого використання;

10) здійснювати контроль за упорядкуванням, збереженням та процедурою знищення документів у державних установах та організаціях¹².

Отже, головним архівом країни та справжньою скарбницею історичних реліквій нині є **Османський архів при кабінеті Прем'єр-міністра Туреччини** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), в якому зберігається основний масив документів з історії Османської держави (1299–1923 рр.). Як вже відзначалось, переважна більшість документів архіву охоплює період другої половини XVI – першої чверті XX ст.

Сьогодні Османський архів зберігає безцінні документальні ресурси не тільки з історії Туреччини, але й з історії понад тридцяти незалежних держав, території яких у різні часи входили до складу Османської імперії. Ці держави географічно розташовані на Балканах, Близькому Сході, у Середземномор'ї, на Кавказі та у Північній Африці (серед країн, історія яких тим чи іншим чином відображена у документах архі-

ву, слід назвати Мороко, Туніс, Алжир, Лівію, Єгипет, Судан, Ємен, Саудівську Аравію, Катар, Кувейт, Йордан, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Ірак, Сирію, Палестину, Ізраїль, Ліван, Боснію і Герцеговину, Хорватію, Болгарію, Косово, Румунію, Молдову, Македонію, Грецію, Албанію Грузію, Вірменію, Кіпр та ін.)¹³. Цілісне вивчення історії цих країн неможливе без звернення до документів архіву, що стосуються питань поділу спільної спадщини, врегулювання кордонів, надання титулів і привілеїв (зокрема вивчення договорів, судових та військових документів, офіційного листування тощо). Опрацювання документів Османського архіву може пролити додаткове світло на витoki багатьох сучасних політичних та національних проблем, військових конфліктів у регіонах Близького Сходу, Кавказу тощо (зокрема, щодо розгортання військово-політичних конфліктів у Боснії на Балканах, Вірменії та Азербайджані на Кавказі, Палестині та Кувейті на Близькому Сході). Офіційною мовою архіву є османська турецька. Зберігання документів в архіві організовано за походженням. Майже всі вони є рукописними.

Фонди Османського архіву в основному складаються з офіційної документації періоду Османської імперії і відображають діяльність органів центрального та місцевого управління. Найцінніші документи, що відклалися в Османському архіві, походять з канцелярії Імперської ради (Dıvan-ı Hümayun), міністерства фінансів (Bab-ı Defteri), палацу великого візира (Bab-ı Ali). В архіві зберігається понад 150 млн. документів, і лише близько чверті з них на сьогодні є описаними та введені до електронних баз даних. Крім ділових паперів, написаних османською турецькою мовою, тут представлені документи арабською, персидською, грецькою, вірменською, російською мовами, а також ціла низка франкомовних, оскільки французька була офіційною мовою міжнародної дипломатії в останній період існування Османської імперії. Окрім писемних документів, в архіві зберігаються цінні колекції карт і фотографій. Отже, Османський архів має розмаїття документів, серед яких кадастрові огляди, переписи населення, податкові реєстри, записи, що стосуються палацового життя, війська, релігії, освіти тощо.

Як зазначалося вище, ще на початку ХХ ст. турецькі вчені здійснили перші кроки на шляху класифікації та каталогізації різноманітних архівних колекцій. Ці ранні спроби призвели до появи цілої низки упорядкованих та описаних колекцій (фондів) – “*tasnif*” (*tasnif*). Документи архіву загалом були поділені на “*defter*” (*defters*) – реєстри важливих справ, фінансові документи, та “*evrak*” (*evrak*) – цінні папери, документи, які зберігаються окремо або у великих файлах. Реєстри, яких в архіві нараховується близько 300 тисяч, містять фінансові звіти, огляди земель з метою оподаткування, копії вихідних документів та іншої кореспонденції. Документи (“*evrak*”), яких зберігається в архіві близько 150 млн., являють собою оригінальні примірники імперських

законів, різноманітні адміністративні записи та розпорядження, а також окремі приклади бюрократичної документації нижчого рівня.

Однак, у перші роки становлення Турецької Республіки проблемам зберігання та упорядкування документів османського періоду не приділялося належної уваги, що завдало їм суттєвої шкоди – навіть траплялися випадки, коли документи “старого режиму” розглядалися як макулатура і відправлялися для переробки на паперові фабрики (так, у літературі наводяться факти продажу кількох вагонів з документами болгарській паперовій фабриці)¹⁴. Після запровадження в Туреччині латинського алфавіту (1928 р.) ситуація з опрацюванням давніх документів стала ще складнішою.

І все ж таки розуміння важливості документів для відтворення історичного минулого країни змусило державних діячів переглянути ставлення до архівної спадщини. У 1931 р. з ініціативи Мустафи Кемала Ататюрка було засноване *Турецьке історичне товариство* (Türk Tarih Kurumu, ТТК); у 1930-х рр. була продовжена робота з упорядкування давніх колекцій. В основу класифікації документів була покладена схема відомого угорського історика і тюрколога, визначного спеціаліста у галузі турецької палеографії і дипломатики *Лайоша Фекете* (Fekete, Lajos; 1891–1969)¹⁵. З огляду на визначний внесок Л. Фекете не тільки у тюркологію, але й у систематизацію та вивчення турецьких архівів, вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на постаті цього вченого, якого провідні тюркологи світу визнають “батьком турецьких архівних студій та палеографії”¹⁶. За своєю першою освітою він був викладачем історії та латини, але, опинившись під час Першої світової війни у таборі військовополонених у Красноярську, він за допомогою свого друга-полоненого за кілька років ґрунтовно опанував турецьку мову. Після звільнення у 1921 р. Л. Фекете продовжив вивчення турецької філології у Будапешті, Відні та Берліні. Крім того, він опанував арабську та персидську мови і став знаним спеціалістом у галузі османсько-персидської палеографії та дипломатики. У 1923–1948 рр. Л. Фекете працював в Угорському національному архіві, а з 1948 р. викладав у Будапештському університеті (з 1952 р. – професор відділення турецької філології). Л. Фекете був одним з найповажніших спеціалістів у галузі османістики, палеографії та дипломатики, автором низки цінних праць у цій галузі, користувався незаперечним авторитетом у міжнародній науковій спільноті і за свій внесок у тюркологію був обраний членом Угорської та Польської академій наук¹⁷.

Повертаючись до діяльності Османського архіву, зазначимо, що упродовж другої половини ХХ ст. його співробітники значно розширили та поглибили роботу з упорядкування та класифікації документів відповідно до принципу походження, враховуючи історію та діяльність фондоутворювачів. Крім того, документи було поділено відповідно до

їх типології на імперські ордери (*hatt-ı hümayun*), декрети (*irade*), документи благодійних фундацій (*vakıf*) тощо¹⁸. Сьогодні робота над каталогізацією цього величезного зібрання продовжується.

Слід відзначити, що упродовж останніх двох десятиліть значно покращились умови доступу дослідників до турецьких архівів. Якщо упродовж ХХ ст. більшість зарубіжних дослідників жалілися на несприятливі умови праці, обмеження у доступі до окремих категорій документів, складнощі у виготовленні фотокопій та загалом на нерозвиненість науково-довідкового апарату архівів¹⁹, то нині відбулися суттєві зміни у державній політиці щодо архівів. Сьогодні Османський архів відкритий для дослідників з усього світу, близько 32 млн. його документів знаходяться у повному доступі (з них – 20 млн. реєстрів та 12 млн. окремих одиниць зберігання)²⁰. Згідно з сучасним турецьким законодавством, архівні документи стають доступними для використання після закінчення 30-літнього терміну від дати їх надходження до архіву, упорядкування та каталогізації²¹.

Однак повноцінне використання документів Османського архіву вимагає від дослідників не тільки знання політичної та соціально-економічної історії відповідного періоду, володіння османською турецькою мовою, але й вміння застосовувати методикку джерелознавчого дослідження текстів, здійснювати їх палеографічний, текстологічний та дипломатичний аналіз. Документальні формуляри османського періоду поєднали у собі традиції перських та візантійських документів і виробили на цій основі своєрідну форму та усталений діловий стиль²². Значну складність для дослідників становить мова текстів (османська із вживанням численних арабських та перських слів, які набули специфічного значення), а також типи письма – “дивані” (вживався у документах переважно високих посадових осіб), “рика” (у документах урядовців нижчого рангу), “сіякат” (складне письмо, яке застосовувалося у фінансових документах)²³.

Каталоги архіву організовані відповідно до назви колекції (*fon*) або її підрозділу (*alt fon*). Кожен каталог містить короткий опис документа із датою (за її наявності). Пошукові бази даних існують на книги/реєстри записів (*defter*), коробки/томи (*dosya*), окремі документи (*gömlek*). Додатково в електронних каталогах можна здійснювати пошук за ключовими словами. Проте не слід забувати, що лише відносно невелика кількість документної інформації на сьогодні введена до електронних баз даних, тому основну увагу все ж таки слід звертати на опрацювання опублікованих каталогів та перегляд документів.

У червні 2013 р. Османський архів отримав нове сучасне приміщення в районі Кагітхане (Kağıthane) у Стамбулі, яке було урочисто відкрито за участю прем'єр-міністра Турецької Республіки Реджепа Таїпа Ердогана. Нині архівне містечко, котре займає територію у 5700

кв. м, складається з 13 підрозділів, куди входять адміністративна будівля, читальна зала для дослідників, розрахована на 350 осіб, дослідницький інститут, бібліотека, музей та підрозділи для інформаційних потреб, реставрації, соціальних служб. Тут також розташовані конгрес-центр на 800 осіб, 200 кімнат для наукового персоналу, 120 сховищ, три великих багатофункціональних зали для проведення зустрічей та п'ять кімнат для семінарів. Планується, що в архівному комплексі працюватиме 1000 співробітників. Всі сховища та приміщення для роботи з документами обладнані системами кондиціонування та засобами протипожежної безпеки.

Від початку ХХІ ст. в архіві проводиться робота зі створення електронних каталогів та баз даних, оцифрування давніх документів, після чого користувачам видаються їх електронні копії. Нині в архіві дослідники можуть працювати у комп'ютерній читальній залі (*araştırma odası*) або у залі для перегляду оригінальних документів (*inceleme odası*). У комп'ютерній залі встановлено близько 75 комп'ютерів, з яких дослідник може здійснювати пошук даних в електронній мережі архіву. Крім електронних каталогів, читальна зала містить понад 1100 томів друкованих архівних каталогів. Досліднику надається можливість працювати з оригіналами документів, якщо з них не виготовлені цифрові або фотокопії і якщо документи не перебувають на реставрації²⁴.

Як і в архівах інших країн, дослідники мають можливість працювати в Османському архіві після отримання читацького квитка, який видається після надання адміністрації посвідчення особи та заповнення короткої форми, в якій конкретизуються тема дослідження та вказується контактна інформація про дослідника. Всі громадяни Туреччини мають доступ до архівів після пред'явлення національного посвідчення особи. Іноземні дослідники можуть отримати доступ до документів після надання паспорта з чинною візою або дозволу на проживання у країні (*ikamet tezkiresi*). Дослідникам дозволено замовляти лише документи, які стосуються теми досліджень, вказаної під час заповнення читацьких форм. Дослідники можуть одноразово замовити до чотирьох коробок (*dosya*), 25 окремих документів (*gömlek/belge*) або п'ять реєстрів (*defter*). Однак треба враховувати, що тримати оригінальні документи у читальному залі дозволяється лише впродовж одного тижня. Дослідники можуть замовляти виготовлення копій архівному персоналу або власноручно робити їх, користуючись фотокамерою. Копії виготовляються тільки відповідно до замовлень, зроблених особисто дослідником у приміщенні архіву²⁵.

Іншим центральним архівом Туреччини є **Республіканський архів в Анкарі** (*Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı*), що зберігає документи органів влади та управління, різних державних інституцій за період після проголошення Турецької Республіки у 1923 р. Співробітники ар-

хіву проводять постійну роботу з державними установами щодо відбору та передачі на постійне зберігання документів, здійснюють упорядкування, класифікацію та систематизацію документів у межах архіву, піклуються про реставрацію та забезпечення збереженості матеріалів, створюють умови для їхнього використання у державних, культурних та наукових цілях. Вони також контролюють процес зберігання, проведення експертизи цінності та відбору документів для знищення в архівах державних установ та організацій. Архів був заснований у 1976 р. і підпорядковується Генеральній дирекції державних архівів²⁶.

В одному архівному комплексі з Республіканським архівом в Анкарі розташована й *Дирекція документації* (Dokümantasyon Daire Başkanlığı), основним завданням якої є забезпечення урядових структур необхідною для їх діяльності документною інформацією. Дирекція документації займається збиранням та аналітичним опрацюванням інформації, розробкою і запровадженням сучасних методів і технік адміністративного документообігу у державі. Ця установа здійснює ідентифікацію та збирання каталогів, бібліографій, переліків публікацій, енциклопедій, словників, інших довідкових матеріалів; досліджує законодавчі акти, інформаційні видання, навчальну та наукову літературу, статистичні публікації з метою збирання та узагальнення відомостей про діяльність інституцій та організацій; збирає та надає державній адміністрації доступ до важливої неопублікованої інформації. Загалом дирекція працює у тісній співпраці з архівами, бібліотеками, центрами документації, науковими підрозділами університетів, різних установ та організацій задля якнайповнішого забезпечення потреб державної адміністрації та дослідників.

Важливі матеріали з історії Османської імперії представлені також у фондах *архіву Музею-палацу Топкапи* (Topkapı Sarayı Müzesi)²⁷. Палац Топкапи був побудований у 1478 р. за наказом султана Мехмета II Завойовника і від того часу впродовж майже чотирьохсот років залишався офіційною резиденцією султанів. У 1924 р. за рішенням Мустафи Кемалю Ататюрка палац був перетворений на музей, нині він підпорядковується Міністерству культури та туризму Турецької Республіки.

Палацовий архів зберігає цінні документи, що стосуються династичної історії правителів Османської імперії. На початку існування династії найважливіші архіви постійно переміщувалися разом із правителем. Із заснуванням палацу документи почали зберігатися в ньому разом із державною скарбницею (Hazine-i 'Amire). Однак, значна частина документів була вивезена з палацу впродовж XVIII–XIX ст. Архів палацу розглядали як династичний архів (велика кількість документів стосується членів родини правлячої династії, а також палацових чиновників).

Архів складається з двох основних частин: понад 10700 реєстрів (*defter*; шифр починається з літери "D") та близько 153 тисяч окремих

документів (*evrak*; шифр починається з літери “Е”), що вміщують різномірні матеріали – від мистецьки оформлених листів іноземних правителів до невеличких папірців, укладених палацовими службовцями нижчого рангу²⁸. За кількістю і значенням документів – це друге після Османського архіву зібрання історичних документів держави. У 1937 р. музей запросив уже згаданого вище відомого угорського історика та архівіста Лайоша Фекете оглянути архівне зібрання та розробити рекомендації щодо його класифікації. Відповідно до рекомендацій Л. Фекете музейні співробітники підготували двотомний путівник архівною колекцією, упорядкований за предметною ознакою (у більшості випадків за іменем фондоутворювача чи адресата; на жаль, він був доведений лише до літери “Н”). Упродовж 1949–1951 рр. за цим принципом було описано решту зібрання реєстрів, що знайшло узагальнення у п’ятитомному рукописному путівнику. У 1957 р. було розпочато складання подokumentного карткового каталогу. На сьогодні співробітники архіву на чолі з директором (Sevgi Ağca) вже підготували та видали чотири томи (із запланованих 15-ти) путівника документами архіву²⁹.

Як династичне зібрання, архів надає дослідникам найкращі можливості для вивчення історії правлячої династії, а також функціонування палацової та центральної державної адміністрації. У ньому представлені різноманітні документи, у т. ч. едикти (*ferman*), жалувані грамоти (*berat*), донесення (*ariza*) та петиції (*arzuhal*)³⁰. Більшість реєстрів вміщує фінансові записи, зокрема, реєстри жалування палацовим службовцям, описи державної скарбниці та ін. Документи архіву Музею палацу Топкапи становлять значну джерельну цінність для дослідників, які вивчають історію Османської імперії та міжнародних відносин, у т. ч., стосунки з Кримським ханством, османську політику у Причорномор’ї³¹.

Колекція палацової бібліотеки містить близько 13400 рукописів, переважна більшість яких укладена арабською мовою (бл. 8500 од.), а також турецькою (бл. 3000) та персидською (бл. 900). Крім того, у колекції представлені рукописи грецькою, латинською, вірменською та сирійською мовами. Книжкове зібрання охоплює широке коло питань з релігії, історії та культури Османської імперії та мусульманського світу в цілому. Особливу цінність колекція являє для істориків мистецтва, оскільки більшість із книг та манускриптів оздоблена високохудожніми ілюстраціями. Після закінчення реставраційних робіт, які проводились упродовж 2006–2013 рр., бібліотека палацу Топкапи у серпні 2013 р. знов відкрила свої двері для відвідувачів. Загалом у бібліотеці створені комфортні умови для дослідників, але слід зважати на те, що палац Топкапи – це величезний музейний комплекс, який відвідується тисячами туристів. Тому відразу ж біля входу до музею охоронцям слід пред’явити видану для роботи у бібліотеці перепустку (*ziyaretçi kartı*), щоб мати можливість безперешкодно потрапити до читальної зали³².

Цінною колекцією рукописних книг і документів володіє також *Національна бібліотека Туреччини* (*Millî Kütüphane*) в Анкарі, яка була заснована у квітні 1946 р.³³ Нині у її фондах зберігається понад 3 млн. книг, періодичних видань та інших матеріалів (у т. ч. близько 27 тисяч манускриптів). Крім того у Національній бібліотеці зберігаються колекції музичних інструментів, плакатів та афіш, які є цінним джерелом з історії музичного, театрального та кіномистецтва. Важливим є зібрання малюнків та картин турецьких авторів (бл. 500 одиниць). Картографічна колекція охоплює період 1890–1960 рр., включаючи важливі плани періоду війни за незалежність (загалом понад 4500 од.). У бібліотечному зібранні представлені також гравюри з рідкісними видами Стамбула та інших турецьких міст за 1450–1800 рр., поштові марки від 1933 р., грошові знаки від 1950 р. Аудіоколекція вміщує 1100 аудіокниг, які поступово переводяться у цифровий формат.

У 1983 р. Національна бібліотека переїхала у нове багатофункціональне приміщення з виставковим залом, технологічно обладнаними кімнатами для наукових співробітників та дослідників, архівом мікрофільмів. Тут розміщений також Документальний центр Ататюрка, який володіє значною колекцією друкованих та аудіовізуальних матеріалів періоду війни за незалежність та заснування Турецької Республіки (загалом понад 15 тисяч од. зб., у т. ч. книг, журналів, листівок, фотографій, поштових марок, фільмів, аудіозаписів тощо).

Характеризуючи рукописні зібрання Туреччини³⁴, не можна не згадати й про *Бібліотеку «Сулейманіє»* (*Süleymaniye Kütüphanesi*), в якій зібрано понад 70 тисяч східних манускриптів за VIII–XIX ст. (більшість із яких належить до XVII – початку XIX ст.). Бібліотека розташована на території однойменного історичного комплексу в Стамбулі, поряд із мечеттю, побудованою за наказом султана Сулеймана I у 1550–1557 рр.

Хоча бібліотечні колекції формувалися на території мечеті від дня її заснування, як самостійна установа вона почала функціонувати у 1918 р. Від того часу вона значно розширила свої фонди за рахунок передачі матеріалів з різних мечетей та релігійних навчальних закладів (медресе) Стамбула. Упродовж 2002–2011 р. було оцифроване все рукописне зібрання Сулейманіє, яке нині доступне для дослідників з бібліотечних комп'ютерів. Загалом користувачі відзначають надзвичайно сприятливі умови для праці у бібліотеці³⁵.

В останній період спостерігається суттєве посилення уваги з боку органів державної влади Туреччини до потреб архівної галузі – будуються нові архівні приміщення з високотехнічним обладнанням, створюються електронні каталоги, документи переводяться у цифровий формат, розширюються можливості використання архівних документів турецькими та зарубіжними дослідниками. Генеральна дирекція державних архівів є членом Міжнародної ради архівів, вона також має уго-

ди про співпрацю з архівними службами двадцяти п'яти країн світу (зокрема, протокол про співробітництво між архівними службами України та Турецької Республіки було підписано у березні 2000 р.), здійснює обмін інформацією та копіями документів тощо.

Наприкінці ХХ ст. розпочалась фахова підготовка архівістів у турецьких університетах. Перше наукове архівознавче відділення було засноване у Туреччині в 1987 р. в Університеті Мармара (Marmara University) у Стамбулі. Згодом архівознавчі департаменти були засновані у Стамбульському університеті, Університеті Анкари та Університеті Гасетеп (Hacettepe University). З 2002 р. підготовка спеціалістів у галузі бібліотекознавства, архівознавства та документознавства здійснюється в університетах на відділеннях “Інформатизації та управління документами” (сьогодні згадані вище навчальні заклади, а також Університет Ататюрка в Ерзурумі пропонують бакалаврські, магістерські та докторські програми)³⁶.

У 1998 р. було засновано *Турецьке товариство архівістів (Türk Arşivciler Derneği)*, яке нараховує близько 250 членів, головним чином співробітників архівів та викладачів університетів³⁷. Метою товариства є популяризація історико-культурної спадщини Туреччини, реалізація наукових проектів, пов'язаних з використанням архівних документів з османської історії як у країні, так і за кордоном. Товариство організує для охочих курси, на яких навчають читанню різних видів арабської графіки, яка використовувалась в документах османського періоду (рика, дивані, сіякат). Товариство видає двічі на рік *науковий журнал «Arşiv Dünyası»* (“Світ архівів”), у якому публікуються статті з історії архівів, а також архівні документи.

1 березня 2002 р. вступили в силу нові правила, які регулюють користування архівними документами та доступ до них турецьких та іноземних громадян. Уряд Туреччини, затверджуючи нові правила, переслідував мету наблизити їх до загальноєвропейських стандартів, розширити можливості дослідників та спростити умови отримання дозволу на роботу з архівними документами задля створення якнайкращих умов для істориків та інших дослідників, які прагнуть проводити наукові пошуки в турецьких державних архівах³⁸.

Архівні зібрання Турецької Республіки являють важливе культурне надбання людства і становлять значний інтерес для дослідників з багатьох країн, у тому числі й українських науковців. Підвищення статусу архівів, яке спостерігається у Туреччині впродовж останніх десятиліть, свідчить про увагу держави до проблем збереження та використання національної історичної спадщини. На сучасному етапі проводиться значна робота із модернізації та інформатизації архівів, створення електронних каталогів та пошукових баз даних на архівні документи. Все це, безумовно, сприятиме глибшому пізнанню та збереженню турець-

кої культури, вивченню спадщини Османської імперії та її міжнародного контексту науковцями різних країн.

¹ Дубровський В. Про вивчення взаємин України та Туреччини у другій половині XVII ст. / Віктор Дубровський // Східний світ. – 1928. – № 5. – С. 181–182.

² Рейхман Я. Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України / Ян Рейхман // Архіви України. – 1966. – № 4. – С. 11–16. Див. також: *Reychman Jan. Archiwa tureckie i ich znaczenie dla nauki europejskiej* / Jan Reychman // Archejon. – Warszawa, 1961. – Т. 34. – С. 123–135.

³ Остапчук В. Проблеми і перспективи розвитку української османістики / Віктор Остапчук // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 94–112.

⁴ Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / Ферхад Туранли / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2010. – 368 с.

⁵ Христова Н. Організація архівної справи у Туреччині / Наталія Христова // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 147–149.

⁶ Див.: Сіробаба М. Архіви Туреччини / М. Сіробаба // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 102; Маврін О. Архівна україніка в Туреччині / О. Маврін // Там само. – С. 131.

⁷ Мустакимов И. В архивах Турции / И. Мустакимов // Гасырлар авазы – Эхо веков: Научно-документальный журнал. – Казань, 2007. – № 2. – С. 299–306.

⁸ Детальніший огляд османських архівних документів і хронік див. у праці професора Австралійського національного університету Мехді Ілхана: *İlhan Mehdi M. An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles (Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Kroniklerinin Genel Bir Değerlendirmesi)* / Mehdi M. İlhan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11699.pdf>.

⁹ *Budak Mustafa. Prime Ministry's Ottoman Archives* / Mustafa Budak // *Encyclopedia of the Ottoman Empire* / ed. by Gábor Ágoston, Bruce Masters. – New York, 2009. – P. 469–471.

¹⁰ *Guide on the General Directorate of State Archives* / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives. Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Turkish archives may shed light on history of 30 countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hyelog.blogspot.com/2007/09/turkish-archives-may-shed-light-on.html>.

¹⁴ Остапчук В. Проблеми і перспективи розвитку української османістики / В. Остапчук // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 101.

¹⁵ Див.: *Fekete Lajos. Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei* // *Acta Orientalia Hungarica*. – Budapest, 1953. – Vol. 3, issue 3. – S. 179–205.

¹⁶ *Gábor Ágoston*. The Image of the Ottomans in Hungarian Historiography // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. – 2008. – Vol. 61, issue 1–2. – P. 18.

¹⁷ *Encyclopaedia Iranica* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iranicaonline.org/articles/fekete-lajos>.

¹⁸ *İlhan Mehdi M*. An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles (*Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Kroniklerinin Genel Bir Değerlendirmesi*) / Mehdi M. İlhan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11699.pdf>.

¹⁹ *Ostapchuk V*. Проблеми і перспективи розвитку української османістики... – С. 102; *Fisher Alan*. Research Access in Turkey / Alan Fisher // *Turkish Studies Association Bulletin*. – 1990. – Vol. 14. – № 2. – P. 139–160.

²⁰ Guide on the General Directorate of State Archives / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives. Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>.

²¹ Regulation Governing Individual and Institution of Turkish and Foreign Citizenship Wishing to Conduct Research in the State Archives of the Turkish Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishembassy.com/II/O/research.htm>.

²² Про це див. докл.: *Рейхман Я*. Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України / Я. Рейхман // *Архіви України*. – 1966. – № 4. – С. 11.

²³ *Ostapchuk V*. Проблеми і перспективи розвитку української османістики... – С. 100.

²⁴ З електронними каталогами Османського та інших державних архівів Туреччини можна ознайомитися на сайті Генеральної дирекції державних архівів. Див.: *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.

²⁵ *Markiewicz Christopher*. The Ottoman State Archives / Christopher Markiewicz, Nir Shafir // *HAZİNE: A Guide to Researching the Middle East and Beyond*. – 2013 (10 October) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/2013/10/10/basbakanlik-arsivi>.

²⁶ Guide on the General Directorate of State Archives / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives. Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>.

²⁷ *Topkapı Sarayı Müzesi* (Музей палацу Топкапи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.topkapisarayi.gov.tr.

²⁸ *Markiewicz Christopher*. Topkapı Palace Museum: Archive and Library / Christopher Markiewicz // *HAZİNE*. – 2013 (10 October) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/topkapiarchiveandlibrary>.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ Див. зокрема: *Ostapchuk V*. Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639) / V. Ostapchuk // *Journal of the Turkish Studies*. – 1987. – Vol. 11. – P. 49–104; *Ostapchuk V*. The Publication of Documents on the Crimean Khanate in the Topkapı Sarayı: New Sources for the History of the Black Sea Basin / V. Ostapchuk // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1982. – Vol. 6. – P. 500–528; *Сейт-Маметов Ш. Э*. Крымская коллекция источников Дворца-музея Топкапи как объект научно-

го изучения // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Исторические науки”. – 2013. – Т. 26 (65). – № 1. – С. 143–151.

³² *Markiewicz Christopher*. Topkapı Palace Museum: Archive and Library / Christopher Markiewicz // HAZINE. – 2013 (10 October) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hazine.info/topkapiarchiveandlibrary>.

³³ Millî Kütüphane (Национальная библиотека Турецкой Республики) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mkutup.gov.tr>.

³⁴ Детальніше про турецькі бібліотеки та османську бібліотечну традицію див.: *Erünsak Ismail E*. The Ottoman Libraries and the Ottoman Librarian Tradition / Ismail E. Erünsak // The Great Ottoman-Turkish Civilization. – Vol. IV: Culture and Life / editor-in-chief prof. Kemal Çiçek. – Ankara, 2000. – P. 867–885.

³⁵ *Shafir Nir*. Süleymaniye Library / Nir Shafir, Christopher Markiewicz // HAZINE. – 2013 (10 October) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hazine.info/suleymaniye-library>.

³⁶ Archives [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.goethe.de/ins/tr/lp/prj/bpt/arc/enindex.htm>.

³⁷ Сайт Турецкого товариства архівістів (Türk Arşivciler Derneği) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arsivder.org.tr>.

³⁸ Regulation Governing Individual and Institution of Turkish and Foreign Citizenship Wishing to Conduct Research in the State Archives of the Turkish Republic [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.turkishembassy.com/II/O/research.htm>.

Освещено историю создания государственных архивных институций в Османской империи, проанализировано особенности собирания, систематизации и организации хранения документов в Османском архиве, прослежено развитие архивной системы Турецкой Республики в XX в. и определено особенности ее организации на современном этапе.

Ключевые слова: архивы; Османская империя; архивная система Турецкой Республики; Генеральная дирекция государственных архивов; Османский архив в Стамбуле; Республиканский архив в Анкаре; архив Музея-дворца Топкапы.

The article deals with the history of the state archival institutions in the Ottoman Empire, analyzes the peculiarities of collecting, the compilation and organization of storing of documents in the Ottoman archives, traces the development of the archival system of the Republic of Turkey during the 20 century and defines the peculiarities of its organization today.

Key words: the archives; the Ottoman Empire; the archival system of the Republic of Turkey; the General Directorate of State Archives; the Ottoman Archives in Istanbul; the Republican Archives in Ankara; the Archive-Museum of Topkapı Palace.

М. Д. МІСЮК*

БУДНІ СПІВПРАЦІ ЗАКАРПАТСЬКИХ ТА УГОРСЬКИХ АРХІВІСТІВ

Історія Закарпатської області пов'язана з чотирма країнами Європейського Союзу: Румунією, Угорщиною, Словацькою Республікою та Республікою Польща, що сприяло активному розвитку регіонального співробітництва Державного архіву області з архівними установами цих держав.

Регіональна співпраця з архівістами Румунії, Угорщини, Словенії дає можливість реалізовувати спільні проекти з формування баз даних, підготовки архівних довідників та наукових видань, проведення спільних міжнародних наукових конференцій.

Держархів Закарпатської області має міжнародні договори про співробітництво з Будапештським столичним архівом (Угорщина), Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом Національного архіву Угорщини (м. Ніредьгаза), Сатумарським повітовим музеєм (Румунія) та Пряшівським університетом у Пряшеві (Словацька Республіка).

На щорічних робочих зустрічах, у тому числі і на Днях архіву, що проводяться Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом Угорського національного архіву, з колегою-директором комітатського архіву обговорюються і узгоджуються спільні заходи, параметри щодо обміну інформацією, участь у семінарах, конференціях і т. ін. Результатом таких обговорень було проведення в 2013 році у рамках Днів архіву спільної міжнародної конференції на тему: "Метричні дослідження по обидві сторони кордону". У 2013 році Дні архіву проходили 26 вересня у м. Ніредьгазі, а 27 вересня – у м. Ужгороді. У цьому році проведення цих заходів передбачається також спільно з комітатським архівом (м. Ніредьгаза) 24–25 вересня 2015 року.

Але сьогодні хочеться відзначити активізацію співробітництва Держархіву Закарпатської області з Будапештським столичним архівом. Результатом співпраці з колегами столичного архіву є спільне видання у 2010 році Анотованого переліку фондів Державного архіву Закарпатської

* *Місюк Михайло Дмитрович* – директор Державного архіву Закарпатської області.

області, що стосуються історії Угорщини (до 1918 р. і 1939–1944 роки)¹. На виконання домовленостей, досягнутих під час IV засідання Українсько-Угорської комісії з питань транскордонної співпраці та прикордонних зв'язків (п. 18 Протоколу), у якому йдеться про оцифрування документів Національного архівного фонду, що знаходяться на зберіганні в Державному архіві м. Берегово, 15 липня 2014 року між Державним архівом Закарпатської області та Будапештським столичним архівом (Угорщина) був укладений договір про співробітництво.

Згідно з договором співпраці двох архівних установ полягає у перевиданні переліку фондів, які зберігаються в Держархіві м. Берегово та реалізації програми із забезпечення фізичного збереження документів. Презентація перевиданого двома мовами Анотованого переліку описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919рр. та 1938–1944/1945рр.², до якого вміщено: перелік фондів вказаного вище періоду з анотацією описів; церковні метричні книги населених пунктів та релігійних конфесій краю; адміністративний поділ Закарпаття у 1938–1944/1945 роках – відбулася 3 листопада 2014 р. у м. Берегово й 4 листопада 2014 р. у м. Ніредьгазі на базі Саболч-Сатмар-Березького комітатського архіву Угорського національного архіву. Таке довідково-інформаційне видання значно покращить пошук архівних документів для дослідників, які працюють з архівними першоджерелами.

Колектив Державного архіву Закарпатської області нагороджено Подякою Комісії істориків України та Угорщини за вагомий внесок у розвиток українсько-угорських наукових зв'язків істориків та архівістів, розширення доступу до архівної інформації через вказане вище видання.

У рамках програми із забезпечення фізичного збереження документів для Держархіву Будапештським столичним архівом закуплено і передано у м. Берегово засоби для забезпечення збереженості документів 400 погонних метрів металевих стелажів системи Dexion Salgo, осушувач повітря, 2 потужні пилососи, інструменти і витратні матеріали для роботи реставраторів та 10300 безкислотних коробок для зберігання документів. У будівлі Держархіву м. Берегово працівники столичного архіву обладнали робоче приміщення, в якому налагоджено технологічні процеси, необхідні для реалізації програми забезпечення збереженості документів: знепилення, очищення, консервацію, оцифрування та картонування документів. Столичні фахівці на місці навчали працівників Держархіву м. Берегово виконувати основні види робіт, пов'язані із забезпеченням збереженості документів, у тому числі підготовку документів до оцифрування.

Відповідно до проекту розпочато оцифрування архівних документів берегівського держархіву. У м. Берегово зберігається близько 11 000 рукописних карт, більшість яких – кадастрові.

Оцифрування проводило ТОВ баз даних “Arcanum” (Угорщина), яке має великий досвід роботи у цій сфері. Виготовлені після 1856 року кадастрові карти надають допомогу у дослідженні колишнього стану Березької, Угочанської, Ужанської і частково Марамороської жуп. Детальні (у масштабі 1:2880) кадастрові карти виготовлялися на території всієї Габсбурзької імперії на основі єдиних принципів і картографічних технологій. Опубліковані оцифровані документи відкривають для дослідників нові простори, оскільки стає можливим швидке відображення, збільшення, зменшення мозаїк сіл і мозаїк цілої жупи, як єдиної карти. Геореферовані карти дають можливість проводити подальші територіально-інформативні порівняльні аналізи, зіставляти покази сучасних і кадастрових карт. Завдяки реалізації проекту забезпечення збереженості документів стало можливим провести оцифрування документів держархіву, яке, в свою чергу, має подвійну мету: забезпечення збереженості документів (створення фонду використання) та їх доступність (оцифровані карти розміщено в Інтернеті).

Під час робочої зустрічі з колегами із Будапештського столичного архіву, яка за попередніми домовленостями відбулася 11–12 березня цього року в держархіві, нам було передано всю інформацію на зовнішньому жорсткому диску, як фонд використання.

На реалізацію передбачених Договором завдань кошти у сумі 23 320 000 угорських форинтів були надані Міністерством зовнішньої економіки та закордонних справ Угорщини, самоврядуванням міста Будапешт та Будапештським столичним архівом через посередника – Будапештського столичного архіву.

26 березня 2015 року були підбиті підсумки з виконання умов вказаного вище Договору про співробітництво Держархіву м. Берегово з Будапештським столичним архівом та проведено прес-конференцію з нагоди закриття проекту “Комплексна програма забезпечення збереженості документів Державного архіву Закарпатської області, оцифрування кадастрових карт” за участю представників Міністерства зовнішньої економіки та закордонних справ Угорщини, генконсульства та консульства Угорщини в Україні, а також керівництва Будапештського столичного архіву. А 30 березня ц.р. колектив держархіву взяв участь у міжнародному семінарі, який було проведено з метою представлення результатів цього ж проекту. Семінар проходив у Будапештському столичному архіві (Угорщина).

Упродовж двох останніх років Будапештським столичним архівом проводяться професійні курси для закордонних угорських архівістів церковних та державних архівів. Мета курсів – передати знання та досвід у сфері збереження документів та використання інформації писемних джерел. На запрошення столичного архіву два працівники держархіву у 2013 та 2014 роках взяли участь у роботі курсів.

У ході реалізації завдань, передбачених договором про співробітництво між Державним архівом Закарпатської області та Будапештським архівом, близько 2 500 погонних метрів документів, що зберігаються у Держархіві м. Берегово, буде складено у безкислотні коробки, що значно покращить умови зберігання документів, отже і їх фізичний стан. А завдяки досвіду, набутому працівниками Будапештського столичного архіву, працівники держархіву можуть виконувати профілактичні, прості консерваційні завдання забезпечення збереженості документів.

¹ Delehan Mihajlo – Kutassy Ilona: A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938–1945 között. – Budapest, 2009. – 431 l.

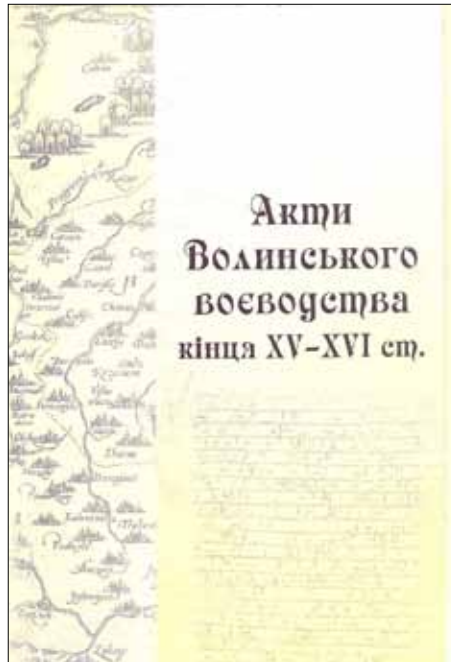
² Місюк Михайло – Куташі Олена: Анотований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. та за 1938–1944/1945 рр. – Будапешт, 2014. – 353 с.

В. Г. БЕРКОВСЬКИЙ*

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРГАМЕНТНИХ ДОКУМЕНТІВ

Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / Підготовка до друку Андрія Блануци, Дмитра Ващука, Дмитра Вирського (латиномовні документи). – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 154 с.

Складна та суперечлива історія України та її державності, входження українських земель до складу різних держав є першопричиною розпорошеності національної історико-культурної спадщини між архівосховищами багатьох сусідніх країн. Особливою строкатістю та багатством збережених українських архівних документів вирізняються архіви Польщі та Росії. Власне, з огляду на це надзвичайно важливим є не лише виявлення цих документів, але й уведення їх до ширшого наукового обігу, що, у свою чергу, дозволить відкрити нові сторінки в історії України. Саме з цією метою,

у рамках наукового проекту “Джерела до історії еліти Великого князівства Литовського та Речі Посполитої XVI ст. у польських архівосховищах”, фінансово підтриманого Інститутом інтердисциплінарних досліджень ІВІ “Artes Liberales” Варшавського університету, київськими дослідниками Андрієм Блануцою та Дмитром Ващуком, за допомоги Дмитра Вирського, було підготовлено нове археографічне видання – “Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст.”.

Об’єктом джерелознавчого аналізу дослідників, з подальшою публікацією, став комплекс документів, збережених у фондї “Зібрання пергаментних документів” (Zbiór Dokumentów Pergaminowych) Голов-

* Берковський Владислав Георгійович – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

ного архіву давніх актів (Archiwum Główne Akt Dawnych), м. Варшава, Польща. Зокрема, це нормативно-правові акти (листи, заставні листи, жалувані та підтвердні грамоти, привілеї, дозволи та судові рішення) великих литовських князів Олександра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого та Сигізмунда II Августа, за період 1492–1565 років. Усього опубліковано 29 документів, які територіально охоплюють кордони Волинської землі та воєводства. З цих документів 15 є повторною та доповненою публікацією джерел, що були свого часу видані в інших археографічних збірках, у першу чергу виданні Архіву князів Сангушко зі Славути. Утім, як це справедливо відзначають й самі упорядники, перевидання цих документів є цілком логічним з огляду на те, що до сих пір вони не були об'єктом спеціальних джерелознавчих досліджень, а рівень їх археографічної публікації не відповідав вимогам сьогодення.

Як вже вище зазначалося, опубліковані повнотекстові версії документів представляють етапи не лише розвитку шляхетського землеволодіння на волинських теренах, але й генези економіки краю ранньомодерної доби. В першу чергу це стосується питань обігу нерухомості в українських землях Великого князівства Литовського, впровадженню протекціоністських заходів влади щодо підтримки цивілізаційного освоєння регіону. Крім того, представлені документи дозволяють визначити характерні риси дії права українських земель у контексті положень Литовських Статутів.

Левову частку опрацьованих упорядниками джерел становлять документи одного з найпотужніших князівських родів Волині – Сангушків, що не є чимсь унікальним, оскільки представники цього роду протягом XVI ст. займали ключові уряди регіонального і загальнодержавного рівнів. Фактично введені до обігу джерела дозволяють простежити економічну діяльність князівського роду Сангушків та його взаємини з довколишнім шляхетським соціумом.

Аналізована збірка представляє також чудовий матеріал для розгляду господарської політики королеви-італійки Бони Сфорци, характерних особливостей внесення її реформаційних заходів у місцеву традиційно-правову специфіку. Більш того, ця специфіка представляється точковою інформацією про діяльність та розвиток інститутів центрального та місцевого управління як в межах усієї держави – Великого князівства Литовського, так і регіону – Волинського воєводства.

Врешті, не можна не звернути увагу на ґрунтовні вступні статті Андрія Блануци та Дмитра Ващука, присвячені як безпосередньому аналізу дипломатарію документів, так і аналізу тих соціально-економічних умов, у яких відбувалося створення та життя цих документальних пам'яток.

Насамкінець, хотілося б зауважити, що, попри безумовну цінність аналізованого видання, відсутність перекладів латиномовних доку-

ментів значно зменшує обсяги їх використання. Більш того, подання лише латинських оригіналів ставить під сумнів можливість використання “Актів Волинського воєводства кінця XV–XVI ст.” усіма, хто цікавиться історією України та Центрально-Східної Європи ранньомодерної доби.

Таким чином, спільне археографічне видання Андрія Блануци, Дмитра Вашука та Дмитра Вирського, безумовно, є важливим підґрунтям для проведення нових досліджень з історії ранньомодерної України.

**ОПРИЛЮДНЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЗАЗНАЧЕНИХ
В ДЕКЛАРАЦІЯХ ПРО МАЙНО, ДОХОДИ, ВИТРАТИ
І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ФІНАНСОВОГО ХАРАКТЕРУ
КЕРІВНИКА УКРДЕРЖАРХІВУ ТА ЙОГО ЗАСТУПНИКІВ**

Відповідно до чинного законодавства України публікуємо відомості, зазначені в декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за 2014 рік:

Голови Державної архівної служби України Баранової Тетяни Іванівни та членів її сім'ї

Загальна сума сукупного доходу Баранової Т. І., одержаного (нарахованого) з усіх джерел в Україні, склала 481911 грн.

Загальна сума сукупного доходу членів сім'ї декларанта, одержаного (нарахованого) з усіх джерел в Україні, склала 286632 грн.

У власності та в оренді декларанта перебуває земельна ділянка 5985 кв. м, 1/3 частка квартири 74,9 кв. м, гараж 9,8 кв. м.

У власності та в оренді членів сім'ї декларанта перебувають 1/3 частка квартири 74,9 кв. м.

У власності членів сім'ї декларанта перебуває легковий автомобіль "Toyota", 2008 р.

Першого заступника Голови Державної архівної служби України Кісіля Івана Миколайовича та членів його сім'ї

Загальна сума сукупного доходу Кісіля І. М., одержаного (нарахованого) з усіх джерел в Україні, склала 121352 грн.

Загальна сума сукупного доходу членів сім'ї декларанта, одержаного (нарахованого) з усіх джерел в Україні, склала 25343 грн.

У власності декларанта перебувають частина житлового будинку 68,3 кв. м.

У власності декларанта перебуває легковий автомобіль "Peugeot partner", 1999 р., водний засіб "Brig b310 suzuki df15", 2007 р.

Заступника Голови Державної архівної служби України Бондарчука Ігоря Володимировича та членів його сім'ї

Загальна сума сукупного доходу Бондарчука І. В., одержаного (нарахованого) з усіх джерел в Україні, склала 153533 грн.

У власності декларанта перебуває земельна ділянка 14300 кв. м., житловий будинок 575,3 кв. м., квартири 349,51 кв. м.

У власності декларанта перебуває легковий автомобіль Toyota "Prado", 2011 р., мінітрактор 2012 р.

У власності членів сім'ї декларанта перебуває легковий автомобіль "Toyota RAV-4", 2005 р.

Наукове видання

**Архіви
України**
2 • 2015

Редактор *Володимир Янішевський*

Літературне редагування *Марини Цілини*

Коректор *Микола Дзьобак*

Переклад англійською мовою *Ольги Волкотруб*

Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*

Оригінал-макет *Ірини Собко*

Здано до набору 10.03.2015. Підписано до друку 29.05.2015. Формат паперу 70x108/₁₆.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 30,27. Умовн. фарбо-відб. 30,79. Обл.-вид. арк. 28,71.
Наклад 103. Зам. .

“Архіви України”, № 2, 2015. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 року)

Адреса редакції:

03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.

ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.